

TUDÁS MENEZSMENT

A Pécsi Tudományegyetem
Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Karának periodikája

VIII. évfolyam 2. szám

2007. október

Tartalom

PINTÉR ISTVÁN: 3Új utakon az andragógia	3
VÁRNAGY PÉTER: A felnőttoktatáshoz való hozzáférés jogának hatása az Európai identitás fejlesztésére	11
TÓTH JÓZSEF: A felnőttképzés szerepe a helyi gazdaságfejlesztésben	16
FARKAS ÉVA: Szakképzés a felsőoktatásban	21
MIROSLAV DOPITA — JITKA SKOPALOVÁ: A migráció, mint jelenség és az illegális bevándorlók iskoláztatása Csehországban	25
ANTONÍN STANĚK: Az asszimiláció, mint szükséges feltétel a szociális összefogásban	32
ALENA NELEŠOVSKÁ: A roma származású tanulók képzésének kérdése a cseh iskolákban	34
HEJJ ANDREAS: Kőkorszaki menedzsment	39
LÉGRÁDINÉ LAKNER SZILVIA: A rogersi szemlélet a tréning- és a coaching munkában	44
MOLNÁR MELÁNIA — PÉTER ESZTER: Nemek közötti különbségek a mentális forgatást és téri percepciót mérő próbákban 10 éves gyerekeknél	53
KOLTAI ZSUZSA: A múzeumok élethosszig tartó tanulással kapcsolatos új feladatai, kihívásai és lehetőségei az amerikai szakirodalom és gyakorlat tükrében	61
ZÁDORI IVÁN: Sziget-gazdaságok, sziget-modellek	67
BARAKONYI ESZTER: A munka és a magánélet egyensúlyának megteremtése	79
BÁRDI LÁSZLÓ—KRISZTIÁN BÉLA: Kínaiak képzése Pécsen	91
HUSZÁR ZOLTÁN: A 150 éves Mohács–Pécsi Vasút története	98
BÉRES CSABA ZOLTÁN – ZSÁK JUDIT: Új kihívások az e-önkormányzati szolgáltatások sikeressé tételében	108
MINORICS TÜNDE: Közösségek szellemi öröksége	115
SÁRI MIHÁLY: „A munka világa 45 éves kor után”	120
ABSTRACT	123

Szerkesztő bizottság: elnök: Halmos Csaba, PTE FEEK
tanszékvezető egyetemi docens;
felelős szerkesztő: Bodó László tudományos munkatárs
(bodo@human.pte.hu).

Tagok: Agárdi Péter egyetemi tanár, Kleisz Teréz egyetemi adjunktus, Nemeskéri Zsolt egyetemi docens, dékánhelyettes; János Réka és Szamosközi István Babes-Bolyai Egyetem.

Kiadja a PTE FEEK

Felelős kiadó: Koltai Dénes dékán, tanszékvezető egyetemi docens

Szerkesztőség: 7633 Pécs, Szántó Kovács János u. 1/b.

Korábbi számaink elérhetők: <http://www.feek.pte.hu/tudasmenedzsment/index.php>

ISSN 1586-0698

Nyomda: BOCZ KFT. Felelős vezető: Bocz Emil ügyvezető

PINTÉR ISTVÁN

Új utakon az andragógia

A XXI. század, napjaink *legnagyobb ellentmondása*, hogy a világban felgyorsult a tudás termelésének üteme, néhány területen 3-5 év alatt elavulnak az ismeretek, ezzel szemben az embereket viszonylagos állandóság jellemzi. Személyiségük, tudásuk, ismereteik, képességeik, értékeik, hitük, szükségleteik, szokásaik, innovációs hajlamuk, megújulási képességük messze elmarad attól a változási ütemtől, amely azt biztosítaná, hogy lépést tartsanak a különböző mozgásokkal. Mindig kialakul egy innovációs „csoport”, főleg a fiatalok, akik újonnan szerzett kompetenciáikkal egy ideig meglovagolják a hullámokat, hogy azután átadják a helyüket másoknak. Hullám hullámot követ, és a nagy „munkaerő csoportokból” egyre többen maradnak le, és egyre kevesebben jutnak tovább.

Az andragógia legnagyobb kihívása erre a folyamatra épül. Kiegyensúlyozottá tenni a mozgásokat. Képesé tenni az embereket arra, hogy nyomsávon maradjanak – ha keskenyebben is; hogy minél tovább befogadók legyenek az új dolgokra; bírják azt a frusztráltságot, amely relatív lemaradásukból fakad; tapasztalataikra építve megfontoltabb választással döntsenek lehetséges alternatívák közül – ezzel javítva saját pozícióikat.

Az ember társadalmi lény. Gazdagodása mások által, mások révén lehetséges. A diák tanára, a beosztott vezetője által, a munkatársak egymás tapasztalataira, a kollektíva, a munkacsoport a közös tapasztalás segítségével. A tapasztalat tudást termel, és ha többen élvezik előnyeit, a tapasztalatcsere természetessé válik. Ennek feltétele az együttműködés. Nincs olyan iskolarendszer, amely képes lenne erre a dinamikára.

Az andragógia legnagyobb kihívása a XXI. században: az emberi és csoport együttműködést biztosító attitűdök, kompetenciák fejlesztése, illetve az ezt biztosító módszerek elterjesztése. Nincs ember, aki tagadná az együttműködés előnyeit, hasznát bármilyen más vezetési stílussal, hatalomgyakorlással szemben. Mégis! Ha körülnézünk kis hazánkban, számtalan példáját látjuk a kirekesztő, a hatalmat célként és nem lehetséges eszközként használó vezetőknél, vagy akár csoportoknak. A probléma hihetetlenül kiterjedt.

Az együttműködésnek vannak politikatudományi aspektusai. Azt hiszem, mindenki ugyanúgy látja a politikai pártok, más érdekcsoportok egymásnak feszülését. És szinte mindegy, melyik oldalról nézzük a másikat. A szembenállást tapasztaljuk. Szakemberként az ember tudja: energiák pazarlása folyik. Nem a jobb megoldások keresése zajlik, hanem a lélektani hadviselés taktikai, stratégiai elemeinek a kidolgozása. Jó ez az országnak? Nekünk? Gyermekünknek? Tetszik, nem tetszik, ezek a makro dimenziók átszövik a munkahelyek szociális viszonyait. Akkor is, ha nem beszélünk róla. Egyesek esetében távolságtartást, más esetekben összeborulást eredményez. Bármi is történik, nem biztos, hogy szakmailag a legjobb kapcsolati rendszer jön létre. Ezen a csoportképződményen zajlik a „segítő szándékú” informális alájátszás is. A tulajdonosi tudat, megerősítve valamilyen ideológiai hit-, szükséglet-, érték- és érdekszerrel egyirányúsíthatja a folyamatokat. Akiket „vissza-

fogásra” kényszerítették, vagy hatalmi pozíciókból erőteljesen kértek, esetleg megfenyegettek, másként vesznek részt a közös problémamegoldásban, mint az egy húron pendülők.

Az együttműködésnek vannak pszichológiai, szociálpszichológiai, szociológiai, didaktikai dimenziói. A szervezeti magatartást meghatározó összetevők, (1.) a szociálpszichológia, benne elsősorban a csoportdinamika relációi, (2; 3; 4) az érzelmi intelligencia mozgásirányai (5, 6) azt jelzik, hogy sokszorosan determinált problémával állunk szemben. Ennek összetettsége ma még nem biztosítja, hogy az egész egy modellbe álljon össze, és ez által átlátható, kezelhető legyen mindenki(?) számára. Kinek-kinek tapasztalata, paradigmatiszta alapállása, probléma-megoldási rendszere, és főleg a személyisége fogja meghatározni, hogy milyen oldalról vizsgálja az együttműködés lehetőségeit és esélyeit.

Akkor járunk el helyesen, ha az egész folyamatot társadalmi, gazdasági, szociális közegbe helyezve vizsgáljuk, és ezen az alapon keressük a kilábalást és az útkezesést. Nem kis gond, hogy az életen át tartó tanulás feltételeinek megteremtése még várat magára, bármilyen sokat beszélünk is a life long learning kérdéséről. Egy „állandó” megújulásra kényszerített szervezetben ma egyszerűbb az érintett munkaerő állandó cseréje, akik mindig képesek lesznek a szinten tartásra, mintsem az egész szervezetet ráhangolni a tanulásra. Ez ugyanis befektetés-igényes. A csere olcsóbb. Az ilyen fajta agyelszívás belefér az erre szakosodott fejedelmek cégek tevékenységébe. Sajnálatos tény az is, hogy a társadalom egy karrierirányt ismer el és támogat: a vezetőit. A szakmai karrierív ma még meglehetősen ritka. Általában a vezetőihez kapcsolódik és néhány szervezettípus sajátja. A leírt jelenségnek számos diszfunkcionális hatása is van:

- Az előrejutásnak taktikai elemekkel átszőtt vetélkedés a feltétele és az lesz a vezető, akinek több támogatója van a stakeholderek között;
- Az előny a simaszájúaknak, a taktikailag képzetteknek az oldalán van;
- A pályázati rendszer a kommunikatívabb személyeket, a megnyerőket támogatja. Bár nincs „hátrányos megkülönböztetés” valamilyen preferenciák működnek;
- A feszes szakmai program ritkán nyer a víziókkal szemben;
- A megalakulás mindig magában hordozza a leszámolás, a félreállítás lehetőségét;
- A döntési rendszerbe bevont laikusok képtelenek szakmai programok megítélésére;

Ugyanakkor vannak szervezetek, amelyek sikert sikerre halmoznak, mert jelen van bennük valami, amit úgy hívnak: *együttműködés*, és kialakulását a szervezet gerjeszti. Az együttműködés előnye, hogy viszonylag kis befektetéssel óriási energiákat képes felszabadítani. A vezetésstudomány fejlődése viszonylag jól leképezi ezt a folyamatot. A hatalomgyakorlásban a kezdeti egyirányú befolyásolást felváltotta a paternalizmus, majd előtérbe került a szervezeti demokrácia, míg mára egyre inkább teret nyer az összefogás, az együttműködés. Ezt erősíti, hogy egyre inkább tudatosul: a munkatárs különleges ismeretek hordozója, amit ki kell nyerni „belőle”. Ezt pedig direkt módon nem lehet. Kell valami, ami ezt elősegíti. Az ipari forradalom a mérnököt emelte magasra, a mérnöki problémamegoldással. Később megjelentek a pszichológusok, az informatikusok, mind egy-egy tudomány paradigmatiszta látásmódjával. Az információs társadalom felé haladva a kognitív szféra művelése kerül előtér-

be, és csak remélni tudom, hogy egy tudomány sem akarja kisajátítani magának ennek művelését, és interdiszciplinárisan működhetünk együtt a munkatársi együttműködés kibontakoztatásában.

Ipar előtti társadalom Hagyomány, karizma
Ipari társadalom I. kapitalizmus Mérnöki tudományok
Ipari társadalom II. imperializmus Mérnöki tudományok + magatartás tudományok
Ipar utáni társadalom Mérnöki tudományok + magatartás tudományok + kognitív tudomány

1. ábra: A gazdaság forrása

Az együttműködés igényének specifikuma, hogy olyan tudati tényezőkre épül, amely értékek, érdekek, szükségletek, hitek, magatartásminták harmonikus, vagy kevésbé harmonikus rendszere, amit a saját tapasztalás erősít meg és tesz a személyiség részévé. Az együttműködés megvalósulásának feltétele, hogy az érintett felek mindegyike rendelkezzen:

- az együttműködés eredményességébe vetett hittel;
- az együttműködés megvalósításához szükséges kompetenciákkal;
- az együttműködés hasznának, eredményének az elbirtokolhatóságával;
- az együttműködő partnerek iránt érzett bizalommal.

Az együttműködés igényének fejlődési trendje

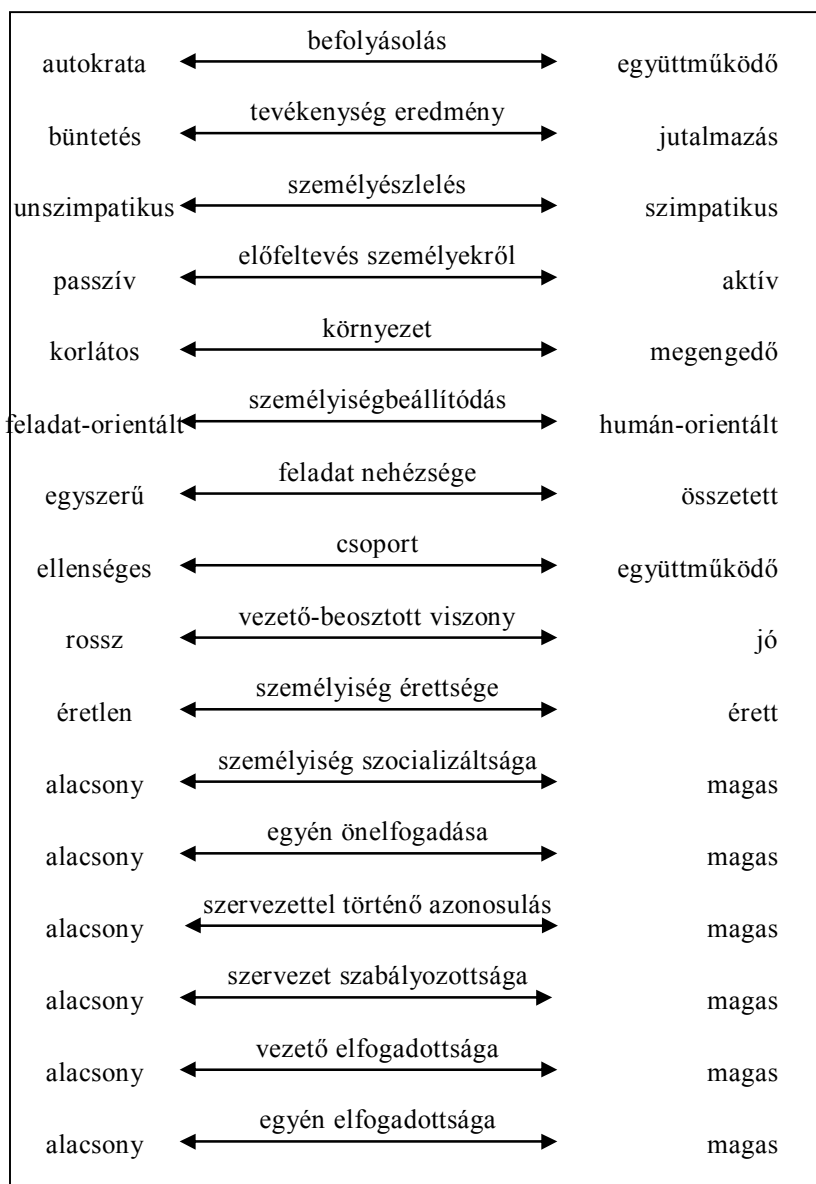
Az együttműködés igénye az előzőek alapján is jól beilleszthető a társadalmi gazdasági fejlődés folyamatába. Ezt a primer, a szekunder és a terciér szféra egymáshoz viszonyítása alapján tehetjük meg.

Feltételezésünk:

- 1.) A *primer szféra* (mezőgazdaság, halászat, erdőgazdálkodás, bányászat) belső tartalmát tekintve leginkább egyszerű munka, mely autokrata módon szabályozható. Az együttműködés viszonylag kevés ember kötelezettsége.
- 2.) A *szekunder szféra* (feldolgozás) összetettebb, egy része egyszerű munkaként jelenik meg, más része – különösen a fejlesztés – óriási együttműködési igényt feltételez.
- 3.) A *terciér szféra*, a szolgáltatások (elosztó; termelői; társadalmi; személyi) inkább együttműködést feltételeznek, ám az egyszerű munkaelemek is számottevők.

A korábbi feltételezésre építve a társadalmak fejlődésével nő az együttműködés igénye. Annál is inkább, mert a szervezetek egyrészt tudáskoncentrációra kényszerülnek a munka kvalifikációjának megfelelően, ahol az összetett feladatok miatt elkerülhetetlen az együttműködés. Másrészt a lehetőséghez képest részekre bontják a megoldandó feladatokat, hogy egyszerű munkaként elvégezve takarékoskodjanak a munkaerő-költségekkel. A tevékenységek által megkívánt együttműködést szabályzatokkal váltják ki. Azaz az egyik oldalon hihetetlen mértékben nő, - mert növelik az együttműködés szintjét, - a másikon igyekeznek takarékoskodni ennek költségeivel. Áttörés akkor várható, ha a közelebb kerülünk az információs társadalomhoz, ugyanis a mai technikai, technológiai színvonal sok területen konzerválja tudástőke szintjét, és semmi sem indokolja a beosztottak tudásának intenzív fejlesztését, vagy ki-

nyerését. Az ezzel kapcsolatos hiányok ugyanakkor már jelen vannak egyes ágazatokban, mindennek előtt a műszaki területeken.

2. ábra A vezetési akciókat meghatározó tényezők

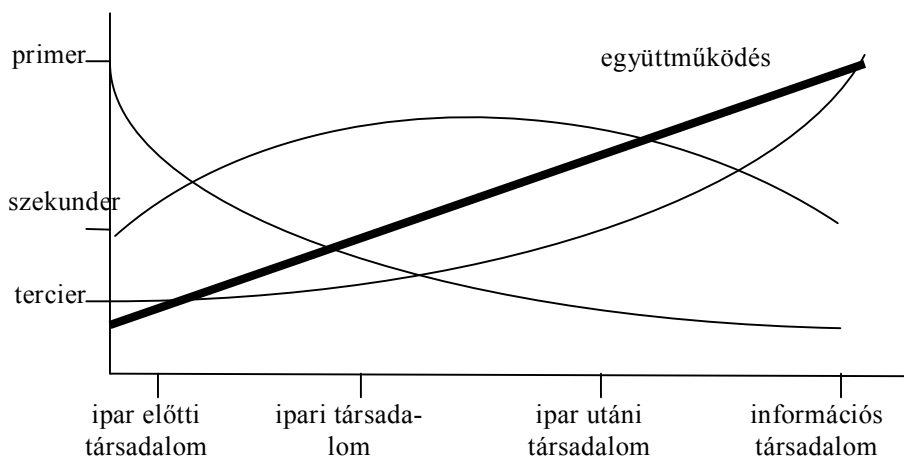
Ha a hazai helyzetet elemezzük, akkor az alábbi változásokat látjuk.

A szolgáltató szektor részesedése az aktív népesség számából (7):

1964	1970	1980	1991	1998	2001
28,3	31,9	38,9	50,8	61,3	59,6

A szolgáltató szektor részesedése a bruttó hozzáadott értékből (7)

1975	1980	1986	1991	1998	2001
31,5	42,9	43,5	57,9	59,2	64,5

3. ábra Az együttműködés igényének növekedése

A trend viszonylag egyértelmű, egyre nő azok száma, akik együttműködésre kötelezettek. Ha a munkaerő száma változási ütemét nézzük, vagy a társadalmi berendezkedésünk demokratikus átalakulását emeljük ki, a fejlődés üteme rendkívül nagy. Az elmúlt években a bevezetőben leírt ellentmondás inkább erősödni látszott.

Szervezeti oldalról vizsgálódva azt mondhatjuk, hogy a ma dolgozó felnőtt korosztály és a vezetők nagy része egy paternalisztikus rendszerben szocializálódott, amit egy sajátos szociálpszichológiai játékmező tett változatosabbá. Hasonló eszközrendszert alkalmaznak, mint elődeik. Az elmúlt évtizedben a helyzet keveset változott. Ám gyermekeink, a ma tanulói már egy más értékrendbe kaptak betekintést. Igényeik teljesen mások és ennek hangot is adnak. Mivel felkészültnek tartják magukat, szükségszerűen beleszólási jogot kérnek olyan területekbe is, ami korábban nem volt jellemző.

A makro szférák változását tekintve kötelező lenne az együttműködés a szolgáltatást igénybe vevőkkel. A mindennapi tapasztalás azt jelzi, hogy a szolgáltatók inkább hajlamosak hatalmi pozíciókból „szolgáltatni”. A haszonelvőség miatt, a megszokások alapján a változás nem éri el a kívánatos mértéket. A felsorolás jelzi, (szállítás; raktározás; távközlés; nagykereskedelem; kiskereskedelem; bank; biztosítás; ingatlan; építészet; számlázás; könyvelés; üzleti, jogi, orvosi, egészségügyi szolgáltatás; kórházak; oktatás; jóléti-; vallási szolgáltatás; nonprofit szervezetek; postai szolgáltatás; kormányzás; szakértői és szociális szolgáltatás; háztartási szolgáltatás; szállodai szolgáltatás; étterem, italbolt; javító; mosoda, vegytisztítás; fodrászat, kozmetika, szórakoztatás, üdültetés; személyi szolgáltatás), hogy óriási területről van szó ennek kapcsán ellentmondásos kép rajzolódik ki előttünk. A magánszféra érzékeny a szolgáltatás minőségére, mert csak így tudja megtartani ügyfeleit. A nagy „közösségi” tulajdonon szerveződők, az államhoz ma is erősen kötődők ugyanakkor kifejezetten válsághelyzetben vannak, mert az ott dolgozók többsége nem érzi át szolgáltatói mivoltukból fakadó kötelezettségét. A szolgáltatói attitűdök

hiányoznak, mert a változásokat nem képezte le egy emberi erőforrás fejlesztési akciósorozat. A rendszerváltozás folyamata lefedte ezt a szükségszerű igényt.

Az együttműködés keretei

Együttműködés mindig valamilyen összetett emberi tevékenység eredménye, és mint ilyen valamilyen csoportban vagy csoportok közötti relációban zajlik. A vezetés lesz az, ami generálja, formálja, megszabja irányát, tartalmát és kereteit.

Ez a vezetés – befolyásolás. Emberi tevékenység, amely összetett interakciók, egymásra hatások révén alakul ki. Az aktív, a befolyásoló lesz a vezető, és aki ezt elszenvedi – a vezetett. A probléma specifikuma, hogy ez az egymásra hatás mindig kétoldalú. Nincs abszolút engedelmesség és szembenállás sem. Nincs olyan vezető, aki ne venné figyelembe beosztottját, aki ugyancsak aktív lehet vezetőjével szemben. Sőt! Ezek a szerepek felcserélődhetnek. Az egyén személyisége, felkészültsége, hozzáértése, mások általi elfogadottsága, szocializációja, hite, értékrendje, attitűdje, jóról és rosszról vallott felfogása, attribúciója és még egy sor tényezője megjelenik abban az eszköztárban, amivel környezetét, embertársait, saját érdekei alapján szervezni kívánja. Ezt az eszközrendszert természetesen behatárolja az, hogy a környezete, a társadalom mit engedélyez. A társadalmi hatások mellett megjelenik a mikro-környezet és maga a szervezet is. Nem mindegy, hogy erőszakszervezetnek, bürokratikus szervezetnek, vagy más, esetleg szolgáltató vagy expresszív, önkifejezést biztosító szervezetnek vagyunk a tagjai. Ezek között az eszközök között sokszor nincs transzformálási, átviteli lehetőség. A befolyásolási módszerek szervezet-specifikusak. Az expresszivitást nehezen tolerálják egy hatalmi bürokratikus szervezetben, és viszont.

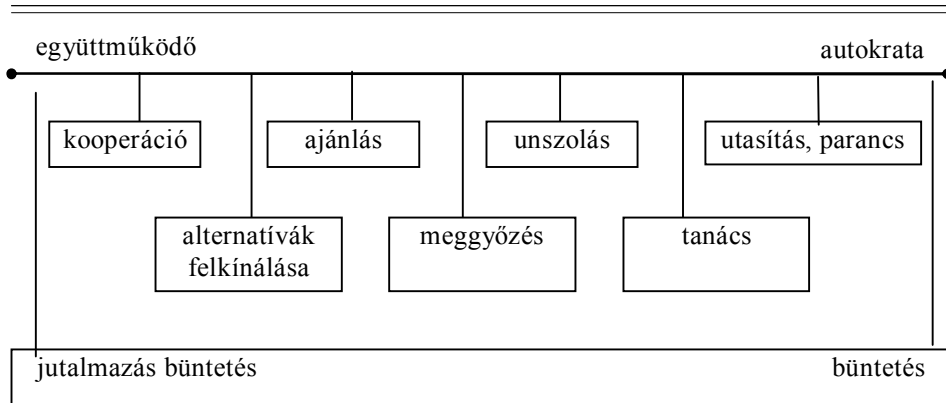
A vezetés a szervezetek világában problémamegoldás. A szervezetnek léteznek „szervezeti” problémái, melyek a működés módjából, hogyanjából, az alaptevékenységek tartalmából fakadnak. Ezek többnyire anyagi-technikai-pénzügyi eredetűek, és megoldásuk inkább kvantitatív megoldásokat kíván. Ez lesz a *szervezeti vezetés*, amit általában a menedzseri tevékenységek alá sorolunk. A menedzser ugyanis első-sorban szervezeti problémákat old meg.

A szervezetek másik nagy problémamezeje az emberi, a csoportkapcsolatokból ered. Ezek a *szervezeti magatartás* témakörébe tartoznak, és megoldásuk humán ismereteket feltételez. Ez a *leadership* (személyes vezetés, csoportvezetés) területe. A leader a szervezet emberi problémáit kezeli és oldja meg.

Az általunk elképzelt vezetőnek egyszerre kell kezelnie szervezeti és emberi problémákat. Az nyilvánvaló, hogy a szervezet jellege eredendően meghatározza, hogy a menedzseri vagy a leaderi tevékenységek – szerepek – lesznek-e túlsúlyban. Ez olyan determináns, ami sajátos alapot, nézőpontot – paradigmát ad a vezetés gyakorlásához.

Vegyük sorra azokat a tényezőket, melyek befolyásolják, meghatározzák a vezető-beosztott kapcsolatokat. A vezetés mint a befolyásolás eszközrendszere egy képzeletbeli skála mentén ábrázolható. Ebben az egyik oldalon az autokrata, a másikon az együttműködő vezetési stílus jelenik meg. Ezen belül akaratunkat sokféle módon juttathatjuk érvényre. Nézzük meg, hogy ezek hol helyezhetők el egymás mellett.

A magyar nyelvben a skála elemei sajátos kommunikációs struktúrában jelennek meg és mindenki érzi, hogy hol van a nem akarás, a szembenállás, az ellenvetés, vagy az ellenállás határa.

4. ábra A vezetői befolyásolás végpontjai

A *kooperációban* kölcsönös előnyök alapján egymást segítve, támogatva dolgozunk. Ellenállás nélkül. A felkínált *alternatívákból* választani lehet. Minél több a lehetőség, annál nagyobb a szabadság. Az *ajánlás* már csak egy lehetőséget takar, de még fennáll ennek a módosítási lehetősége. A *meggyőzés* már csak egy területre korlátozódik. A többi alternatíva direkttebb elemeket tartalmaz. Saját élettapasztalata alapján már mindenki találkozott ezek, vagy hasonló ráhatások különböző variációival és mindig pontosan tudott volt, hogy „mennyire ajánlatos” a végrehajtás.

A *büntetés* vagy a *jutalmazás* fontos eszköztára a vezetésnek. Ha ezek hiányoznak a vezetői eszköztárból, csak a *könyörgés* marad, ami a szervezetben szánalmat kelt, és nem kívánatos. A *könyörgés* az általunk vizsgált szervezetekben formálisan nem fordulhat elő. Éppen ezért a vezetőnek rendelkeznie kell a *büntetés* és a *jutalmazás* eszközeivel. Ennek nagysága, mértéke jelentősen szélesíti vezetési módszereit és hozzájárul a fegyelem fenntartásához. A jutalom motivációs tartalmával növelheti a feladatokkal történő azonosulást. A büntetés pedig kikényszerítheti a cselekvést. A dolog nem ilyen egyszerű. A kérdés mindig az, hogy akire a vezetői akarat irányul, mit tekint jutalomnak, és hol az a határ, amit már büntetésként érzékel. Ha leegyszerűsítjük a problémát, akkor azt mondjuk, hogy személyiségfüggő kérdésekről van szó. A jutalmazás és büntetés eszköztára beépül a szervezet formális rendszerébe. A kérdés az, hogy a vezető mivel rendelkezik. A magas presztízsű vezetők lehetőségei természetesen sokkal szélesebbek, – mint azoké, akik csupán pozíciójukra építhetnek, – mert ők személyre szabott, informális eszköztárból is gazdálkodnak.

A büntetés és jutalmazás természetesen sokkal szélesebb területet fog át, mint a szervezeti szabályozás lehetőségei. A csoporttagok, de maga a csoport is rendelkezik a jutalmazás és a büntetés eszközeivel. Ha ez a formális vezetői akarattal, hatalommal, célokkal szembehelyezkedik, nem lesz nagy eredménye a vezetői akaratnak. Sőt! Az informalitás eszköztárába belefér az adott projekt kudarcának „előidézése” is. Persze ez is együttműködés révén.

Az együttműködés dinamikáját befolyásoló tényezők

Az együttműködés dinamikáját több tényező egymásra hatásaként alakítja ki. *Az egyik ezek közül magával az elvégzendő tevékenységgel kapcsolatos.* Nem mindegy, hogy a munka egyszerű vagy összetett. Az egyszerű munka ugyanis inkább szervezői tevékenységet feltételez. A munka környezete lehet megengedő, de szabályozott is. A kohó mellett ugyanis rendkívül szabályozott tevékenység zajlik, ami elviselhe-

tetlen lenne egy kutatóintézetben. Kapcsolható ehhez a területhez a technológia, a technika fejlettsége is.

Az együttműködés másik determináns területe a személyiségben keresendő. A szervezet szelekciós mechanizmusaival a „hozzá” illőket választja. Bár ez óriási szórást jelenthet, de nem mindegy, hogy milyen az egyének beállítódása: feladat vagy személyiség orientáltak-e, hol helyezkednek az érettség szintjén, de az sem mindegy, hol helyezkednek el az önfogadás skáláján. Így kaphat hangsúlyt a megjelenés, a kommunikáció, az egyén regulációja, a belépő és a kulcskompetenciák.

Mint harmadik determináns, lényeges, hogy milyen a szervezet kultúrája. Milyen az elvárt lojalitás, a szervezettel történő azonosulás, a szocializáltság szintje, az elvárt együttműködés. Milyen a szabályozottság mértéke, a vezetők és beosztottak kapcsolata, a csoportszerveződés, és ezekben a csoportokban milyen tevékenység zajlik.

A 2. ábra vázlatos betekintést enged e területbe. Meg kell és lehet jegyezni, hogy a vizsgálat szempontjából a dimenziók száma jelentősen bővíthető.

Összefoglalás helyett

A XXI. század legnagyobb kihívásaként jellemzett ellentmondás a fejlődés üteme, az ehhez kapcsolódó elvárt magatartás – és az emberi, csoport attitűdök viszonylagos állandósága között sajnos valóságos szinkron problémák vannak. Az elemzés kiegészíthető *filozófiai aspektusokkal*: Jelen van az elidegenedés; az erkölcsi fellazulás; az értékvesztés, értékválság. Sokoldalúan elemzettek a szociálpszichológiai jelenségek: előítéletesség, rasszizmus, csoportok közötti konfliktus...

A kérdés az, hogy miként viszonyuljunk hozzá. A lángelelkűek számára ez nemzetsors. A látnokok számára beteljesült jóslat. A pesszimisták számára nemzethalál. A politikusok szerint a másik oldal bűne.

Számomra fejlődési zavar.

Múltunk, történelmünk, fejlettségünk nem enged többet. A nagy átalakulás folyamatában vagyunk, melyben erősen jelen van a múlt, jelen van jövő, és amelyben még nem általános az, amit igazán sikeres nemzetek tettek. A megosztás helyett elmozdultak a kooperáció irányába. Felnőttként. Az andragógia legnagyobb kihívása: szakmai, szakértői támogatás az együttműködés intézményesülésének kibontakoztatásában, szervezeti, csoport, egyéni magatartásminták közvetítése az érdekeltek felé.

Felhasznált irodalom

- Bakacsi Gyula: Szervezeti magatartás és vezetés. KJK, 1996.
Eliot R. Smith, Diane M. Mackie: Szociálpszichológia. Osiris, 2001.
Forgács József: A társas érintkezés pszichológiája. Kairosz, 1985.
Hewstone-Stroebe-Codol-Stephenson: Szociálpszichológia. KJK, 1995.
Daniel Goleman: Háttér. KK, 1997.
Joseph Ciarrochi, Forgács József, John D. Maye: Érzelmi intelligencia a mindennapi életben. Kairosz, 2001.
Papp Ilona (szerk): Szolgáltatások a harmadik évezredben. Aula, 2003.
Csepeli György: Szociálpszichológia. Osiris. 1997
Susan T. Fiske: Társas alapotívumok. Osiris. 2006

VÁRNAGY PÉTER

A felnőttoktatáshoz való hozzáférés jogának hatása az Európai identitás fejlesztésére

Előfeltevésem szerint a felnőttképzéshez való hozzáférés jogának minél szélesebb körben történő érvényesülése erősíti az európai identitást. A következőkben néhány fogalom és tény tisztázását követően, előbbi hipotézisemet próbálom bizonyítani.

A felnőttképzés alapfogalmai között egy jó negyed századdal ezelőtt látszólag új kifejezés jelent meg, az ún. „*access to education*”. Eredetét tekintve angolszász nyelvterületen kereshetjük, amikor is az Egyesült Királyságban erőteljesen támogatták az ilyen elnevezésű kísérleti projektet az etnikai kisebbségek képzési lehetőségeinek javítása érdekében. A későbbi értelmezés alapján a fogalom tartalmi jegyeit szélesítve, a hátrányos helyzetűek fokozott képzésére is kiterjesztették ezt a kifejezést. Egy még további újabb értelmezés szerint a képzés folyamatában „második esély”-ként kezelték a fogalmat.

A fogalom használata szempontjából egy tágabb és egy szűkebb értelmezéssel találkozunk. Az előbbi a felnőttképzés valamennyi formájában történő érvényesítésre utal, míg az utóbbi azon hátrányos helyzetű csoportok számára jelentős, akik valamilyen oknál fogva még nem tudták megszerezni a magasabb szintű oktatáshoz szükséges képesítést.

A fentiekből is következően a hozzáférés egyik alapvető feltétele (*conditio sine qua non*) az oktatáshoz-képzéshez való jog biztosítása.¹

Jelen tanulmányban az európai identitás tekintetében az oktatáshoz való hozzáférés tágabb értelmezését hangsúlyozom, de előtte még az *identitás fogalmi kérdéseire* is röviden ki kell térnem.

A szó latin gyöke *idem*, az *ugyanaz* jelentéssel bír. Az identitás kifejezés azonosságot, mégpedig a lélektani értelemben az önmagunkkal való azonosság vagy valamely csoporttal való azonosulás érzését, élményét fejezi ki a Magyar Értelmező Kéziszótár szerint.² Az előbbi kiemelésből is látszik, hogy az azonosság sokdimenziós, hiszen a társadalmi identitás illetőleg csoportidentitás – vagyis embernek a különböző nagy- és kiscsoportokban elfoglalt helye, szerepe – szintén lehetőséget ad a további differenciálásra. A vonatkozó szakirodalom meghatározó része, a nemzeti identitást tekinti a legfontosabb társadalmi identitásnak.

A nemzeti identitás az állampolgársággal intézményesül. Az állampolgárság egy állammal szembeni formális viszony, amely bizonyos védelmet és gondoskodást jelent, az állampolgárnak alapvető emberi és politikai jogokat, a jólétet, a fogyasztást, az oktatást, az egészséget és a környezetet illetően pedig biztonságot nyújt. Vagyis érinti a társadalmi élet valamennyi területét. Az állampolgárság kötelezettsé-

¹ A képzéshez való „hozzáférés” feltételeinek alakulása / Várnagy Péter. - In: Az andragógia korszerű eszközeiről és módszereiről : Tanulmánykötet / szerk. Koltai Dénes. - Budapest : Nemzeti Felnőttképzési Intézet, 2006. 55 p.

² Magyar Értelmező Kéziszótár. Budapest: MTA NYI, 2003.

geket feltételez, a törvények betartását, adófizetést, valamint a katonai és egyéb közszolgálatok teljesítését.

Különbséget kell tenni a nemzeti és az etnikai identitás (legfontosabb tényezője az anyanyelv) között. A nemzeti identitással szemben, ami erősen politikai kategória, az etnikai azonosság túlnyomórészt kulturális, történelmi és vallási.

Az *európai identitás* az 1990-es évek elejétől napjainkig a társadalomtudomány területének egyik „örökzöld” témája. Az identitás behatárolására – a teljesség igénye nélkül – már kísérletet tettem. Európa fogalmát szintén nehéz megragadni, de Timothy G. Ash és Vaclav Havel megközelítése alapján, hármas: földrajzi, kulturális és politikai.³ Ezek közül jelen tanulmányban a kulturális tényezőt fogom hangsúlyozni. Az európai identitás definiálása – a korábbi lélektani megközelítést alapul véve – ennél jóval nehezebb, hiszen az európai népesség, mint az identitás szubjektuma igen heterogén. Európa mégis „láthatatlan fonalakkal” összeköti az egyes tagállamok polgárait.

Ilyen elsősorban az európai kultúra, amely sokszínű (plurális) és egyben trichotom: a zsidó vallásosság, a görög filozófia és a római jog; vagy egy másik hasonló megállapítás szerint az ókori klasszikus kultúra, a római jog és a keresztény erkölcs hármas pillérén nyugszik.⁴

Európa a *kereszténységet* keletről, a *tudományt* pedig a kereszténység közvetítésével (Szent Benedek) a görög-római kultúrvilágtól örökölte.

A különböző tudományok fejlesztő erejének köszönheti Európa a maga sajátos külső szervezetét, a természet erői fölötti uralmat (humanizáció), ugyanakkor a kereszténységnek a maga társadalmi eszményeit (szocializáció), szellemi és lelki egységét (globalizáció).

Ez az egység tette lehetővé, hogy Európa átvegye és tovább fejlessze az antik kultúrvilág örökségét.

A *jog* beleivódása az európai társadalomba nagyon korán megfigyelhető. A közös gyökerek adottak Európában. Az európaiság mindig egyet jelentett a jog tiszteletével, beleértve az emberi jogokat.

Az európai országok – bár mennyiségi és minőségi eltérésekkel találkozunk – jelentős hangsúlyt fektetnek az egyes társadalmi alrendszerek szabályozására, így az oktatásra is. Az oktatáshoz való jog mai tartalmának meghatározását és kiterjedésének behatárolását csak fejlődéstörténetének nyomon követésével érthetjük meg. Időhiányában most csak annyit erősítenék meg, hogy ma már az oktatáshoz való jog feltétlenül a mindenki számára biztosítandó emberi jogok között érvényesítendő, amely kiterjed a szakmai képzésre, a felnőttképzés valamennyi területére, és az iskolán kívüli művelődési lehetőségek igénybevételére is.

Az *Európai Unió* különösen nagy *hangsúlyt fektet* az utóbbi években a *felnőttek oktatására, képzésére*. Az Európai Unió a fenntartható gazdasági fejlődés érdekében a felnőttképzésben elsődlegesen versenyképes munkaerőt biztosító szakképzésre összpontosít.

Az oktatásról szóló – egyezményen alapuló – általános szabályok száma elenyésző, összevetve más területekkel, sőt az uniónak nagyon korlátozott a hatásköre az oktatás területén. Természetesen a felnőttképzést illetően sem beszélhetünk közösségi szabályozásról, de ajánlások és állásfoglalások megfogalmazásával, közösségi

³ Dér Aladár: Az európai identitás elméleti alapjai. In: Politikatudományi Szemle (15.) 2005/1. sz. 126 p.

⁴ Boda László: Inkulturáció, Egyház, Európa. Mundecon: Budapest 1994. 86. p.

prioritások meghatározásával és közösségi programok finanszírozásával közvetve fejti ki befolyásoló tevékenységét az Európai Unió (lásd a Socrates/Grundtvig program), azaz a soft law az egyes tagállamok felnőttképzésre vonatkozó szabályozásában meghatározó szerepet tölthet be.

Az egyes tagállamok eldönthetik, hogy az Uniónak a felnőttképzéssel kapcsolatos normáit elfogadják-e és ennek megfelelően alakítják nemzeti szabályozásukat, vagy megmaradnak a saját nemzeti érdekeiknek, hagyományaiknak megfelelő reguláció mellett.

Az Unió szabályok leszögeznek: az egész életen át tartó tanulás stratégiájának alapelvei abból a célból fakadnak, hogy az általános, továbbá szakmai képzés az egyéni, a kulturális, a társadalmi és a gazdasági boldogulást szolgálja és valamennyi állampolgár életminőségét javítsa. Ebből fakadóan az egész életen át tartó tanulás fejlesztésére irányuló stratégiáknak figyelembe kell venniük az egyéni (állampolgári), a kulturális és szociális szempontokat, a demokratikus alapelveket és az emberi jogokat, ugyanakkor eleget kell tenniük a gazdaság és a munkaerőpiac követelményeinek is.

A fentiek ellenére az egy-egy tagállam felnőttképzési rendszerében megtalálható „választék” ugyancsak eltérő. Különösen lényeges ez a mai magyar praxis ismeretében, hiszen a szakképzés, a munkaerőpiaci képzés, a szakmai továbbképzés, az idegennyelvi képzés, a felsőoktatás esti, levelező, távoktatási tagozata, a tréningeket végző cégek és maga az iskolarendszerű felnőttoktatás színes palettája sajátos rendszert képez.

A felnőttek kulturális képzése, öntevékeny, közösségi keretek közötti képzésekben való részvétele, valamint a mai technikai és civilizációs szintnek megfelelő hálózatokon keresztül elérhető képzési formákban való tevékenysége mind-mind felnőttoktatás. A felnőttoktatás az egész világon kiterjed a felnőttek politikai és állampolgári képzéseire, amelyek sajátosan lehetnek egyrészt innovatívak, másrészt affirmatívak, lehetnek fenntartótól függőek és függetlenek, pártokhoz kötődőek és attól függetlenek. A mai magyar felnőttoktatásban újra jelentős szerepet kap a hitélettel és az egyházakkal összefüggő, tanfolyamrendszerű és bentlakásos képzési formák sokasága. A felnőttoktatás a szakágazatok szerint lehet katonai, büntetés-végrehajtási, rekreációs, gyógyító, segítő-prevenációs. Van népfőiskolai és vállalkozásokban megvalósuló.⁵

Az előbbi felsorolásban említett színes képzési kínálatnak csak egy töredéke játszik meghatározó szerepet Magyarországon, hiszen a társadalmi környezet (pl. foglalkoztathatóság, jogi szabályozás, finanszírozás stb.) és az egyéni jólét növekedése (pl. jobb minőségű állás stb.) motivációja is elsősorban a munkaerőpiacon versenyképes képzések iránti igényt fokozza. Míg az egyéni hasznok között kevésbé nyom a latba az önmegvalósítás kiteljesülése vagy éppen a jobb egészség reménye. Megdöbbentő adat az is, hogy *Magyarországon a felnőtt (25-64 év között) lakosság részvétele az oktatásban mindössze 5%*, amely az európai uniós átlag felét sem éri el.⁶

Az eddigieknek némileg ellentmondani látszik, hogy Magyarországon is – mint minden EU tagállamban – a nem formális oktatásban résztvevők száma magasabb. Megjegyzendő viszont, hogy míg nálunk ez a különbség csak néhány százalékpont,

⁵ Koltai Dénes -Várnagy Péter: A magyar felnőttoktatás jogi környezete. In: Iskolakultúra, 2000. 10. sz. 61. p.

⁶ Labour Force Survey, Eurostat 2005.

addig a közösség számos országában a formális oktatásban résztvevőknek a háromszorosát, az ötszörösét vagy akár tízszeresét is eléri a nem formális tanulásban megjelenők száma.⁷

Hazánkban a nem formális tanulás még jelentős mértékben a versenyszférában (pl. munkahelyen, vállalkozásban) hasznosítható ismeretszerzés színtere, kevésbé jellemző a különböző szervezetek (pl. civil szervezetek, szakszervezet, politikai pártok, egyházak stb.) által folytatott tevékenység (pl. *képzőművészeti, zenei kurzusok, sportoktatás, ismeretterjesztés, politikai és hitéleti képzés stb.*), amelyeknek bizonyos esetekben még a formális rendszerek kiegészítése lehet a célja.

2003-ban a Standard Eurobarométer és a tagjelölt országok Eurobarométere kutatás keretében 28 európai ország 28405 polgárát kérdezték meg a kutatók az európai és a nemzeti identitásról. Igaz, ekkor Magyarország még csak tagjelölt volt, de azért támpontot adhat az *identitásválasztás* tekintetében.

A *kizárólagos nemzeti identitás* az EU-15-ök között az Egyesült Királyságban (64%), a 2004-ben csatlakozóknál pedig *Magyarországon (39%)*, illetve Észtországban (39%) a legnagyobb arányú. A kizárólag nemzeti identitásuk aránya Magyarországon az 55 éves vagy annál idősebbek között a legmagasabb (46%). Ezt követően a korosztályi sorrend a következő: a 15-24 évesek 38 %, a 25-39 évesek 36% és 40-54 évesek 34%.

A *nemzeti és európai identitás* az EU-15-ök között Olaszországban (52%), a 2004-ben csatlakozóknál pedig Lengyelországban (60%), illetve Máltán (59%) a legnagyobb arányú. *Magyarország (53%)* e tekintetben meghaladja az EU (45%) átlagát.

Az *európai és nemzeti identitás* az EU-15-ök között Németországban (12%), a 2004-ben csatlakozóknál pedig Szlovákiában (13%) a legnagyobb arányú. *Magyarország (6%)* közel áll az EU átlaghoz (7%).

A *csak európai identitásról* nyilatkozók aránya Luxemburgban (20%) a legmagasabb, míg *Magyarországon (0%)* a legalacsonyabb.

A csak nemzeti identitásuk és a nemzeti és európai identitásuk együttes aránya a legmagasabb Finnországban, Görögországban, Svédországban (94%), ettől Magyarország és Lengyelország csak 2%-kal marad el.

Feeling European (% by country)

	EU -28	EU -25	EU -15	CC-13	MS-2004	CC-3	B	DK	D	GR	I	E	F	IRL	L	NL	P
(NATIONALITY) only	41	39	40	41	33	47	45	37	34	53	26	34	34	48	21	46	49
(NATIONALITY) and European	45	46	44	48	54	43	36	52	45	41	59	52	48	39	45	43	43
European and (NATIONALITY)	7	8	8	5	6	3	9	7	12	3	10	8	9	5	10	7	4
European only	4	4	4	2	2	3	6	3	6	3	3	3	6	3	20	3	3
DK/NA	3	3	3	4	5	4	3	2	3	0	2	4	3	5	4	1	1
Total	100	100	99	100	100	100	99	101	100	100	100	101	100	100	100	100	100

	UK	SF	S	A	BG	CY	CZ	EST	H	LV	LT	M	PL	RO	SK	SLO	TR
(NATIONALITY)	64	56	55	51	37	25	37	39	39	31	35	30	32	36	25	32	52

⁷ Eurostat LFS, ad-hoc module on Lifelong Learning 2003. Target population: 25-64 years, reference period: 12 months.

only																	
(NATIONALITY) and European	24	38	39	34	44	63	39	36	53	41	39	59	60	50	49	57	41
European and (NATIONALITY)	4	4	4	8	5	8	9	10	6	7	9	6	5	5	13	5	3
European only	3	1	1	3	2	2	2	5	0	6	3	1	1	3	6	2	3
DK/NA	5	1	1	4	12	1	13	11	1	15	14	3	3	7	7	4	2
Total	100	100	100	100	100	99	100	101	99	100	100	99	101	101	100	100	101

Forrás: EUROBAROMETER, 2003 SPRING - COMPARATIVE HIGHLIGHT REPORT

Magyarországnak az európai kötődés elsődlegességét jelző (európai és nemzeti identitás illetve csak európai identitás) adatait figyelembe véve (6+0%), megállapíthatjuk, hogy ennél alacsonyabb értékekkel csak Finnország és Svédország rendelkezik (4+1%).

Az eddigi tények, adatok megismerése után vissza kell térnem alapfeltevésemre.

Hogyan segítheti a tanuláshoz való hozzáférés joga az európai identitás fejlesztését?

Megítélésem szerint úgy, hogy *a felnőttek hozzáférése az oktatáshoz minél szélesebb körben biztosított*, azaz nemcsak versenyképes munkaerőt biztosító szakképzésre koncentrál, hanem az európai kultúra megismerését elősegítő felnőttoktatási intézmények (pl. társadalmi szervezetek, egyházak stb.) támogatottsága (pl. társadalmi elismerés, finanszírozás, jogi szabályozás stb.) helyére kerül.

Már létezik néhány olyan szimbólum, ami a közös európai identitást jelképezi, például az európai útlevél, az európai himnusz, az európai zászló, az uniós jogosítvány, a jelmondat („Egység a sokféleségben”) és „Európa napja”, de az ezekhez fűződő ismeretek még gyakran hiányosak. Az európai identitás erősödéséhez ez nem elég. *Szükséges egymás kultúrájának megismerése*, amelyben a formális oktatás mellett, talán *a nem formális tanulás a felnőttek számára jobb lehetőséget* nyújt olyan – korábban esetleg elmulasztott – tájékozottság megszerzésére, mely a műveltség szélesítése mellett az európai identitást is erősíti.

Irodalom

Boda László: Inkulturáció, Egyház, Európa. Mundecon: Budapest 1994.

Dér Aladár: Az európai identitás elméleti alapjai. In: Politikatudományi Szemle 2005. 1. sz.

Koltai Dénes-Várnagy Péter: A magyar felnőttoktatás jogi környezete. Iskolakultúra, 2000. 10. sz.

Várnagy Péter: A képzéshez való „hozzáférés” feltételeinek alakulása - In: Az andragógia korszerű eszközeiről és módszereiről : Tanulmánykötet / szerk. Koltai Dénes. - Budapest : Nemzeti Felnőttképzési Intézet, 2006.

TÓTH JÓZSEF

A felnőttképzés szerepe a helyi gazdaságfejlesztésben

*„Egy probléma nem oldható meg ugyanazzal
a gondolkodásmóddal, amely azt létrehozta.”*

Einstein

Napjainkra hazánkban is kialakult a piacgazdaság viszonyrendszere, amely a rendszerből fakadó problémák mellett magán viseli a nemzeti és globálkapitalizmus negatív hatásait és torzulásait. Megváltoztak létfeltételeink, s egyre inkább mindenki számára érzékelhetővé válik a klímaváltozás, mint a globálkapitalizmus lényegéből eredő egyik legmarkánsabb társadalmisított hozadék. Jelen tanulmányban a fenn tartható gazdasági fejlődés elméleti és gyakorlati nézőpontján keresztül vizsgálom a felnőttképzés és foglalkoztatás problémakörét, belehelyezve a helyi gazdaságfejlesztés rendszerébe. Röviden kifejtem a rendszer elemeit, a kapcsolódás logikáját, a gondolkodás gyakorlati működőképességét igazolva külföldi és hazai példákkal.

Életminőség

Ha a társadalom és gazdaság jelen állapotát, ha a rendelkezésre álló humán erőforrás aktivitását, nemzeti és helyi szintű hatékony felhasználását, s a felsoroltakból következő egyre szélesebb tömegeket érintő munkanélküliséget és életminőség romlást vizsgáljuk, az elénk táruló kép egyértelműen azt mutatja, hogy e témákban az eddig alkalmazott gondolkodási sémák nemcsak eredménytelenek, de a helyzet folyamatos romlását eredményezik. Nyilvánvaló a paradigmaváltás szükségessége, a gondolkodás megváltoztatása, a társadalmi teendők fontossági sorrendjében csak és kizárólag a teljes népesség életminőségének a fejlesztése lehet a legfontosabb prioritás, amely nem azonos a gazdasági növekedéssel. Értelemszerűen ezzel együtt át kell értékelnünk a piacgazdaság néhány olyan alapelvét, mint a verseny, a hatékonyság kérdése. Az életminőség lényegének megragadására a tudomány, a különböző nemzetközi szervezetek számos definíciót alkottak. Azt gondolom azonban az élet valóságához legközelebb és legegyszerűbben Maslow szükséglet hierarchiájának két alsó elemének kiemelésével ragadható meg a fogalom lényege. Amennyiben egy társadalomban egyre szélesebb és tartós azon népesség aránya, akiknek fiziológiai és biztonsági szükségletei nem, vagy csak részben teljesülnek, ha 10-20-50%-os vagy nagyobb falusi munkanélküliségről, rokkantnyugdíjasok és minimálbérből, máról holnapra létbizonytalanságban élők sokaságáról beszélhetünk, akkor egyértelművé válik, hogy a foglalkoztatás és a helyi gazdaságfejlesztés kell, hogy az együttgondolkodás a cselekvés központi kérdésévé váljon.

Tehát a cél több munkahely, jobb foglalkoztatás így stabilabb, biztosabb jövedelem, megélhetés a lokális és nemzeti térben, ahol jelenleg is élünk. Ha gondolkodó és elemző módon tekintünk az elmúlt közel két évtized társadalmi és gazdasági tör-

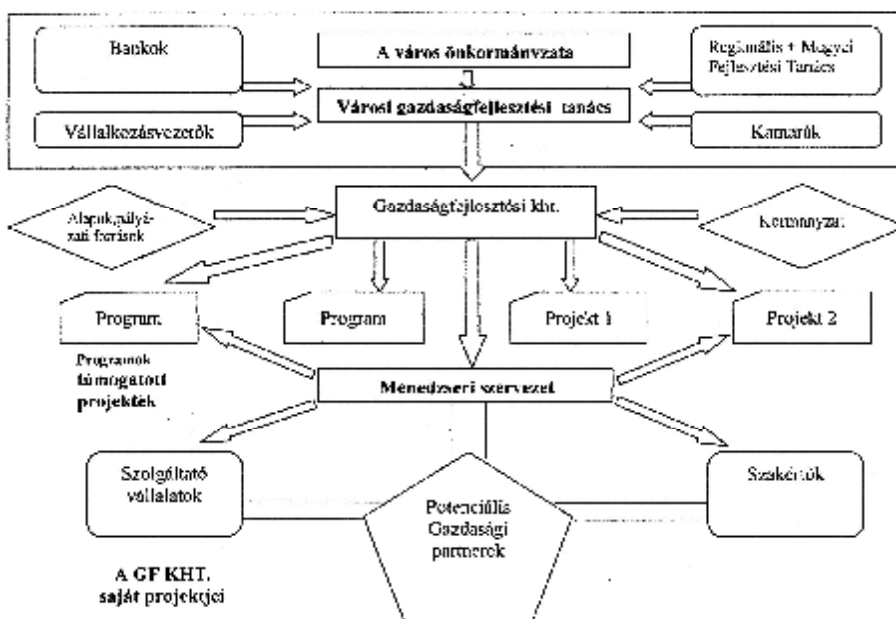
ténéseire, akkor napjainkra világossá válhat, hogy a jólétet csak mi teremthetünk magunknak, ez csak a mi érdekünk. A globalizáció, a tőke átrohant felettünk, hatásai és hordaléka tartósan ránk telepszik. Lassan ráébredünk, kicsik vagyunk ebben a világban a teljes népességünk életminőségének javítása csak a mi érdekünk, s csak MAGUNKRA SZÁMÍTHATUNK.

Helyi gazdaságfejlesztés

A helyi gazdaságfejlesztés mindenkor fő célja a helyben élő népesség összességének életminőség fejlesztése, ahol a verseny helyett az együttműködés, a magántőke hatékonysága helyett a társadalmi tőke hatékonysága dominál és érvényesül. Ez az elmélet már kisebb közösségek, települések, régiók számára is adaptálható egyszerű rövidtávú programokhoz is (Faragó L. 1994).

A helyi kisléptékű gazdaság lényege, hogy a helyi erőforrásokat a helyi igények szerint, helyi döntések alapján a helyben élők javára dolgozzák fel és értékesítik a helyi tőke, munkaerő és tudás felhasználásával, valamint ökológiailag megfelelő technológiák alkalmazásával. A helyi kisléptékű gazdaság területi egysége, alapja és elméleti modellje a táj (térség) és a régió. (Hajnal K. 2006). A helyi gazdaságfejlesztés nélkülözhetetlen alapelvei a szubszidiaritás és a decentralizáció. Az Európai Unióban már természetes, hogy a helyi problémák nagy részét csak helyben lehet és célszerű megoldani. Egyértelmű tehát, hogy ehhez szükség van egy helyi közösségi szintű gazdaságpolitikára, mely eltérést mutathat a központi politikától, és mely nem esik egybe szükségszerűen a hagyományos értelemben vett piaci érdekekkel.

A helyi gazdaságfejlesztési stratégia megalkotása, a megvalósítás szervezeti és szervezési feladatai értelemszerűen a választott önkormányzatok tevékenységének egyik legfontosabb részét képezi.

1. sz. ábra: A gazdaságfejlesztés intézmény rendszere

Forrás: Piskóti I. – Dankó L. – Schupler H. (2002) p. 180

A helyi gazdaságfejlesztés alkalmas rugalmas multifunkcionális, minden esetben egyedi aprólékos, foglalkoztatás-központú rendszerével valódi kiszámítható, stabil életminőséget teremteni. Igen jelentős foglalkoztatáspolitikai szempont, hogy a helyi gazdaságfejlesztés talaján a helyi kis-és középvállalkozások által létrehozott munkahelyek, mivel a foglalkoztatói, így a munkahelyek is ezer szállal kötődnek a helyi gazdasághoz, közösséghez, így az idegen tőke, illetve globáltőke által teremtett munkahelyekkel ellentétben létfeltételei helyben gyökereznek, így stabilitást adnak a helyi gazdaságnak.

További komoly előnyként jelentkezhet a helyi gazdaságfejlesztési modell alkalmazása során, hogy amennyiben helyben megfelelő a vállalkozói környezet, a helyi erőforrások által képződött profit is helyben hasznosul, ha pedig működő tőkeként külső befektetésre kerül, úgy hozadéka kedvező esetben növelheti a helyi erőforrásokat, hozzájárulva a helyi gazdaság és életminőség fejlődéséhez.

Multifunkcionális foglalkoztatás

A multifunkcionális foglalkoztatás azt jelenti, hogy az adott lokális térben élő népesség foglalkoztatása és az abból származó jövedelme, akár egyéni, akár valamely csoport szinten nem egy, hanem többfajta tevékenység eredményeiből tevődik össze. Ezek a tevékenységek szorosan kötődnek az adott földrajzi, társadalmi, gazdasági tér adottságaihoz, stabilitást és egyben rugalmas alkalmazkodó képességet biztosítanak a változó körülményekhez. Ezt a különleges társadalmi és gazdasági értéket képviselő képesség allokációt, az adott társadalom értékteremtő együttműködésen alapuló ereje, és az ehhez alkalmazható multifunkcionális felnőttképzés eszköztárának együttes alkalmazása képes létrehozni. Elfogadva Einstein megállapítását első lépésként célszerű koncentrálni egy új típusú gondolkodás értékrendjének meghonosítására, melynek alapelemei túlmutatnak a jelenlegi rendszer, a fogyasztói társadalom, ember és természetellenes gondolkörén. Lényegében egy holisztikus jövőbe mutató és a jövő reményével kecsegtető gondolkodás alappilléreit kell megalkotni.

A napi élet praktikus valóságára lefordítva a fenntartható fejlődés alapértékeit, a helyi gazdaságfejlesztési modell alkalmazásával, a multifunkcionális foglalkoztatás segítségével az adott területen élő népesség képes helyben megteremteni és megtalálni a szükséges munkalehetőségeket, oly módon, hogy az adott helyi környezet energiája, saját és társadalmi szempontból a legjobb hatékonysággal hasznosuljon:

- ápolja és óvja, tartsa karban a természeti környezetet,
- állítson elő társadalmi, gazdasági értékeket,
- járuljon hozzá családja önellátásához,
- tudás alapú, vállalkozó szellemű beállítottsággal, alkalmazkodjon rugalmasan a folyamatosan változó környezethez,
- ápolja az urbánus és vidéki kultúrát, hagyományokat.

A cél az lehet, hogy az adott földrajzi térben élő egyének és közösségek képessé váljanak a felsorolt sajátos és egyedi eszenciájából megalkotni maguk és családjuk több forrásból eredő jövedelmét, oly módon, hogy az, stabil megélhetessé és fejlődő életminőséggé álljon össze.

A multifunkcionális foglalkoztatás képes felvonultatni és integrálni élethelyzetként az atipikus foglalkoztatási formák teljes körét. Egyénenként az adottságoknak megfelelően, a legváltozatosabb összetételben biztosíthatja az adott népesség megélhetését a lokális térben. A multifunkcionális foglalkoztatás komplexitásából következik, hogy az alkalmazhatóság alapfeltétele a helyi gazdaságfejlesztésben

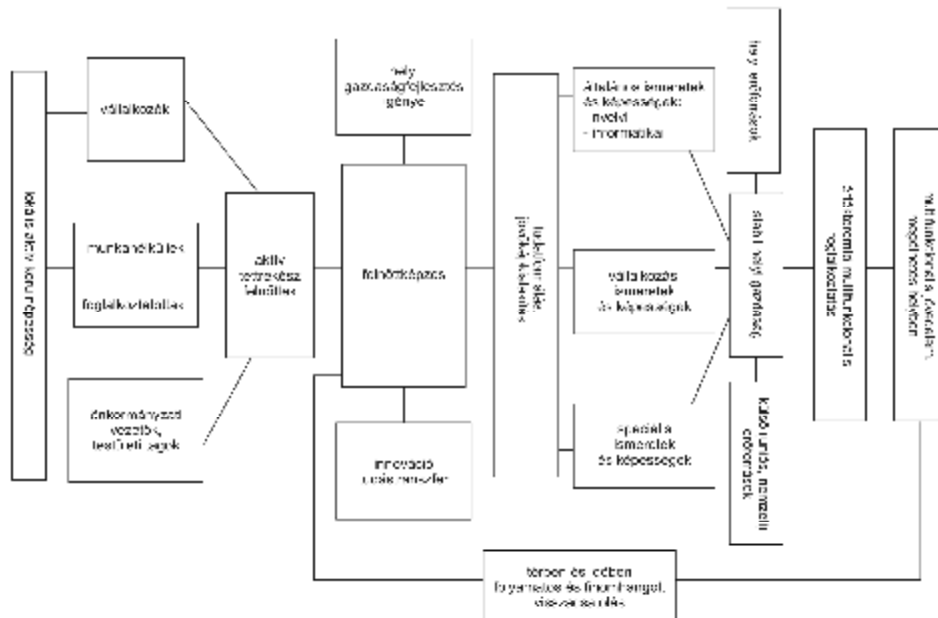
érdekelt és közreműködő humán erőforrás általános és speciális felkészítése, a szükséges attitűdök, képességek kialakítása és elmélyítése.

A helyi gazdaságfejlesztést, a multifunkcionális foglalkoztatást, a fenntartható gazdaságfejlesztés keretébe foglalva osztrák szomszédaink közel húsz éve eredményesen alkalmazzák, de hazai lokális példák (Mórahalom, Cserkeszőlő, Gömör-szőlős) is évtizedes tapasztalatokkal működnek és fejlődnek.

Felnőttképzés a helyi gazdaságfejlesztésben

A helyi gazdaságfejlesztésben a felnőttek tanulása új értelmet nyer (vagy talán elnyeri valódi értelmét), hiszen a szereplők, a tanuló felnőttek, térben és időben megtapasztalható közeli kontaktusba kerülnek a tanulási erőfeszítések értelmével, a konkrét tanulási céllal. A tanultak közvetlen alkalmazhatósága, a boldogulást azonnal érzékelhetően segítő, az életminőség javulását eredményező tudás hasznosulása képes az addig szunnyadó egyéni és közösségi energiák mozgósítására.

A felnőttképzés feladata minden egyes fejlesztendő térben, a lokális adottságok egyedisége, és az abból adódó változatos, sokszínű megoldási lehetőségek miatt általános és speciális elemekre bontható. Az azonosságok mentén gondolkodva számos megfogalmazható és alkalmazható séma leírható annak érdekében, hogy segítse a gyakorlati alkalmazást. A gyakorlat szintjén gondolkodva célszerű alapul venni a már megvalósult és működő helyi gazdaságfejlesztések tapasztalatait a praktikus gondolkodás logikáját követni.

2. sz. ábra: Helyi gazdaságfejlesztés felnőttképzési rendszere

A helyi gazdaságfejlesztés, felnőttképzés szempontjából a helyi lakosság egészére kell, hogy támaszkodjon. A képzés célcsoportjai az önkormányzatban résztvevő vezetők, testületi és apparátusi tagok, a vállalkozói réteg, a foglalkoztatottak és a munkanélküliek. A fenti célcsoport szelekciója és szűkítése után kerül a látókörbe az a tettere kész felnőttekből álló aktív szegmens, amely bevonható a helyi gazdaságfejlesztésbe és a felnőttképzés bázisát, konkrét résztvevőit, „bemenetét” alkotja.

A kialakítandó kompetenciákat minden esetben a helyi gazdaságfejlesztési stratégia, és az abból következő igények határozzák meg, összhangban a stratégia innovatív igényével és a tudástranszfer forrásával. A helyi gazdaságfejlesztés felnőttképzési rendszere magába foglalja a jövőkép kialakítását, a tudatformálást, az általános vállalkozói és speciális szakmai képzéseket, amelyek eredményeként a résztvevő felnőttek alkalmassá válnak az értékteremtő multifunkcionális foglalkoztatásra. Bekapcsolódva a helyi gazdaságfejlesztésbe képessé válnak a folyamatosan változó globális és lokális körülményekhez rugalmasan alkalmazkodva, saját megélhetésüket helyben biztosítani, a jövedelmüket multifunkcionális módon megszerezni. A helyi gazdaságfejlesztési modell és az ahhoz kapcsolódó felnőttképzési rendszer képes mozgósítani mind a helyi tőke, humán és társadalmi erőforrásokat, mind a nemzeti és Uniós forrásokat. A helyi gazdaságfejlesztés felnőttképzési rendszeréhez tartozik egy térben és időben folyamatos finomhangolt visszacsatolás, amely folyamatosan az igényekhez igazítja a felnőttképzés mennyiségi és minőségi összetevőit.

Összegezve

A helyi gazdaságfejlesztés elméletében és gyakorlatában alkalmas teljesíteni a fenntartható fejlődés kritériumait. Továbbá bizonyítottan alkalmas egy új típusú gondolkodás eredményeként megfogalmazott életminőség-felfogás gyakorlati kiteljesítésére. A multifunkcionális foglalkoztatási és felnőttképzési rendszer segítségével megoldást kínálni a lakóhelyükön megélhetést, létbiztonságot kereső széles tömegeknek.

Irodalom

- FARAGÓ L. 1994. A helyi gazdaság fejlesztés elmélete JPTE Továbbképző Intézet, Pécs, 33.p.
GYULAI I. 2000. A fenntartható fejlődés PTE TTK /jegyzet/ 79.p.
HAJNAL K. 2006. A fenntartható fejlődés, ökológiai Intézet, a Fenntartható Fejlődésért Alapítvány, Miskolc,
LÁSZLÓ E. 2006. KÁOSZPONT Válaszút előtt a világ, Budapest. Klub Alapítvány, Kossuth Kiadó, Budapest, 126.p.
NAGY B. 2004. Az agrárium lehetőségei és feladatai a vidékfejlesztésben /jegyzet/ 11.p.
PISKÓTI I. – DANKÓ L. – SCHUPLER H. 2002. Régió-és településmarketing, KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó, Budapest, 9.p.

FARKAS ÉVA

Szakképzés a felsőoktatásban

10 éves a felsőfokú szakképzés

Bevezetés

Az ezredforduló után néhány évvel joggal merülhet fel a kérdés, hogy mi a felsőoktatás funkciója? A felnőttek akadémiai tudás iránti szükségleteit elégítse ki, vagy a betöltendő/betöltött állásban való eredményesebb munkát segítse elő? A szakképzés része a felsőoktatásnak? Vagy a felsőoktatás része a szakképzésnek? Az *első szakma* megszerzése Magyarországon jelentős mértékig az iskolai rendszerű szakképzéssel azonosítható, és ez alapvetően a közoktatás keretei között megy végbe. Emellett, bár a magyarországi jogszabályok a *felsőoktatás* felsőfokú végzettséget adó képzési programjait nem tekintik a szakképzés részének, az összes ilyen képzés által nyújtott végzettség és szakképzettség feljogosítja a résztvevőket valamely szakma gyakorlására a munkaerőpiacon, beleértve a szabályozott foglalkozásokat is.

A felsőoktatás és szakképzés közé nem lehet éles határvonalat húzni. Hangsúlyozzuk, hogy a felsőoktatás szerepét az egész életen át tartó tanulásban, nem értelmezhetjük csak a gazdasági szféra kiszolgálójaként, ugyanakkor a felsőoktatás nem mondhat le felnőttképzési, szakképzési tevékenységéről. A felsőoktatásban folyó szakképzés sajátos és növekvő jelentőségű területét képezi a *szakirányú továbbképzés* és a *felsőfokú szakképzés*. A továbbiakban a felsőfokú szakképzés témakörét tárgyaljuk, amely a Bologna-folyamatként ismert felsőoktatás szerkezeti átalakításában (2+3+2+3 képzési szerkezetben) nyerte el végleges és tisztázott helyét.

A felsőfokú szakképzés története

Tíz évvel ezelőtt új színfoltként jelent meg az iskolarendszerű szakképzés palettáján, az úgynevezett „félfelsőfokú” képzés. Az 1997 márciusában hozott 45/1997 (III.12.) kormányrendelet alapján az *akkreditált iskolai rendszerű felsőfokú szakképzést* (továbbiakban AIFSZ) az 1997/98-as tanévben lehetett először indítani. Az AIFSZ elindítása nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. A szakképzés területén a legnagyobb vitákat kiváltó képzési forma többszöri átalakuláson ment át, de a ma felsőfokú szakképzésnek nevezett képzési formában a 2006/2007-es tanévben is mindössze tizenkétezer körüli a hallgatói létszám. A felsőfokú szakképzés külföldön hatékonyan működik és Magyarországon is vannak történelmi hagyományai, mégsem hódít teret.

A kezdetek a félfelsőfokú szakoktatás történetéhez nyúlnak vissza, amely az akkori kor jelentős vívmányával, a *Pesti Kereskedelmi Akadémia* megalapításával kezdődött. Ez volt az első olyan iskolatípus, amelyet nem az egyház, de nem is az állam alapított, hanem a gazdasági változások hívtak életre. Az első modern, valóban polgári iskolatípus, amelynek végzettjei nem valamilyen ideológiai, felekezeti elfogultság, politikai megítélés szerint érvényesültek, hanem piacképes szaktudásuk szerint. Jellemző módon egy nagyvállalat, a *Pesti Lloyd-Társulat* elnöke kezdeményezte a

kereskedelmi akadémia létrehozását 1857. május 13-án a Helytartótanács hozta intézett beadványában. Az új iskola lényege, – és ami benne újítás volt a régebbi, alsóbb fokú szakiskolákkal szemben –, hogy a középiskola felsőbb tagozatának tárgyait a szaktárgyakkal egyesítve tanította. Eképpen a szakosodásnak, és a piac közvetlen igényeinek lényegesen jobban eleget tett (Győriványi, 2000:113).

Az Akadémia fennállása alatt folyamatos viták voltak a működés körül. Változatlan kérdés maradt a középiskola-főiskola alternatíva, illetve hogy egyáltalán szükség van-e az Akadémiára. A piac azonban visszaigazolta, hogy ilyen iskolára szükség van. A kormányzat 1900 márciusában megvonta a középfokú intézetektől az akadémia címet, az intézményt tehát 1900-ban kettéválasztották. Az alsó tagozat neve „*a Budapesti Kereskedelmi Akadémia Felső Kereskedelmi Iskolája*” lett, ezzel beilleszkedett a felső kereskedelmi közben kiépült hálózatába, a felsőé a Budapesti Kereskedelmi Akadémia Kétéves Akadémiai Tanfolyama lett. A kereskedelmi akadémia létesítésének kemény feltételeket szabott a kultuszminiszter: csak érettségivel lehetett belépni, minimum kétéves volt, legalább heti hatvan órát szervezett (a két évben összesen), és modern felszerelést írtak elő számára. A tanárokat és az igazgatót a vallási és közoktatási miniszter nevezte ki. Új részletes szabályzat írta elő a tárgyak anyagát. Az intézmény teljes függetlenedése névváltozással is járt: Keleti Kereskedelmi Akadémiának keresztelték át. Az állami befolyás alatt lévő vállalatok, a MAHART, a Magyar Kereskedelmi Múzeum, a Magyar Kereskedelmi Részvénytársaság alkalmazták legnagyobb számban az akadémia végzettjeit. A század elején már erősen szelektáltak a felveendő hallgatók között. Sajátos módon, miközben az egyetemekre szabadon lehetett beiratkozni, ebben a modern intézményben már zárt-szám uralkodott. Az erős felvételi ellenére differenciálni kellett a növendékeket. Ennek legjelentősebb oka, hogy az intézmény irányítói a kereskedelmi iskolában érettségizettekről nem mondhattak le, hiszen saját köreikkel kerültek volna összeüt-közésbe, az iskola rangjához viszont hozzátartozott, hogy gimnáziumot és reáliskolát végzetteket is az intézménybe vonzzanak. (Nagy, 1994:83-84) A kereskedelmi akadémia önállósági törekvése rendkívül erős volt, de az egyetemi lobbierősebbnek bizonyult, és az 1920-as kormányrendelet a közgazdaságtudományi karba a kereskedelmi akadémia iskolai tagozatait is beolvasztotta.

A felsőfokú szakképzés funkciói

A felsőfokú szakképzés (továbbiakban FSZ) társadalmi bázisát egyrészt a középfokú végzettségű korosztályok, másrészt a középiskola elvégzése után a felsőoktatásban tovább nem tanulók száma adja. Az FSZ elsősorban azokat tudta megszólítani, akik a felsőoktatásba történő belépés módját választják. Olyan fiatalokról van tehát szó, akik be kívánnak lépni a felsőoktatásba, de „hagyományos módon” eddig nem sikerült, és inkább – mintegy ugródeszkeként – a könnyebb bejutási követelményeket támaztó FSZ-t választják.

Az FSZ *kettős funkció* betöltésére jött létre, a gyakorlatban azonban csak az egyik funkciót tölti be, nevezetesen utat nyit a felsőoktatásba. Ugyanakkor a másik funkcióját – hogy kedvező munkaerőpiaci kilépési lehetőséget kínáljon viszonylag rövid tanulmányi idő alatt – csak elméletileg tölti be. Ez a feltétel fennáll ugyan, de a képzésbe jelentkezők esetében ez nem jelent motivációt. Másrészt pedig semmilyen adat nincs arra vonatkozóan, hogy ez a fajta szakképzés mennyivel segíti jobban a munkaerőpiacra történő belépést, mint bármilyen más típusú szakképzés, a végzettség mennyiben találják meg a helyüket a munkaerőpiacon. Már csak azért sem

tudja betölteni munkaerőpiaci funkcióját az FSZ, mert még mindig ismeretlen ez a képzési forma, sok gazdasági szereplő nem ismeri sem magát a képzési formát, sem annak struktúráját, sem annak előnyeit.

A képzésben részt vevők is gyakran bizonytalanok abban, hogy valójában mire is jogosítja őket ez a fajta képzés, és a megszerzett szakképesítés, gyakran azzal sincsenek tisztában, hogy milyen feltételekkel lehet majd továbblépni a főiskolára, és annak hányadik évfolyamába. Ez a nem megfelelő tájékoztatásból és információ-áramlásból adódik (Polónyi, 2002). Gyakran okozott problémát az is, hogy bár egyazon képzési típusban vettek részt a diákok, két iskolatípusban tehették ezt és kétféle státuszban (ha szakközépiskolába jártak, akkor tanulói státuszban, ha főiskolára jártak, akkor hallgatói státuszban). Ezt az anomáliát változtatta meg a 2004. évi LX. módosító törvény, amely az FSZ-t 2005-től a *felsőoktatás határákörébe* utalta, és bár a képzés fizikailag folyhat szakközépiskolában, a szakközépiskolában folyó felsőfokú szakképzésben a 2006. szeptember 1-jétől első évfolyamon tanulmányokat kezdő résztvevőkkel hallgatói jogviszonyt kell létesíteni.

A felsőfokú szakképzés helye az új felsőoktatási és szakképzési szerkezetben

A Humánerőforrás Fejlesztés Operatív Program keretében 2004-ben elindult *szakképzés fejlesztés* alapjaiban változtatja meg a szakképzés eddigi rendszerét. Olyan úton indult el a szakképzés átalakítása, amely még járatlan, amellyel nem hasonlítható össze az eddigi magyar vagy európai rendszer egyikével sem. A generális cél egyfajta szemléletváltás, amely új kihívás elé állítja a felsőoktatást is. Az 1/2006. OM rendelettel mind tartalmában mind szerkezetében egy radikálisan új Országos Képzési Jegyzék (továbbiakban OKJ) jött létre. A szakképzés átalakítási projekt leginnovatívabb eleme a feladatvégzéshez szükséges *kompetenciák meghatározása*. Az HEFOP 3.2.1. komponensének végrehajtása során feltétlenül szükséges volt a kompetencia fogalmának egy olyan kettős értelmezését alkalmazni, amely kezdettől fogva koherens a jelenleg folyó más fejlesztésekkel, és illeszkedik valamennyi oktatási terület (közoktatás, szakképzés, felnőttképzés, felsőoktatás, nem formális tanulás), valamint a munka világa, a foglalkoztatás, gazdaság, és a kultúra területein szokásos fogalomhasználathoz.

A szakképzési reform érinti a *felsőfokú szakképzést* is, amelyben 2008 szeptemberétől már csak a 2006. évi OKJ-ben szereplő szakképesítések megszerzésére lehet szakképzést indítani. A 2001. évi OKJ-ben 62, a 2006. évi OKJ-ben 24 felsőfokú szakképesítés szerepel, amelyhez 53 elágazás kapcsolódik. Az elágazó szakképesítések közös része csak egy elágazásmoddal (modulcsoporttal) alkot teljes szakképesítést. Az egyes elágazások megnevezései egy általános, nagy számban gyakorolt szakmai munkatevékenységnek egy-egy számossága és jelentősége miatt önállósult, a többi elágazások tartalmától többé-kevésbé elkülönülő szokásos szervezeti keretét, alkalmazási területét, termék, illetve szolgáltatási körét különböztetik és határozzák meg.

A felsőfokú szakképzés nemcsak számában, de *tartalmában is* jelentős változáson megy keresztül. A *modulrendszerű, kompetenciaalapú* képzés bevezetése proaktivitásra kell, hogy ösztönözze a felsőoktatást. Az új szakképesítések moduláris felépítésűek, a modulok az egyes szakképesítések azonos követelményei alapján határolhatók be. A modul fogalmát is új kontextusba kell helyezni, nem tantárgyi, hanem követelménymodult jelent, ez a szakképesítési követelmények olyan egysége, amely a szakképesítéseknek megfelelő foglalkozás/munkakör tevékenységeinek részeként határozható meg.

Az új OKJ-hoz új szakmai és vizsgakövetelmények is készültek, amelyek ma még csak tervezet formájában állnak rendelkezésre csakúgy mint a szakmai vizsgázás szabályairól szóló rendelet. Jelenleg – 2007 tavaszán – folyik az FSZ képzési programjainak kidolgozásában közreműködő szakértők felkészítése. A fentiekben leírt változások reagálásra kényszerítik a felsőoktatási intézményeket is. Az új képzési szemlélet feltétlenül igényli az oktatók mielőbbi továbbképzését, és az új tartalmú szakképesítés új tartalmú bizonyítvány kiegészítőt igényel az Europass portfólióban.

Megújulás útján az FSZ

A szakképzés átalakítás folyamatában elérkezett az a pillanat amikor az FSZ jelenlegi diszfunkcióit orvosolni tudjuk. A felsőoktatásban tanuló hallgatóknak mindössze 3-4%-át teszik ki az FSZ-ben tanulók. A csökkenő hallgatói létszám figyelembevételével a felsőoktatás nem mondhat le az FSZ hallgatói bázisáról. Az új, moduláris képzési programok kidolgozásakor lehetőség nyílik a gazdaság és képzés kapcsolatának erősítésére, a kompetenciák fejlesztésére. Ma egyetlen oktatási intézmény sem képes szerte a világon kész tudás átadására, ezt lehetetlen megvalósítani. Ez a funkcióváltás értékeli fel a *kompetenciákat* a tudás mellett. Az ismeretek elavulnak, a tudás több dimenziós, de ami bizonyosan állandó, hogy ösztönözni szükséges a természetes kíváncsiságot, a kérdés feltevését, a gondolkodást, a véleményalkotást, a kreativitást, az önálló tanulást stb. Ezeket a kompetenciákat tudatosan fejleszteni szükséges, mivel az információk nagy mennyiségű közlése – a tények elemző értelmezése nélkül – önmagában nem járul hozzá a gondolkodás, az ítéletképeség stb. fejlődéséhez. Nagy előrelépés ezen a területen, hogy a *szakmaspecifikus kompetenciák* fejlesztése mára deklarált célja a szakképzésnek, és bekerültek a szakmai és vizsgakövetelményekbe. Nemcsak az került meghatározásra, hogy egy-egy szakképesítés esetében milyen feladatokat kell elvégezni, hanem az is, hogy a feladatok elvégzéséhez milyen szakmai és társas kompetenciák szükségesek.

A szakképzési reform fontossága mellett felhívjuk a figyelmet arra, hogy az új szakképzési szerkezet és tartalom tekintetében rendkívül *nagy az információhiány* és bizonytalanság valamennyi érdekelt fél (hallgatók, szülők, oktatók, intézményvezetők, munkáltatók) esetében. Ezt feltétlenül mihamarabb orvosolni szükséges, mert a gyakorlati megvalósítás súlyos gátja lehet a nem megfelelő tájékoztatás/tájékozottság és ezáltal az elutasítás, negatív viszonyulás az egyébként jó fejlesztési irányt kijelölő szakképzési reformmal szemben. Az új szakképzési szerkezet bevezetése kapcsán lehetőség nyílik az FSZ *pozitív image*-nek megteremtéséhez, amelyhez jelentősen hozzájárulhat a fokozott marketing és PR-tevékenység. Ez egyelőre hiányzik az FSZ esetében.

Irodalom

Győriványi Sándor (2000): *A szakképzés története Magyarországon*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.

Nagy Péter Tibor (1994): *Szakoktatás és politika*. Budapest, Oktatókutató Intézet.

Polónyi István (2002): Az akkreditált iskolai rendszerű felsőfokú szakképzés társadalmi, gazdasági integrációját meghatározó tényezők. In: Hrubos Ildikó (szerk.) (2002): *Az ismeretlen szakképzés*. Budapest, Új Mandátum Kiadó. 17-39. p.

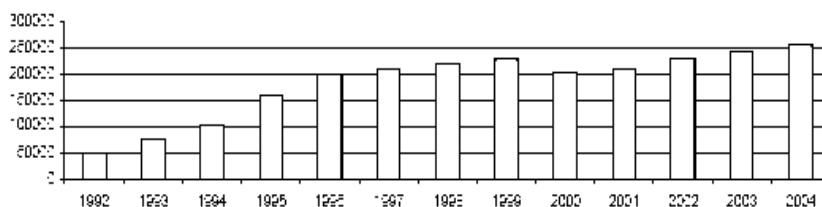
2004. évi LX. törvény az egyes oktatási tárgyú, az oktatási jogok érvényesítésének elősegítését, valamint a felsőoktatási intézmény- és képzési rendszer fejlesztését szolgáló törvények módosításáról.

1/2006. (II. 17.) OM rendelet az Országos Képzési Jegyzékről és az Országos Képzési Jegyzékbe történő felvétel és törlés eljárási rendjéről.

MIROSLAV DOPITA — JITKA SKOPALOVÁ

A migráció, mint jelenség és az illegális bevándorlók iskoláztatása Csehországban

Csehország az Európai Unió tagja lett, s ezzel előre nem látható folyamatok is elindultak, így többek között váratlanul megnőtt a migráció. A migráció fontos tényező lett, amely nem csak a demográfiai, hanem a kulturális és a szociális fejlődést is befolyásolja Csehország területén. Éppen ezért fontosnak tartjuk az Európai Unió és az egyes országok közötti párbeszédet arról, hogy az 'itthoni' társadalom a bevándorlókat negatív ellenérzések, és a nacionalizmus káros szembenállása nélkül elfogadja, annak érdekében, hogy a bevándorlók könnyebben beilleszkedjenek (lásd Holá, 2005). Az állandóan az országban tartózkodó külföldiek száma nőtt az utolsó 15 évben. 2006. június 30-ra a Belügyminisztérium statisztikai adatai szerint Csehország területén 295 955 külföldi tartózkodott tartózkodási engedéllyel.

Külföldiek tartózkodási engedéllyel Csehország területén

A bevándorlók integrációját sokszor a környezet befolyásolja, mint például 1) a hely ahová költöznek, 2) a költözés célhelye, 3) az ország amelyen átkeltek (Drbohlav 2001, S. 17). A bevándorlók beilleszkedéséhez elengedhetetlenek az előzőekben említettek befogadó-elfogadó szándékai, mindezek megszabják, meghatározzák az integráció mértékét. A társadalom néhány esetben meg tudja előzni azt, hogy a negatív társadalmi jelenségek akadályozzák az integrációt, de azt gyengítik az olyan jelenségek, mint a hosszan tartó munkanélküliség, hajléktalanság, társadalmi kirekesztettség, egyén vagy csoport izolációja, extrém esetben zárt etnikai közösségek kialakulása, melyek a társadalmon kívül találják magukat, és negatív társadalmi jelenségek forrásaivá válnak stb.). A társadalom a problémamentes és időben lezajló integrációból profitálhat is, amely profit lehet társadalmi, kulturális vagy gazdasági is. Azonban ezek a nézőpontok soha nem választhatóak el egymástól egyértelműen.

A bevándorlókat abban a környezetben kell segíteni, ahol megtalálják új otthonukat. A „lokális környezet” fogalma alatt szomszédok segítségét, iskolát, egyházat, kulturális közösségeket érthetünk, ugyanis ezek az alapvető szociális intézmények, amelyeknek jelentős befolyásuk van a mindennapi életre a lokális központokban.

Mary Coussey (2000, S. 16) megállapítja, hogy úgy lehet a bevándorlók beilleszkedését megkönnyíteni Csehországban, ha támogatják a gyerekek beilleszkedését a cseh oktatási rendszerbe. Ugyanolyan lehetőségeket kell kínálni a migráns tanulók számára a képzésben, mint a cseh tanulóknak, s a tanulásban különösen fontos az, hogy a teljes tanulási kapacitásukat kihasználják. Ha nem használják ki a létező tanulási kapacitást, az hátrányt jelent a bevándorlóknak, és ez a későbbiekben a következő generációkat is befolyásolja a műveltséghez jutásban. Ha támogatják a bevándorló fiatalokat a tanulásban, az jó hatással lesz a gazdaságra, gazdasági integrációjukra.

A multikulturális társadalom kialakulásában nagy szerepet játszik a képzés és a képzettség. Részben ez azért van így, mert a gyerekek az iskolában szociális kapcsolatokat alakítanak ki más gyerekekkel, akik közt vannak a többségi társadalomhoz tartozók és vannak olyanok, akik etnikai csoportokhoz tartoznak. Néhány érték - úgy mint a tolerancia és az individuum tisztelete- ilyen iskolai közegben alakul ki például az állampolgárrá nevelés során, de indirekt módon úgy is, hogy ki hogy viszonyul az egyes tantárgyakhoz, például a történelemhez vagy a földrajzhoz.

Az emberi jogokról szóló nyilatkozatban a tanulóhoz való jogról a 26. paragrafusban olvashatunk.

- 1) Mindenkinek joga van a tanulóhoz. A képzés legyen térítésmentes / ingyenes, legalább a kezdetekkor az alapképzésben. Az alapképzés legyen kötelező. Technikai és szakképzés mindenki számára legyen nyitott ugyanúgy, mint ahogy a felsőoktatás is mindenki számára legyen képességek és készségek szerint elérhető.
- 2) A képzést úgy kell kialakítani, hogy az a személyiséget formálja, neveljen az emberi és az alapvető jogok tiszteletére. Segítsen a kölcsönös megértésben, a nemzetek, fajok és egyházi csoportok közti párbeszédben, valamint az segítsen az Egyesült Nemzetek munkájában a béke fenntartása érdekében.
- 3) A szülők joga, hogy megválasszák gyermekeik számára a képzés fajtáját.

A 1999/326. törvény szerint, amely a külföldi állampolgárok Csehország területén való tartózkodásáról szól, az iskolarendszerre vonatkozó szakaszában az áll, hogy a cseh állampolgároknak és az EU-s „állampolgároknak” ugyanolyan jogaik vannak, tehát az EU államok nemzeteinek gyermekei ugyanolyan feltételek mellett látogathatják a különböző intézményeket, iskolákat, mint a cseh szülők gyermekei. A tanóra természetesen cseh nyelven folyik, azonban a főiskolai és a középszintű oktatási intézményekbe való felvételikor kérvényezhetik a cseh nyelvvizsga elhagyását. A cseh nyelv ismeretét ekkor szóban ellenőrzik (2004/ 561, az iskolákról szóló törvény § 20). A körzeti hivatal ezen felül köteles az EU-s polgárok gyerekeinek – akik iskolakötelezettségüknek eleget akarnak tenni – biztosítani, hogy térítésmentes módon felzárkózzanak az alapképzésben. Ebbe beletartozik a cseh nyelv elsajátítása is – és amennyiben lehetséges – támogatniuk kell az anyanyelvük tanulását és szülőhazájuk kultúráját. Mindennek az alapképzéssel párhuzamosan, összhangban kell lezajlania.

Az említett törvényekből kitűnik, hogy a Csehország területén tartózkodó EU-s állampolgárok semmiféle nehézségbe nem ütköznek az oktatás területén, ugyanúgy, mint azok sem, akik érvényes tartózkodási engedéllyel rendelkeznek (1999/ 325 sz. törvény a menedékjogról a 2006/165 sz. törvénymódosító javaslat alapján, szeptember elsejétől érvényes olyan személyekre, akik menekültek vagy kiegészítő jogvédelmet élveznek).

Mi van azokkal a gyerekekkel és fiatalokkal, akiknek a szülei nem tudnak érvényes tartózkodási engedélyt felmutatni Csehország területére? Jelenleg 2004/561 sz. törvény rendelkezik az óvodai, iskolai, középiskolai és más képzési rendszerekről (iskolatorvény), ami a 2004. november 10.-én jelent meg. A jog szerint külföldiek is ugyanolyan feltételek mellett tanulhatnak, mint a cseh állampolgárok, csak hogy olyan külföldi személyeket illet meg ez a jog, akik legálisan tartózkodnak az ország területén. A külföldieknek kötelességük legkésőbb iskolakezdéskor az iskolaigazgatónak jelezni, hogy milyen okmányokkal tartózkodnak az országban. Erről a kötelességről az előbb említett törvény 20. §-ában olvashatunk, amely törvény megszabja a Csehország területén tartózkodó külföldi állampolgárok jogait az oktatáshoz. Továbbá felsorolja, hogy az alap, közép és szakiskolákban csak azok a külföldi állampolgárok tanulhatnak, akik legálisan tartózkodnak Csehország területén. Tehát:

- 1) Azon személyek, akik nem cseh állampolgárok és legálisan tartózkodnak az ország területén. Joguk van alap, közép és szakiskolák látogatásához ugyanazokkal a jogokkal, mint a cseh állampolgároknak.
- 2) Azon személyek, akik az első bekezdésben szerepelnek és a törvényben foglaltaknak megfelelnek azon intézmények tanulói lehetnek, melyek a törvényben szerepelnek abban az esetben, ha a tanulmányaik kezdetekor bizonyítani tudják, hogy legálisan tartózkodnak az ország területén.
- 3) Azon személyeknek, akik az Európai Unió egy másik tagállamának állampolgárai, és az ő családtagjaiknak joguk van ezen törvény alapján az iskolák látogatásához ugyanolyan feltételek mellett, mint a cseh állampolgároknak. A második bekezdésben felsoroltakat ebben az esetben nem lehet alkalmazni.

Az iskolatorvény ezek után a külföldieket két csoportba sorolja:

- az Európai Unió állampolgárai, akiket ugyanolyan jogok illetnek meg, mint a cseh állampolgárokat – ezen külföldieknek nem kell felmutatni az országban való tartózkodási jogról szóló papírt. (Ugyanez vonatkozik Svájc, Izland, Lichtenstein és Norvégia állampolgáira)
- a többi külföldi (külföldiek az úgynevezett harmadik országokból), akik legkésőbb a tanulmányaik megkezdésekor bizonyítani tudják, hogy legálisan tartózkodnak az ország területén.

Az idézett iskolatorvény konkrétan a 36. §-ban mondja ki, hogy az iskolakötelezettség idején ingyenes az oktatás az alapfokú iskolákban és gyógypedagógiákon, továbbá a nevelő- és gyermek/ifjúságvédő intézetekbe a következő külföldi személyeknek:

- Külföldiek, akik megkapták az érvényes tartózkodási engedélyt Csehország területére.
- Külföldiek, akik átmenetileg tartózkodnak Csehország területén. A rövid időtartamú vízum az ország területére 90 napra szól, a hosszú távú vízum 90 napon felül szól, továbbá azok akik nem rendelkeznek vízummal.
- Külföldiek, akik menedékjogot kaptak Csehország területére, vagy éppen menekültstátuszuk megítélésére várnak, vagy olyan személyek, akik kiegészítő jogvédelmet élveznek.
- Külföldiek vízummal, akik átmeneti tartózkodásra kaptak vízumot és akik menedékjogot kaptak.

Milyen kapcsolatban áll az iskolatorvény más nemzetközi egyezményekkel, mint például az alapvető jogokról és szabadságokról szóló okirattal, vagy a gyermekjo-

gokról szóló egyezményel? Pavla Burdová Hradečná és Pavla Rozumková (2006) felhívják a figyelmet arra, hogy az alapvető jogokról és szabadságokról szóló okirattal 31. cikkelyének 1. bekezdése szerint mindenkinek joga van a iskoláztatáshoz, az iskola látogatása kötelező az iskolatörvény által megszabott időre. A második bekezdés szerint az állampolgároknak joguk van az ingyenes oktatáshoz az alapfokú és középfokú intézményekben a polgár képességei, készségei szerint és a társadalom lehetőségei szerint a főiskolák esetében is. Az ingyenes oktatás azonban csak a cseh állampolgárokra vonatkozik. Mit tegyenek azok a gyerekek és szüleik, akik nem tudják bizonyítani az iskolatörvénybe foglaltak szerint, hogy legalisan tartózkodnak Csehország területén, azonban a nemzetközi egyezmények szerint nekik erre joguk van?

Egy hasonló nemzetközi, jogi igényt vet fel a gyermekjogokról szóló nemzetközi egyezmény a gyerekek iskoláztatásához való jogot illetően a 28. cikkely 1. bekezdésében, úgy, hogy közben nem veszi figyelembe, hogy az érintettek állampolgárok-e vagy sem az adott országban. Az államok, amelyek ezen egyezményt aláírták, elismerik a gyerekek jogait a tanuláshoz azzal a céllal, hogy lépésről lépésre és ugyanazon lehetőségekkel biztosítsák számukra ezt a jogot főként:

- a) minden gyerek számára ingyenes és kötelező oktatást biztosítanak;
- b) elősegítik a középiskolai képzés minden formáját, amely az általános és szakképzést egyaránt magába foglalja. Minden gyerek számára elérhetővé teszi a megfelelő képzést és megteszi a szükséges intézkedéseket, mint például az ingyenes oktatás bevezetését, és ha szükség van rá az anyagi támogatást is;
- c) minden gyereknek hozzáférést biztosít, a szükséges információkhoz és tanácsadó helyekhez a képzés, továbbképzés és szakképzés területén;
- d) intézkedéseket tesz annak érdekében, hogy támogassák a rendszeres iskolalátogatást, hogy csökkenjen azon diákok száma, akik nem fejezik be az iskolát.

A fent említett rendelet alapján egyértelmű, hogy az érvényes cseh iskolatörvény diszkrimináló a bevándorlók gyerekeire nézve, akik nem tudják felmutatni, hogy legalisan tartózkodnak az ország területén, s így nincs joguk az iskoláztatáshoz. Az említett tény a kutatásban is be kell bizonyítani, amelyet 2006 júniusában és júliusában végzett Pavla Burdová Hradečná és Pavla Rozumková (2006) az „Illegális bevándorlás szabályozása II” projekt keretében Prága területén. Az anonim kutatást négy kérdéssel végezték egy elektronikus kérdőív segítségével 232 prágai alsó iskolában. A kitöltött kérdőívek száma 58 volt, tehát 25%-os volt a visszajelzés.

A kutatási eredményekből kiderült, hogy a legtöbb alsó iskolában, ahol a kérdőíveket kitöltötték, nem találtak olyan diákkal – külföldivel, aki illegálisan tartózkodik Csehország területén (érvényes vízum, vagy érvényes útlevél nélkül). Csak négy általános iskola találkozott munkája során olyan kiskorú külföldivel, aki illegálisan tartózkodott az országban. Ebből a négy iskolából egy válaszolt úgy, hogy 5 esettel találkozott, amikor nem volt az iskolakezdőknek megfelelő tartózkodásra jogosító okirata. A fennmaradó három iskola biztosította a tanulást az illegálisan itt tartózkodóknak (konkrétan két mongol diákról volt szó az első iskola esetében, egy vietnámi diákról a második diák esetében és a harmadik iskolában, pedig nem neveztek meg számadatot. Az ötödik iskola megjegyezte, hogy „néhány külföldinél sokszor lejárt tartózkodási engedélyre hívjuk fel a figyelmet”).

A második kérdés arra vonatkozott, hogy biztosítanák-e a tanulást olyan diák számára, akinél egy ilyen eset áll fenn. A legtöbben negatív választ adtak a kérdésre (43). A válaszok így szóltak, „nem tudom” viszont 12 válasz igenlő volt. Két iskola

megjegyezte, hogy ilyen helyzet már fennállt náluk, és engedélyezték egy diáknak az iskolalátogatást. Egy másik iskola megjegyezte, hogy ők felhívják a figyelmet a lejárt iratokra és azok hosszabbítására. Egy iskola pozitív választ adott, azonban megjegyezte, hogy engedélyezné az ilyen diákoknak a tanulást „de gond van az iskolai szabályzattal”. Egy iskola engedélyezné a diáknak a „korlátozott iskolalátogatást, addig amíg el nem intézi a legális tartózkodás kérdését.”

A harmadik kérdés célja az volt, hogy bizonyítsa, milyen tények alapján dönt az iskolaigazgató arról, hogy egy diákot – külföldit, ne vegyen fel, aki nem tudja a tartózkodási engedélyét felmutatni. Az okok különbözőek voltak, azonban ezeket különböző kategóriákba lehet sorolni.

A válaszok száma

a) ellentmondás a törvénnyel – az iskolák többé-kevésbé részletezték ezt az okot (a törvénytelenység meghatározásától, a jogi előírások megszegésén át, az iskolatörvény megszegéséig – 20 §. második bekezdése)	30
b) gondok az iskola kapacitásával	5
c) nem indokolta meg	5
d) hiányzik a diák után járó anyagi fedezet	2
e) félelem a bűnözéstől	1
f) félelem, hogy a gyerekek nem lesznek képesek a cseh nyelv használatára	1
g) félelem, hogy a gyerek nem illeszkedik be	1
h) megállapítás, miszerint az ilyen emberek számára van berendezve a menekülttábor ahol foglalkoznak az ilyen problémákkal	1

A negyedik kérdés arra irányult, hogy mit gondolnak a tanárok, hogy a külföldi diákoknak, akik illegálisan tartózkodnak az ország területén, vajon legyen e joguk alsó tagozatba járni? Ugyanúgy mint az előző kérdésnél a válaszok itt is különböztek – a szélsőségesen negatívtól, a kitérő válaszon át, a bizonytalantól egészen a pozitív válaszig minden előfordult. „igen” válasz 27 iskola esetében fordult elő. „nem tudom” vagy „nem tudom, talán igen” válasz 6 iskolánál fordult elő. Végül a „nem” 25 esetben fordult elő.

Az iskola ellen		Az iskola mellett	
a) igen (azzal a feltétellel, hogy a diáknak a jövőben rendeznie kell az itt tartózkodását, vagy legalább igyekszik azt elintézni, vagy legalább a rendőrség engedélyét megszerzi)	6	a) nem indokolt	12
b) nem indokolt	5	b) jogtalan (főként az iskolai szabályzatnak nem felel meg)	11
c) szükséges, hogy figyelembe vegyék a nemzetközi kötelezettségeket, és tiszteljék azokat	4	c) tartózkodási engedély hiányában nem bizonyítható semmi, problémás státusz	3
d) igen (az esetleges törvénymódosításokat tekintetbe véve)	4	d) még a mi diákjaink sem látogathatnak semmilyen iskolát engedély nélkül	1
e) minden gyereknek joga van a tanuláshoz	3	e) a jogtalan tartózkodás a rendőrség jogkörébe tartozzon	1
f) a tartózkodási engedéllyel kapcsolatos problémákban a szülők érintettek	3		1
g) igen (az anyagi kérdések megoldásával)	3		
h) iskolakötelesség	2		
i) jobb az esetleges integráció miatt	1		

j) igen (azzal a feltétellel, hogy a gyerekek speciális beszédgyakorlatokra kell járni)	1		
k) szükséges, hogy tiszteljük az alapvető jogokról és szabadságokról szóló okiratot	1		

A megkérdezettek válaszaiból nem lehet általános érvényű következtetést levonni az alsó iskolák gyakorlatára és az illegálisan itt tartózkodó diákokra vonatkozóan. Tekintetbe véve az iskolák semmilyen vagy csekély tapasztalatát (a vizsgált területen – Prága, főváros), a kiskorúak ezen a speciális csoportjáról elmondhatjuk, hogy az illegálisan itt tartózkodó külföldiek száma- akik megfelelnek az iskolakötelezettségnek vagy a jövőben megfelelnek annak- nem olyan magas, hogy veszélyeztetné a cseh iskolarendszert, aminek a védelme ebben az összefüggésben állami érdek is. Ami az iskolák álláspontját, a tanítást-tanulást illeti, megmutatkozik, hogy a fő akadályt a diák felvételekor az iskolai szabályzat jelenti. A nemzetközi kötelezettségek (főként a gyermekjogokról szóló megállapodás) egészen háttérbe szorult. Az „illegálisan itt tartózkodó gyerekek általános jogáról a tanuláshoz” kérdéskör az iskolák véleményének széles skáláját mutatja fel a teljesen pozitív választól a negatív feleletig.

A migráció problematikájának és a bevándorlók iskoláztatásának 1999 óta nagy figyelmet szentelnek az olmouci Palacký Egyetem Pedagógiai Karának Társadalomtudományi Tanszékén is. Cél az, hogy a pedagógiai nyilvánosság felhasználásával megszilárdítsuk a jogi ismereteket a bevándorlókról és azok tanuláshoz való jogairól. Ebben az összefüggésben három fontos kötetre utalunk:

- Társadalomtudomány a globalizálódó társadalomban.
- A demokratikus polgári jogokra és kölcsönös toleranciára való nevelés egy multikulturális társadalomban.
- A demokratikus polgári jogokra való nevelés a jogok és felelősség alapján.

Ezen kötetekben olyan cikkeket találnak, amelyek a csehországi bevándorlással, továbbá a muzulmán kisebbség európai helyzetével, az ukránok bevándorlásával Csehországba és a cseh társadalomba való beilleszkedésükkel foglalkoznak. (lásd Hrachovcová, Staněk 2002; Staněk 2004a; Dopita, Staněk 2004b).

Végül fontos, hogy felhívjuk a figyelmet Pavla Burdovával és Hradečná u Pavla Rozumkovával (2006, S. 19) egyet értve, hogy a tanuláshoz való jog az alapjogok egyike, amelyet jóváhagyott nemzetközi szerződésekkel is megerősítettek. Ezzel szemben áll a jelenlegi cseh gyakorlat, amelyet az új iskolatörvény vezetett be. Ez ellentmond Csehország nemzetközi kötelezettségeinek. Tekintettel a tanuláshoz való jog fontosságára, amely az egyén és a társadalom számára egyaránt alapvetőek, nem elégedhetünk meg csak magyarázatokkal, még akkor sem ha ezek csak bizonyos népcsoportokra vonatkoznak. Az a felfogás, amely a tanuláshoz való jogot csak bizonyos népcsoportoknak adná meg, helytelen a nemzetközi egyezmények tekintetében, nem felel meg sem a cseh alkotmány, sem az alapvető jogokról és szabadságokról szóló okiratban leírtak szellemének. A tanuláshoz való jogot minden esetben és kitétel nélkül kell alkalmazni. Ebből következik az a követelés, hogy megváltoztassák a jelenlegi jogi helyzetet, amely a nemzetközi egyezményekkel szemben az érvényes tartózkodási engedélyhez köti az iskolalátogatás jogát. Tehát ha az alapvető jogokról és szabadságokról szóló okirat mindenki számára hozzáférhetővé teszi az iskolai képzést, akkor ebbe a kategóriába azok az emberek is beletartoznak – akik

bárminemű okból – nem tudnak felmutatni érvényes tartózkodási engedélyt. Ennek ez lenne a helyes útja egy demokratikus jogállamban.

Irodalom

- BURDOVÁ HRADEČNÁ, P., ROZUMKOVÁ, P. Povinná školní docházka a nezletilí cizinci bez pobytového oprávnění. (Schulpflicht und minderjährige Ausländer ohne Aufenthaltsberechtigung). Praha: Organizace pro pomoc uprchlíkům; Poradna pro uprchlíky, (Organisation für Hilfe den Flüchtlingen; Beratungsstelle für Flüchtlinge) 2006.
- COUSSEY, M. Framework of Integration Policies. (Rahmen der Integrationspolitiken) Strasbourg: Council of Europe, 2000.
- Dopita, M., Staněk, A. (eds.) Výchova k demokratickému občanství a vzájemné toleranci v multikulturní společnosti. (Erziehung zu dem demokratischen Bürgerrecht und der gegenseitigen Toleranz in der multikulturellen Gesellschaft.) Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2004. (Olomouc: Palacký- Universität in Olomouc, 2004.)
- Dopita, M., Staněk, A. (eds.) Výchova k demokratickému občanství založenému na právech a odpovědnosti. (Erziehung zu dem demokratischen Bürgerrecht auf den Gründen der Rechen und der Verantwortung.) Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2004. (Olomouc: Palacký- Universität in Olomouc, 2004.)
- DRBOHLAV, D. Mezinárodní migrace obyvatelstva – pohyb i pobyt (Alenky v kraji divů). (Internationale Migration der Bevölkerung – Bewegung und Aufenthalt (Alices Adventures in Wonderland) In ŠIŠKOVÁ, T. (ed.) Menšiny a migranti v České republice. (Minderheiten und Immigranten in der Tschechischen Republik) Praha: Portál, 2001, S. 17-30.
- HOLÁ, B. Srovnatelnost statistiky zahraniční migrace. (Vergleichbarkeit der Statistik von ausländischer Migration) Demografie. 2005, roč. 47, č. 3, s. 177-187.
- Hrachovcová, M., Staněk, A. (eds.) Občanská výchova v globalizující se společnosti. (Gesellschaftskunde in der sich globalisierenden Gesellschaft.) Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2002. (Olomouc Palacký- Universität in Olomouc, 2002.)
- Ústavní zákon č. (Verfassungsgesetz Nr.) 2/1993 Sb., Listina základních práv a svobod – ve znění pozdějších předpisů (Urkunde der Grundrechte und Freiheiten – in der Fassung der nachträglichen Vorschriften)
- Ústavní zákon č. (Verfassungsgesetz Nr.) 2/1993 Sb. ve znění ústavního zákona č. 162/1998 Sb. (in der Fassung des Verfassungsgesetzes Nr.)
- Všeobecná deklarace lidských práv a související dokumenty. (Allgemeine Erklärung der Menschenrechte und zusammenhängende Dokumente) Ostrava: Aries, 1993.
- zákon č. (Gesetz Nr.) 104/1991 Sb., o Úmluvě o právech dítěte (über die Abmachung über die Kindesrechte)
- Ústavní zákon č. (Verfassungsgesetz Nr.) 1/1993 Sb., Ústava ČR – ve znění pozdějších předpisů (Verfassung der Tschechischen Republik in der Fassung der nachträglichen Vorschriften), zákon (das Gesetz) 395/2001 Sb.
- zákon č. 561/2004 Sb., školský zákon (Gesetz Nr. 561/2004 Sb., Schulgesetz)
- zákon č. 325/1999 o azylu, ve znění novely zákona č. 165/2006 Sb. změna zákona o azylu a některých dalších zákonů (Gesetz Nr. 325/1999 über Asyl, in der Fassung der Novelle des Gesetzes Nr. 561/2006 Sb., Änderung des Gesetzes über Asyl und einiger anderen Gesetze
- zákon č. 326/1999 Sb., o pobytu cizinců na území České republiky a o změně některých zákonů ve znění novely zákona č. 161/2006 Sb. změna zákona o pobytu cizinců na území ČR a některých dalších zákonů (Gesetz Nr. 326/1999 Sb. über den Aufenthalt der Ausländer auf dem Gebiet der Tschechischen Republik und über die Änderung einiger Gesetze in der Fassung der Novelle des Gesetzes Nr. 161/2006, Änderung des Gesetzes über den Aufenthalt der Ausländer auf dem Gebiet der Tschechischen Republik und einiger weiteren Gesetze)

ANTONÍN STANĚK

Az asszimiláció, mint szükséges feltétel a szociális összefogásban

A Cseh Köztársaság egyre jobban integrálódik az európai demokratikus társadalmi struktúrákba. Ezzel egy időben az Európai Unió nyomása alá is kerül, mivel meg kell felelnie a Koppenhágai kritériumoknak.

A nemzetközi szimpózium témája az akkulturáció folyamata (szociális és kulturális változások), asszimiláció és integráció – tehát olyan témák, melyek szorosan összefüggenek a multikulturalizmussal, és a modern társadalom számára különböző szempontok miatt fontosak. Mind a három folyamat feltételezi és kiegészíti egymást. E folyamatok különböző kultúrák találkozásakor jönnek létre. Az egyesülő és fejlődő Európa egyre sűrűbben válik olyan menekültek százainak céljává, akik gazdaságilag vagy szociálisan instabil régiókból és a harmadik világból jönnek hozzánk. Európa területén így egyre sűrűbben találkoznak olyan különböző kulturális háttérrel rendelkező emberek, akik megtanulják, hogyan éljenek együtt. Mindez magával hozott – a múltban és a jelenben is hoz – különböző társadalmi és szociális konfliktusokat, feszültségeket. A különböző kultúrákból származó emberek találkozására a válasz a multikulturalizmus, melyet azonban nem érthetünk/ értelmezhetünk úgy, mint valamilyen egységes ideológiát, mely azt mondja ki, hogy emigrálatok és ott, ahova érkeztek követeljétek a kultúrátokhoz való jogot, stabilitás(át) (biztosítását), melyhez jogotok van.

A multikulturalizmusnak sok politikai megjelenési formája van, de mindig arról kell szólnia, hogy érzéssel, diszkrimináció nélkül tartsuk egyensúlyban a színes kultúridentitást a politikai egységgel. Nagyon veszélyes azt feltételezni, hogy azok, akik a többségi társadalomban akarnak élni, nyíltan vállalják az asszimilációt. Az asszimiláció egy társadalmi folyamat, mely által egy társadalmi csoport – általában kisebbségben lévő csoport -, migráció vagy más változás során kapcsolatba kerül és részévé válik egy másik domináns csoportnak.¹ A Diderot Enciklopédiában a következőket olvashatjuk: „Az asszimiláció a teljes alkalmazkodás folyamata, melyben a szociális partner minden eddigi értékét és viselkedési mintáját feladja, és újakat vesz fel és azokkal teljes mértékig azonosul. Az asszimiláció a társadalmi környezet homogenizációjához vezet.” Az asszimiláció tehát egy lehetséges megoldás. A modern multikulturalizmus szellemében mindig úgy kell eljárni, hogy azok útjába, akik meg akarják tartani saját identitásukat, életvitelüket nem gördítünk adminisztratív akadályokat és a későbbiekben sem tesszük lehetetlenné számukra a többségi társadalomba való beilleszkedést. Az asszimiláció lehetősége teljesen más, mint az asszimilációs kényszer. Ezen a területen a cseh társadalomnak is több tapasztalata van. Még mindig érezzük az 1958/74-es számú – a vándorélethez folytatott társadalmi csoportok állandó letelepedéséről szóló – törvénnyel kikényszerített, az állam által irá-

¹ (Großes soziologisches Wörterbuch 1996)

nyitott roma-asszimiláció következményeit. Ez a törvény teljesen Sztálin nacionalista politikájának jegyében született. Gondolni kell arra is, hogy a kisebbségek között azok mellett, akik hajlanak az asszimilációra, olyan emberek is vannak, akik meg akarják tartani saját identitásukat és életvitelüket. A kényszerített asszimiláció erőszakos. Ennek következménye nem lehet más, mint dezorientáció, a kisebbségi csoport tagjainak állandó veszélyérzete. A dezorientáció és a fenyegetettség érzése ahhoz vezethetnek, hogy lesznek emberek, akik olyan védekező pozíciót vesznek fel, mely átlendülhet támadásba is. Innen már csak egy lépés az erőszak és a bosszú.

A kilencvenes évek óta az interkulturális oktatásban új szelek fűjnek, melynek alapja az inklúzió módszere, az integrációs folyamathoz való aktív csatlakozás, amellet, hogy belsőleg megtartjuk másságunkat. A hangsúly azon van, hogy a felek kölcsönösen tolerálják egymás másságát, mindenkit bevonnak, aki integrálódni akar, de azokat is bevonják, akik azokat veszik fel, akik integrálódni akarnak (lásd vgl. Skopalová, Hrachovcová 2004). Cél, hogy tudatosuljanak bennünk a különbségek és azok elfogadása, mint új teljes értékű létezési forma. (lásd Dopita 2002). A különbözőséget nem potenciális konfliktusforrásként kell érteni, azonban úgy, mint egyéni és kölcsönös gazdagodást. A megkezdett út tehát így elhagyja az asszimiláció koncepcióját, és megteremti a feltételeket a közös adaptációhoz. Az eredmény így nem a kultúra kioltása lesz mint ahogy az asszimiláció esetében az – hanem a kisebbségi kultúra közeledése a többségi kultúrához. A kisebbségi kultúra képviselőinek nem kell feladniuk értékeiket és világnézetüket, csak alkalmazkodniuk kell a megváltozott körülményekhez. Az adaptáció tehát – ahogy a Diderot enciklopédiában olvashatjuk – egy olyan folyamat, melyben egy csoport (etnikum) alkalmazkodik a megváltozott körülményekhez, anélkül (az asszimilációval ellentétben) hogy változna természetük, életformájuk (kultúra, szociális kapcsolatok, nyelv). Mindenki érdeke – többségi és a kisebbségi csoporté is –, hogy az adaptációs folyamat kölcsönös legyen, hiszen így mindenki nyer valamit, mindenki hozzájárul az emberiség szellemi gazdagságához.

Irodalom

- Bekanntmachung des Ministeriums für ausländische Angelegenheiten Nr. 95/1974 Slg., über das internationale Abkommen über die Beseitigung aller Formen der Rassendiskriminierung.
- DOPITA, M. Tolerance odlišnosti. (Toleranz der Unterschiedlichkeit). In HODOVSKÝ, I., DOPITA, M. (eds.) *Etika a sociální deviace. (Ethik und soziale Devianz)*. Olomouc: Nakladatelství Olomouoc, 2002.
- Enzyklopädie Diderot. Praha: Diderot, 2000. 631.
- Gesetz Nr. 74/1958 Slg., über die dauerhafte Ansiedlung wandernder Personen.
- Gesetz Nr. 2/1993 Slg., über die Ausrufung der Konvention der Grundrechte und Freiheiten als Bestandteil der Verfassungsordnung der Tschechischen Republik.
- Gesetz Nr. 273/2001 Slg., über die Rechte Angehöriger nationaler Minderheiten.
- Großes soziologisches Wörterbuch. Praha: Karolinum, 1996. 747 s.
- SKOPALOVÁ, J.; HRACHOVCOVÁ, M. Východiska a přístupy k multikulturní výchově. (Ausgänge und Zutritte zu der multikulturellen Erziehung.) In *Zkušenosti v preventivním působení na lokální úrovni: VI. mezinárodní konference k prevenci sociálně patologických jevů dětí a mládeže. Sborník příspěvků [CD-ROM]. (Erfahrungen in der präventiven Wirkung an dem lokalen Niveau: VI. internationale Konferenz zu der Prävention sozialpathologischer Phänomene der Kinder und Jugendlichen. Sammelband der Beiträge. [CD-ROM])*. Vsetín: Město Vsetín, 2004, s. 46-52.

ALENA NELEŠOVSKÁ

A roma származású tanulók képzésének kérdése a cseh iskolákban

A roma tanulók képzése, oktatása a cseh iskolákban (Csehországban) jelentős gondot okozó kérdés. Az elégtelen képzési színvonal következményei szociális, gazdasági és kulturális téren jelentkezők. A helytelen képzés következtében erősödnek a társadalmi csoportok közti különbségek, és bizonyos feszültségek jelentkeznek a nemzetek közti párbeszédben is.

Mivel a roma gyerekek többsége saját környezetében nem lát követhető példát, alig feltételezhető, hogy önmaguktól értékes képzésben vennének részt egy magasabb iskolai fokozat megszerzéséért.

A romákat érő társadalmi egyenlőtlenség feloldásának egyik legfontosabb feltétele az iskolai rendszer filozófiájának megváltoztatása. Az iskolarendszer köteles a nevelés és oktatás folyamatában ezeket a roma származású gyerekeket etnikai, kulturális és szociális háttérükkel, másságukkal elfogadni. (ŠOTOLOVÁ 2000, S. 36)

Ebben az összefüggésben az iskola alsó tagozatának legfontosabb feladatai a következők:

- olyan kellemes környezet megteremtése, mely a roma származású gyermekek fejlődését segíti és emberi méltóságukban is megerősíti őket,
- a nyelvi nehézségek és különbségek miatt az első osztálytól kezdve olyan kis létszámú csoportokat kell összeállítani, melyekben a roma származású gyerekek könnyebben felkészülhetnek későbbi tanulmányaikra,
- a „zene- és mozgásközpontú osztályok roma származású gyerekeknek” – elnevezésű projektet elindítani és sikerre vinni,
- a napközik munkájában a roma származású gyermekek számára támogatni kell a különböző érdeklődési területeket felölelő foglalkozásokat, melyeknek a természetes készségek és érdeklődések állnak a középpontjában (zene, tánc és hasonlók),
- lehetőség szerint a tantervben, fakultatív tantárgyként szerepeljen a roma nyelvnek, mint fakultatív tantárgynak,
- a tantervekben helyet kell kapnia a multikulturális nevelésnek. A tanítás és nevelés folyamatában más kultúrák és kisebbségek – ide értve a roma kisebbséget is – történelmére, hagyományaira és szokásaira is ki kell térni. (Az alsó tagozatos kerettanterv tartalmazza a multikulturális nevelést az úgynevezett több szakterületet átfogó témákban.)

Az erős családi kötelékű, sajátos közösséget megszokott roma származású gyerekek a tradicionális oktatási intézményekben általában rosszul érzik magukat, hiszen nem a nekik megfelelő környezetben, a nekik megfelelő feltételek közt tartózkodnak.

Az előkészítő osztály

Az iskolaérettség felmérésére irányuló vizsgálatokból (pedagógiai tapasztalat és pszichológiai vizsgálatok) azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az elsősök hiányosságai nemcsak nyelvi, hanem szociális, társadalmi, kulturális téren, és mozgásigényben is jelentkeznek. (ŠOTOLOVÁ 2000, S. 40)

A fizetendő díjak miatt a roma gyerekeknek csak kis hányada jár óvodába. Ezért az iskola megkezdése előtti nevelés-tanítás a családban folyik. A roma családokra, környezetükre általában az elhanyagoltság jellemző. A legtöbb esetben így nem megfelelő a felkészülés az iskola megkezdésére. (NEČAS 1999, S. 111)

Bizonyos elképzelések szerint a roma gyerekek képzésének problémája orvosolható, ha bevezetésre kerülne egy előkészítő osztály, ahol a gyerekek megszokhatják az új környezetet és az iskolai napirendet. A probléma megoldására hozta a cseh kormány az 1993. április 28.-i 210-es számú rendeletét mely a roma társadalomról szóló helyzetjelentésre épül.

A kormány az Oktatási Ifjúsági és Sportminisztériumnak azt a feladatot adta, hogy tegyen lépéseket a roma gyerekek nyelvi nehézségeinek megszüntetésére, mivel ez azon okok egyike melyek miatt nem kielégítő a tanulmányi eredményük.

A rendelet szerint tehát létre kell hozni előkészítő osztályokat, melyek célja ne csak a cseh nyelv elsajátítása legyen, hanem ápolják a roma nyelvet, kultúrát és tradíciókat is. Az előkészítő osztályokat óvodákban vagy alsó tagozatban kell létrehozni, ezekben az osztályokban különböző foglalkozásokon játék során megtanulják a cseh nyelvet olyan szinten, ahogy azt az első osztályban használják, így alapkészségeket képességeket sajátítanak el. (ŠOTOLOVÁ 2000, S. 41)

Ezeknek az osztályoknak nem az a feladatuk, hogy az első osztályra előírt tanterv alapján dolgozzanak, sem az, hogy szigorú keretben mozogjanak egy ún. tantárgymodellben (ahol a hangsúly a teljesítményen van, ahol a 45 perces időkeretet szigorúan betartják, és ahol jegyeket kapnak). A tanórának, a tanításnak tisztelnie kell a roma gyerekek individualitását.

A cseh tanügyi hatóság tematikus vizsgálatából egy fontos megállapítás, figyelhető meg: az előkészítő osztályok létezése és munkája jelenleg nagymértékben hozzájárul a roma gyerekek problémamentes beilleszkedéséhez az alsó tagozatok első osztályaiba.

Pedagógiai személyzet

Az előző (tradicionális) iskolarendszer asszimilációs törekvései leginkább a romákat érintették. Az ennek következményeként létrejött hiányos műveltséget szeretnék ma kiegyenlíteni, ezért a roma gyerekek képzésében specifikus tartalmi elemek jelennek meg.

A roma gyerekeket oktató tanárok képzése és képesítése

Balvín a következőképp értelmezi a roma gyerekeket oktató tanárok képzését, képesítését:

- A roma gyerekeket tanító tanárok műveltsége felöleli a tanár személyiségének formálását és az általános felismerések mellett a roma kultúra ismeretét és az optimális kommunikáció elsajátítását, melynek segítségével könnyebb a tanár-diák kommunikáció. Továbbá megkönnyíti a kommunikációt az egész roma társadalommal.

- A roma gyerekeket tanító tanárok képzése a saját tantárgy mellett felöleli az érzelmi, etnikai és axiológiai kapcsolatot is a roma társadalommal, mely társadalom hordozója egy elkülönült, de egyenrangú kultúrának, melyet a tanárnak meg kell ismernie, azért hogy a roma gyerekek helyzetét el tudja fogadni, tolerálni tudja nevelő- és oktató hatással legyen rá.

A tanárok – a roma gyerekekre koncentrálódó – képzésének és műveltségének területei a következők:

- *Az ismeretek területe* – a jövőbeli tanárnak, aki multikulturális közegben fog mozogni, elsősorban a különböző kultúrákról (közé tartozik a roma kultúra is) szerzett tudása aktuális és értékes.
- *A képességek, készségek területe* – roma gyerekeket tanító tanároknak a képzése a roma kultúráról megszerzett tudáson kell alapuljon. Fontos az a képesség, amellyel a roma gyerekeket arra nevelik, hogy később cselekvő szereplői legyenek a roma kultúrának, társadalomnak. Ez arra is irányul, hogy megkeressék az élet értelmét és általános érvényű emberi értékeket érvényesítsenek.
- *Az értékek területe* – a legfontosabb a jó kapcsolat kiépítése a tanár és a roma diákok között. A legnehezebb azonban az, hogy a tanár belsőleg, etikailag tudatában legyen annak, hogy a roma gyerekek oktatásakor nem a saját nemzetiségéből származó diákokat tanít, hanem olyan gyerekeket, akik mások, és akiknek kultúrájukat tolerálnia kell. Törekednie kell arra, hogy ezt a kultúrát is továbbfejlessze.
- *A tulajdonságok területe* – milyen tulajdonságokkal kell rendelkeznie egy 'multikulturális' tanárnak? Ez a kérdés sokszor tárgya a pedagógiai vitáknak és azon gyakorlati ellenőrzéseknek, melyek során olyan tanárokat ellenőriznek, akik közvetlen kapcsolatban állnak az osztályokban tanuló roma diákokkal.

Ha a roma gyerekekkel foglalkozó tanár sikeres akar lenni, akkor először is ismernie kell a roma gyerek lelkét. A roma gyerek különbözik a többi gyerektől, például ő másként reagál az iskolai életre, a tanításra és az adott helyzetekre, szituációkra. Fontos tényezők közé tartozik az ő nevelésükben és képzésükben a roma nyelv és kultúra ismerete.

A roma gyerekeknek kevés sikerélménye van az iskolában. Ezért a tanár köteles ezeknek a diákoknak olyan feladatokat adni, melyeket legalább részben meg tudnak oldani, melyek aztán a sikert jelentik számukra az iskolában. A didaktikai folyamat során a diákot már kis szellemi teljesítményért is meg kell dicsérni. A tanárnak a realizáció során egy bizonyos hierarchiát kell követnie. (ŠTOČKOVÁ 1999, S. 55)

- Az első helyen a roma gyerek motivációjának kell állnia; a motiváció segítségével felkelthető a roma gyerekekben a saját elkötelezettség. A diáknak készíttést kell éreznie arra, hogy teremtsen valamit, mondjon valamit és, hogy álláspontot foglaljon valamivel kapcsolatban. A természetes lelki igényeire kell építenünk, emellett azonban individualitását is tisztelni kell.
- A második helyen álljon a nevelés. A nevelés az, ami az emberben megmarad, akkor is, ha elfelejti, hogy mit tanult.
- A képzés csak a harmadik helyen álljon.

A pedagógiai asszisztens roma gyerekek mellett

A cseh iskolában, ahol sok a roma diák, a pedagógiai asszisztens funkcióját szerepét az a kényszer szülte, hogy segítségükkel a roma diákoknak nagyobb figyelmet tud-

janak szentelni. Ez tehát nem egy olyan funkció, amely az iskolán kívülről jött volna. A tanárok mellett a romaasszisztensek – olyan osztályokban, ahol roma gyerekek tanulnak – már 1993-ban megjelentek, akkor amikor elkezdett fejlődni a az előkészítő osztályok projektje. 1997-ben ez a folyamat leállt, az előkészítő osztályokba nem vettek fel romaasszisztenseket. A felmerülő problémát orvosolva a cseh kormány 1997. október 29-i rendelete alapján kialakították az iskolákban a romaasszisztensek állását, szerepük ezentúl már nem korlátozódott az előkészítő osztályokra.

Így nyílt lehetőségük a roma gyerekeknek arra, hogy részt vegyenek foglalkozásokon, igénybe vegyenek segítséget a kommunikációs nehézségek áthidalására, adaptációs és más nehézségek megoldására az iskolakezdéskor. A romaasszisztens funkcióját, feladatkörét az iskolaigazgató szabja meg az igények alapján, azzal a céllal, hogy megelőzze a nevelésben és a képzésben felmerülő problémákat.

A romaasszisztens pedagógiai segédmunkatárs, aki az osztályfőnök vezetése alatt individuálisan foglalkozik a gyerekekkel. Nemcsak a nyelvi nehézségek áthidalásában segít nekik, hanem segít az iskola és a roma közösség közti párbeszédben, főként az iskola és szülők közti párbeszédben is. Segít az osztályban és az iskolán kívüli foglalkozásokban. Néhány asszisztens például fakultatív zeneórát vagy drámaszakkört is tart az iskolákban.

A pedagógiai romaasszisztensnek legalább 18 évesnek kell lennie és legalább alapfokú tanulmányai befejezésénél kell tartania. Az asszisztenseknek sikeresen el kell végezniük egy romaasszisztensek részére szervezett kurzust, mely legalább 10 munkanapig tart (ez 80 tanítási órának felel meg). Az érdeklődőket tájékoztatják a romaasszisztensek feladatairól és ellenőrzik pályaalakmasságukat. Az iskolaigazgatók pályázatot nyújthatnak be a romaasszisztens munkakör kialakításának támogatására az Ifjúsági és Sportminisztériumhoz. A pályázat feltétele, hogy az iskolát bizonyos százaléku roma diák látogassa.

Ha azt szeretnénk, hogy a romaasszisztensek fontos és hasznos munkatársak és ne csak alkalmazottai legyenek az iskoláknak, akkor el kell gondolkodnunk azon, hogy hogyan segíthetjük a nem egyszerű, teljes embert kívánó munkájukat, melynek a célja a roma gyerekek oktatása.

Összefoglalás

A roma társadalom oktatásával kapcsolatban hasonló problémákkal küzd Európa többi országa is.

Sem keleten, sem nyugaton nem látják őket szívesen. A kontinens gazdagabb vidékein a romák és rokonaik talán kicsit jobb körülmények közt élnek. De ott is inkább olyan peremcsoportnak tekintik őket, akik nem vesznek részt abban a törekvésben, hogy egy stabil és fejlődő társadalom jöjjön létre. (MOCEK, 2004)

Az iskola a roma gyerekek életében nem játszik túl nagy szerepet. Szüleik nem akarnak a többségi társadalomba beilleszkedni. A külvilággal tartandó kapcsolatokat csak nyűgnek tekintik. Minden, a roma gyerekek az iskolakötelezettségére tett kísérlet problémás maradt. A romák csak azokat a törvényeket tisztelik, melyek előnyöseket számukra.

Minden országban igyekeznek, hogy változtassanak ezen a helyzeten. Cél, hogy minél több roma gyerek járjon iskolába, és hogy ott megkapják a társadalomban való túléléshez szükséges alapokat A leghatékonyabb módszerek erre az előkészítő csoportok létrehozása és a romaasszisztensek munkája. Ebben a munkában hangsúlyt fektetnek a roma gyerekek személyes szükségleteire és egyéni kompetenciáira. A

tudást és a tanítást a roma gyerekek nem becsülik sokra. Ezen csak egy célzott és szisztematikus tanári munka változtathat. A változtatás igénye a romák társadalmi és szociális miliőjére is vonatkozik.

Továbbá szükség lesz arra, hogy a tanárokat, főként a jövő tanárait felkészítsük a roma gyerekekkel folytatott munkára. Nem elég, hogy csak bejárnak az egyes kurzusokra, hogy csak az elméletet tanítanak meg nekik. Fontos maga a valóság is. Még akkor is, ha az sok esetben pesszimizmust válthat ki.

Tapasztalatainkat olyan kutatások során szerztük, mint 'Az ugyanolyan oktatásra való esély', 'Neveléssel és oktatással a tolerancia és a kulturális pluralizmus felé', 'Neveléssel a demokratikus polgárságért és európaiságért'. Emellett dolgozunk – az előkészítő osztályok projekt megvalósításán. A beiskolázás területén is kutatunk. Fontosnak tartjuk a főiskolai képzést is. Kutatási területünkbe a romakérdés multikulturalitása is beletartozik. Célunk – a roma diákok megfelelő képzésének elérése – további igényes munkára ösztönöz minket.

Irodalom

- Balvín, J. und Koll. Romové a pedagogika (Die Roma und die Pädagogik). 1. Ausg. Ústí nad Labem: Hnutí R, 2000.
- Balvín, J. Romský pedagogický asistent a jeho možnosti při výchově romských dětí (Der pädagogische Assistent als Helfer bei Roma-Kindern an der Grundschule). 1. und 2. Teil. In Vychovávateľ – časopis pedagógov. September 2000, roč. XLV, č. 1, s. 23-26. Október 2000, roč. XLV, č. 2, s. 26-29.
- Dopita, M., Nelešovská, A., Skopalová, J. Dětská konstrukce multikulturality (Die Konstruktion der Multikulturalität bei Kindern). In Acta paedagogice. Prešov: PF PU, 2004.
- Gorníaková, A. Romský pedagogický asistent ve škole (Der pädagogische Assistent bei Roma-Kindern in der Schule). In Šišková, T. (ed.) Menšiny a migranti v České republice. 1. Ausg. Praha: Portál, 2001.
- Horňák, L. Rómsky žiak v škole (Der Roma-Schüler und die Schule). Prešov: Prešovská univerzita v Prešově, 2005.
- Mocek, M. Romové, vytrženci z evropského snu (Die Roma – Die Ausgestoßenen aus dem Europa-Traum). Mladá fronta DNES, 2004. Jg. XV, Nr. 25, S. A/11.
- Nečas, C. Romové v České republice včera a dnes (Die Roma in der Tschechischen Republik gestern und heute). 4. Ausg. Olomouc: Vydavatelství UP, 1999..
- Portík, M. Determinanty edukácie rómskych žiakov (Die Determinanten der Erziehung und Bildung der Roma-Schüler). Prešov: PF PU, 2003.
- Šotolová, E. Vzdělávání Romů (Die Bildung der Roma). 1. Ausg. Praha: Grada, 2000.
- Štocková, J. Učitel a deti z rómskych osád (Der Lehrer und die Kinder aus den Roma-Siedlungen). In Balvín, J. und Koll. Rómové a jejich učitelé. 1. Ausg. Ústí nad Labem.
- Valachová, D. a kol. Vzdelávanie Rómov (Die Bildung der Roma). Bratislava.
- Zelina, M. Možnosti akcelerácie rómskych žiakov (Die Möglichkeiten der Akzelleration der Roma-Schüler). In Rómske etnikum v systéme multikultúrnej edukácie. Prešov: PF PU, 2001.

HEJJ ANDREAS

Kőkorszaki menedzsment

Érzelemlilágunk evolúcióspszichológiai (EP) eredetéről

Mitől jó egy főnök, s milyen a jó munkatárs? Kiben lehet megbízni, és ki akar bennünket megtéveszteni vagy kihasználni? Kire akarunk jó benyomást tenni, és hogyan? Miért pletykálnak rólunk és mit? Kibe szeretünk bele, és mit teszünk azért, hogy az illetőt meghódítsuk? Mikor nagy a veszély, hogy társunk megcsal, s mi mikor kapunk kecsegtető kínálatot? Hol szeretnénk lakni? Mit együnk, hogy egészségesek legyünk és jól nézzünk ki?

Ilyen és ehhez hasonló kérdések már őszüleink számára is létfontosságúak voltak az EP által feltételezett eredeti otthonunkban, ahol az ősember mintegy százezer nemzedéken keresztül élt: a délkelet-afrikai szavannán. Azoknak az egyedeknek, akiket örökítő anyaguk egy véletlen mutációja arra ösztökölt, hogy ilyen létfontosságú kérdésekben előnyösebb döntéseket hozzanak, gyakrabban volt alkalmuk kietlen környezetük viszontagságait túlélni és családot alapítani, mint kevésbé szerencsés versenytársaiknak. Gyermekeik szintén örökölték azokat a tulajdonságokat, amelyek szüleiket sikeressé tették. A sikerhez tehát ezek az eredeti környezet kihívásait megfelelően kiértékelő döntéshozatalok, mint az ember érzelmevilágának és viselkedésének elengedhetetlenül hasznos „specializált szerszámai” járultak hozzá (Riedl, 1979). Így – százezer nemzedék megannyi versenyfutama végén – a környezethez jobb alkalmazkodást elősegítő örökítő anyag – és az általa meghatározott „specializált szerszámok” – a ma élő egész emberiségben elterjedtek (Dawkins, 2005).

Önbizalmunkat joggal gerjesztheti az a tudat, hogy százezer vérre menő verseny mindenkor győzteseinek leszármazottjai vagyunk.

Mindamellet fontos, hogy tudjuk, a kiválasztás, amely arról „döntött”, melyik érzelmi és gondolkodási „szerszám” sikeresebb mint a többi, nem a mai globalizálódó anonim nagyvárosi életkörülményeinket, hanem a korai kőkorszak környezetét vette figyelembe. (Trivers, 1985) Tökéletesítési folyamatunk a korai kőkorszak nagyon hosszan tartó és társas együttélésünket tekintve alapjában változatlan környezetére vonatkozik. A „civilizált” – és egyre gyorsabban változó – tömegtársadalom néhány generációját felölelő kor elenyészően rövid idő ahhoz, hogy örökítő anyagunk a véletlen mutáció és a természetes kiválasztás folyamata által az új (világ)-rendhez alkalmazkodhasson. Lelkületünk ma is őskori, Romhányival: Minden ember „kőkorszaki szaki”.

Modern életünk sokban különbözik az őskor törzsi társadalmának százezerszer bevált biztonságától, amit civilizációnk során ellöktünk magunktól. Csoda-e, ha *lököttnek* tűnik néhány viselkedésformánk, ami a kőkorszaki környezetre lett hitelesítve? Néhány példa:

Miért ízlik a rigójancsi annyira a 120 kilós Benő bácsinak, akinek már két szívinfarktusa volt, cukorbeteg és koleszterinszintje is jóval magasabb, mint orvosa,

gyógyszerésze megengedné? Ha a modern idők gyermeke lenne, érzélemléte jelezné, hogy minden további bevitel káros a cukor- és koleszterinszintjére, és heveny undort keltene Benő bácsiban a sütemény iránt. Ámde a kőkorszak sivár környezeté aligha álmodhatta meg, hogy az életben maradást a *túl-* és nem az *alultáplálás* veszélyezteti. A szavannán lényegesen jobb esélyekkel küzdött az, akit ízlése arra ösztö-kélt, hogy gyorsan tömjé magába, ha egy ilyen energiadús cukros, zsíros falatot talál. Ez az ízlésprogram vált be 100000 nemzedéken át: Ízlését tekintve Benő bácsi ma is „kőkorszaki szakí”.

Miért találunk a modern pszichológiai rendeléseken oly sok páciént, aki beteges félelmében nem mer kemping-kirándulásra menni, mert ott esetleg pókokkal vagy siklókígyókkal találkozhatna? Ezek az állatok – legalább is a mai közép-európai környezetben – teljesen veszélytelenek. Mégis gyakori a pók- és a kígyófóbia. Ugyanakkor a mai emberre valóban veszélyes tárgyakra – például villanyvasalókra vagy tőzsdei részvényekre – vonatkozó fóbiát nem ismer a szakirodalom. Ezek a védelmi mechanizmusok úgy állandósulhattak az emberiség viselkedési programjában, hogy azon elődeink, akik véletlen mutációjuk következtében a szavannai környezet jórészt mérgező csúszómászóinak láttán ijedten elszaladtak, félelmüket gyakrabban örökíthették gyermekeikre, mint társaik, akiket mutációjuk arra ösztö-kélt, hogy mindhalálíg lelkesen simogassák a mérges jószágokat. Igaz, hogy a százezer-szer bevált mechanizmus a mai környezet veszélytelen siklóitól feleslegesen ijeszt el. De ennél nagyobb jelentőségű, hogy biológiai felépítésünk szempontjából még nem volt elég az idő, a modern világ tényleges veszélyeire – pl. atom- vagy röntgen-sugárzásra, avagy éppenséggel drogtól, mobil telefontól vagy az Internettől való függőségre vonatkozó – „ösztönös” védőmechanizmusokat kifejleszteni.

Ha csak a mai kontextust vesszük figyelembe, aligha érthető, miért adnak az emberek oly sok pénzt azért, hogy a színes sajtó Storyjából értesüljenek, kivel lép félre a miniszter, hogyan ágyazza ragyogó sikerútját a fiatal színésznő s milyen sze-xuális segédeszközökre támaszkodott az előregedett népzeneegyütjtő. Nem is beszélve arról, hogy mekkora figyelemmel kísérik vadidegenek, vajon mi zajlik a Big Brother jellegű valóság-showk konténeireiben. De a pálmát mégis a TV-ben látható szappan-operák viszik el: sok száz hölgy tett levélben házassági ajánlatot a texasi fantázia-milliomosnak, J.R. Hewingnak, hogy azon levelek ezreit ne is említsük, amiben valódi betegek kérnek orvosi szaktanácsot a Fekete Erdei Klinika kitalált főorvosá-tól, Brinkmann professzortól. Érthetőbbé válik ez a rajongó érdeklődés, ha eredetére tekintünk. A korai kőkor törzsi társadalmában valóban fontos volt tudni, mikor lehet a törzsfőnök és a többi „fejes” közelébe jutni. Hiszen ha egy nőnek sikerült egy ilyen hatalmasságot elcsábítania, gyerekei nem csak optimális ellátást és védelmet, de azt a génkombinációt is megkapták, ami apjukat erre a vezető szerepre alkalmas-sá tette. Hogy esélyeiket javítsák, minden a vezetők szerelmi életéről szóló hír ismerete fontos volt. Noha Prince Charles avagy a tenisz leköszönt királya, Boris Becker, szerelmi élete a mai nők génjeinek sorsára vajmi kevés kihatással van, kőkorszaki lelkünk a számára ismert „törzsfőnök”-kategóriába sorolja őket. Annak idején a tábortűz lángja vetett némi fényt az őskori vezetők arckifejezésére és ezáltal terveik-re. Csoda-e, ha ma az esti lakoma után szobánkban színesen sziporkázó életnagyságú alakokat, a tv-sorozatok hőseit, kőkorszaki lelkünk oly figyelmesen fürkészi? (Hejj, 1996)

Szintén furcsának tűnik, hogy az Egyesült Államokban évente több pénzt adnak ki kozmetikumokra és kozmetikai sebészetre, mint a közoktatásra és a szociális fel-

adatokra együttvéve. (Eysenck & Eysenck, 1995) Már a *kozmetika* szó görög eredete is figyelemre méltó: *kozmosz* (világmindenség), *etosz* (az erkölcsös magatartás). Ezek szerint erkölcstelen lenne kozmetikázatlanul mutatkoznunk, ha a világ elé lépünk? Miért oly fontos a jó külső? Shakespeare azt állította, a szépség a szemlélő szemében van. Ezzel szemben egy nagy nemzetközi összehasonlító tanulmány kimutatta, hogy ugyanazon arcokat tekintik szépnek világszerte, függetlenül a bírálók nemzetétől, fajától, korától és nemétől. Sőt: A szubjektív szépnek tartott arcok viselőit objektíve lényegesen ritkábban szállják meg a paraziták (pl. bélférgesek), ritkábban esnek krónikus betegségek áldozatául. Örökítő anyaguk jobb ellenálló képességét azon arcvonások segítségével „hirdeti”, amiket mi szépnek ítélünk. Így „gondoskodik” az evolúció a szépség „elnyerésére” irányuló szenvedély és az abból kifolyó heves versenyharc során, hogy az egyik egyén kitűnő örökítő anyaga a lehető legrátermettebb jelölttől kapjon kiegészítést. De vajon miért hajlandók a nők a csaknem hétjegyű kiadást és a többórás altatásos műtét kockázatait és vele járó fájdalmait magukra vállalni, hogy egy a houstoni úrközpont irányító számítógépeinek elegendő szilikon mennyiséget bekebelezzenek?

Térjünk vissza afrikai gyökereinkhez. Volt egyszer egy férfi, kit az érzelmi program egy véletlen mutációja olyan nők felé vonzott, akik homokóra alakban elosztott gazdag energiatartalékkal rendelkeztek. Átlagos kortársai asszonyaikat sorra vesztették el, mert a gyakori rossz vadászszerencse folytán nem tudták a terhes nők megnövelt energiaigényét kielégíteni. Nem úgy a mi emberünk: Az ő asszonya nemcsak hogy túlélte a szűk esztendőket, de dús zsírpárnáját lassanként anyatejévé átalakítva közös gyermekeik boldogulását is biztosította. Fiaik így később öröklött izlésüket követve több és több kebel-barát utódról gondoskodhattak. Természetesen közép-európai környezetünkben semmiféle előnyt nem jelent csemetéi számára, ha anyjuk dúskeblű. De szívünk mégsem a bolti csecsemő-csemege láttán dobban meg! Százezer generáció elteltével olyan biztonsággal lobbantja ki a lovagias lelkesedést a formás felépítmény, hogy hordozóinak egy sora nem habozik, a művi kebelformálás áldozatait magára vállalni. S a címzett, a „kőkorszaki szaki” boldogan bedől a csinos csalásnak – hiszen a törzsi varázsló még nem ismerte a szilikont, amikor az ember érzelmvilága kialakult. (Barkow, Cosmides & Tooby, 1992; Bischof, 1998)

Természetesen olyan esetre is van példa, amit az evolúciós pszichológiában nem jártas modern tudomány ugyan *lököttn*ek tart, de ha múltunk ismeretében vesszük szemügyre, nagyon is érthetővé válik az adott viselkedés. Így van ez a terhességi rosszullettel. Köztudott, hogy terhessége első harmadában nagyon sok nő undorodik különféle szagoktól, amik különben nem okoznak kellemetlenséget számukra. Kávé, petrezselyem esetleg dohányillat öklendezést, olykor, különösen az éjszaka hosszabb emésztési szakasza után, hányást vált ki belőlük. Ezt a tünetet a mélypszichológia úgy értelmezi, hogy az illető nő legszívesebben kihányná méhének gyümölcsét, tudat alatt undorodik, és szabadulni szeretne tőle. Mélységes undora esetleg partnerére, avagy a női szerepre is vonatkozhat. Ezt hallva nem egy nő esik kétségbe: nem elég idült rosszullete, még rossz lelkiismerete is gyötri, hiszen milyen anya az, aki – ha tudat alatt is – elutasítja gyermekét? Így érthető hogy a modern gyógyszerészet segítségével menekülni próbálnak testi-lelki gyötrelmeiktől, amint azt a Contergamnyomorékok serege tanúsítja. Ezt a „csodaszert” kifejezetten a terhességi rosszullettől szenvedő nőknek rendelték. Csakhogy ez a százezer nemzedéket túlélő „betegség” fontos védelmi szolgáltatást teljesít: a szervek kifejlődésének sorsdöntő szakaszában megnehezíti, hogy az anya olyan táplálékot vegyen magához, amely ugyan a

felnyötre nem káros, de a magzat szervfejlödését veszélyezteti. A rosszullét intenzi-tása nem állandó: különbözö egyedeknél eltérö, de egyazon nő különbözö terhessé-gei alatt is. Attól függ, hogy az illetö magzat – apait-anyait beleadva – azaz egyedi genetikai összetétele következtében milyen mennyiségü szervfejlödési rendellenes-séget okozó anyagot képes semlegesíteni. Ha a vegyi terhelés közeledik ehhez a határértékhez, ez ellen a magzat úgy „tiltakozik”, hogy az öt veszélyeztetö anyaggal szemben rosszullétet gerjeszt. Ezt a reakciót természetesen csak olyan hatóanyagok-kal kapcsolatban várhatjuk el, amelyeket hosszú evolúciós fejlödésünk során volt időnk „megismerni”. A modern gyógyszerészet boszorkánykonyhájának készítmé-nyei, melyekkel magzatainkat csak egy-két generáció óta bombázzák, még nem válthatják ki a szükséges védelmi reakciókat. Ennek szomorú példája a Contergam-anyák kar nélkül született gyermekeinek soktízszes kara. De ez a tragédia csak a jéghegy csúcsa: Az orvosi statisztikák tanúsága szerint a torzszülöttek gyakorisága lényegesen alacsonyabb olyan anyáknál, akik terhességük első harmadában heveny rosszullétben szenvedtek, mint akiket ez megkímélt.

A szaktudomány vezető alakjai sokáig nem nagy lelkesedéssel néztek az itt vá-zolt evolúcióspszichológiára. Nem tetszett nekik, hogy eredményeink nem az ö el-képzeléseiket támasztják alá, miszerint az ember egy messzemenöen szabadon for-málható *tabula rasa*, mint ahogy azt az (egyetemi tanszékek betöltése felett) uralko-dó irányzatok szívesen hirdetik. Egyik táboruk, a behavioristák (*behaviour* = visel-kedés) szerint bárkiböl bármilyen viselkedés kiváltható, ha az illetöt a megfelelő ingerkörnyezetbe helyezük. A második tábor a kognitivistáké (*cognition* = felisme-rés), akik szerint az ember egy racionális adatfeldolgozó, aki tudatosan hoz döntése-ket információi birtokában. Leginkább egy harmadik csoport fordítja figyelmét arra, hogy jelen magatartásunk okait egy ködbe merült múltban keresse: a mélypszicholó-gia ezeket az okokat az egyén legkorábbi gyerekkorára vezeti vissza. Megfelelő neveléssel, legfeljebb egy felnőttkori pszichoanalízissel biztosítani lehet az egyén *funkcionalitását*.

Az itt felvázolt negyedik irányzat a viselkedés okait még tovább, az emberi faj „gyerekkorára” vezeti vissza. Nem azt állítja, hogy kőkorszaki ösztöneinknek mara-déktalanul ki vagyunk szolgáltatva. (Eibl-Eibesfeldt, 1973) Azt azonban igen, hogy épp ennek a veszélynek teszi ki az embert az, aki elhallgatja teremtett lelkületünk alap-beállítottságait. (Volland, 1992; Wickler, 1975; Harlow, 1974) Ha megismerjük és tekintetbe vesszük archaikus indulataink eredeti értelmét, inkább tudunk uralkod-ni indulataink fölött és új környezetünkhöz alkalmazkodni, mintha a hatalomhoz igazodás (*political correctness*) követelményének megfelelően parancsba adjuk: az egyén szabad, minket semmiféle ösi teremtett lelkület nem befolyásol, azzal törödni tilos.

Irodalom

- Barkow, J. H., Cosmides, L. & Tooby, J. (1992): *The adapted mind. Evolutionary psychology and the generation of culture*. [A környezethez alkalmazkodott agy. Az evolúciós pszichológia és a kultúra kialakulása]. New York: Oxford University Press.
- Bischof, N. (1998): *Das Kraftfeld der Mythen. Signale aus der Zeit, in der wir die Welt erschaffen haben*. [A mítoszok erőterében. Nyomok a világ teremtésének idejéböl]. München: Piper.
- Dawkins, R. (2005). *Az önzö gén*. Budapest: Kossuth.
- Eibl-Eibesfeldt, I. (1973). *Der vorprogrammierte Mensch*. [A viselkedési mintákkal született ember]. Wien/München/Zürich.
- Eysenck, H.J. & Eysenck, M.W. (1995). *Mindwatching: why we behave the way we do*. [Vegyük szemre az agyunkat: miért viselkedünk, ahogyan viselkedünk]. London: Prion.

- Harlow, H.F. (1974): *Learning to love*. [Megtanulni szeretni tudni]. New York: Jason Aronson.
- Hej, A. (1996). *Traumpartner. Evolutionspsychologische Aspekte der Partnerwahl*. [A tökéletes társ. A szerelem evolúciós pszichológiai alapjai]. Berlin: Springer.
- Riedl, R. (1979): *Biologie der Erkenntnis. Die stammesgeschichtlichen Grundlagen der Vernunft*. [A biológia és az ismeretszerzés. Az értelem törzstörténeti alapjai]. Berlin: Parey 1979.
- Trivers, R.L.(1985). *Social Evolution*. [A társadalom evolúciója]. Menlo Park: Cummings.
- Voland, E. (1992). *Fortpflanzung: Natur und Kultur im Wechselspiel. Versuch eines Dialogs zwischen Biologen und Sozialwissenschaftlern*. [Utódnemzés: A természet és a kultúra összjátéka. Kísérlet a biológia és a társadalomtudomány dialógusának beindítására]. Frankfurt/M.: Suhrkamp.
- Wickler, W. (1975). *Biologie der Zehn Gebote*. [A tízparancsolat biológiai alapjai] München: Piper.

LÉGRÁDINÉ LAKNER SZILVIA

A rogersi szemlélet a tréning- és a coaching munkában

„Ami a legszemélyesebb, az a legáltalánosabb.”

Carl R. Rogers

Bevezetés

Fejlesztés, fejlődés, tanulás – sokat hangoztatott fogalmak a felnőttképzésben, amelyek révén biztosítottá válik a XXI. század felgyorsult, változásokkal, új kihívásokkal teli világában az egyén alkalmazkodása az élet különböző helyzeteiben. Jelen századunk már-már közhelynek számító állítása, hogy életünkben egyetlen dolog állandó, ez pedig a változás. Ugyanakkor arra is szükségünk van – akár egyéni, akár szervezeti szinten –, hogy a változásban megtaláljuk a stabilitást, a stabilitásban pedig a változást. Hitelesen és harmonikusan élni és fejlődni igazán énünk kreatív, megújulni képes energiáival, személyiségünk összhangjával lehet. Saját céljaink megvalósításához, egyfajta „teljes” élet éléséhez nyitottságra van szükségünk. Ez egy fejlődési folyamat, amelyben egyre magasabb és magasabb szintre kerülünk. Folyamat, amelynek különféle – hol könnyebb, hol nehezebb állomásai vannak. De az igazi cél maga az út, a folyamat.

A tréningmódszer e fejlesztési folyamatban stabilan, évtizedek óta jelen van, és segítő erőként működik akár az oktatásban, akár a felnőttképzésben, vagy a vállalati gyakorlatban. A fejlődés, a változás támogatásában pedig egyre jelentősebb szerep jut a coachingnak, mint fejlesztő tanácsadásnak.

E tanulmány keretein belül a tréning és coaching munka sajátos fejlesztő szerepét, jellemzőit mutatom be Carl R. Rogers munkásságának tükrében. Azt vizsgálom, hogy Rogers szellemi hagyatéka – amely a terápia, az oktatás, a nevelés szinte minden ágában megjelenik – hogyan adaptálható a tréning és a coaching munkában. Az egyes fejezetekben vizsgálódásom kiterjed a legfontosabb rogersi témakörökre, a személyközpontú megközelítésre és a hozzá kapcsolódó fogalmakra; vizsgálom a tréning és a coaching módszertanát a segítő foglalkozások keretén belül, a személylévélés folyamatában, és kitérek arra, hogy a tanulás mi módon jelenik meg a tréning és a coaching munka során.

Rogers (1902–1987) a XX. század egyik legnagyobb hatású pszichológusa volt, a humanisztikus pszichológia egyik nagy egyénisége. Forradalmi újításai közül a kliensközpontú terápia és a személyközpontú megközelítés a legismertebbek. A kliensközpontú terápia “egy állandóan fejlődő létezési mód az emberekkel, amely elősegíti azok egészséges változását és növekedését. Központi feltevése az, hogy minden egyén önmagán belül olyan kimeríthetetlen erőforrásokkal rendelkezik, melyek révén megértheti önmagát, konstruktívan megváltoztathatja létezési módját és viselkedését, és ezek az erők legjobban bizonyos kvalitásokkal rendelkező kap-

csolatban szabadulnak fel.”¹ Igazán mélyreható változások akkor következnek be a folyamatban, amikor a terapeuta mély empátiás kapcsolatot él meg a klienssel. Kapcsolatuk minősége az egész terápiás folyamat meghatározója.

Rogers „*Valakivé válni – a személyiség születése*” című, nagy hatású könyve bepillantást enged abba a folyamatba, amelyben kialakult a személyközpontú szemlélet. Központi hipotézisének lényege: „Ha képes vagyok egy bizonyos fajta kapcsolatot létrehozni, a másik ember fel fogja fedezni önmagában azt a képességet, amellyel ebben a kapcsolatban növekedhet: a személyisége fejlődni fog.”²

Rogers élete és munkássága kifejezi mindazokat a pályalehetőségeket, küzdelmeket, szenvedéseket, szakmai harcokat, dilemmákat és eredményeket, amelyeket, mint a külvilág felé nyitott ember megélhet és megmutathat a világnak. Rogers szinte egész életét annak szentelte, hogy megpróbálja minél mélyebben megérteni a segítő kapcsolat lényegét, megpróbálja megtalálni azokat a viselkedésbeli jegyeket, attitűdöket, amelyekkel a segítő (terapeuta, pedagógus, fejlesztő szakember) egy sajátos odafordulással megpróbálja előhívni, felszínre hozni a másik emberből a benne rejlő összes értéket, mozgósítani az egyén belső erőit, energiáit.

A személylé válás folyamata

Rogers szerint az emberek legfőbb célja, hogy önmaguk legyenek. A segítő kapcsolatban, amikor valaki megkeres bennünket egy problémával, az elsődleges feladat, hogy olyan kapcsolatot alakítsunk ki, ahol az ügyfél biztonságban érzi magát, és amelyben teljes szabadságot élvez. Az alapvető cél, hogy megértsük az érzésvilágát, hogy elfogadjuk, és megteremtjük azt a szabad légkört, amelyben a gondolatainak, az érzéseinek és egész létezésének megfelelő mozgásteret van.

Ha e légkör biztosított, a személy először azokat a maszkokat fogja levetni, amelyeket többé-kevésbé tudatosan visel. A segítő kapcsolatra támaszkodva tanulmányozza megélt élményeit, és feltárja a személyisége mélyében rejlő ellentmondásokat. Megtanulhatja, hogy melyek azok a viselkedései, érzései, amelyek nem valódiak, amelyek mögé el lehet bújni. Rájön, hogy az életét jelentős mértékben az irányítja, hogy mit gondol, milyennek kellene lennie, s nem az, amilyen valójában. Ahhoz, hogy azzá lehessünk, akik valójában vagyunk, el kell tudnunk távolodni a „milyennek kellene lennem” kategóriájától. Emellett óriási erők terelnek bennünket afelé, hogy megfeleljünk a „csavar a gépezetben” elvárásnak. Az integrálódás, az alárendelődés mindennapjaink velejárója – hiszen ezt várja el tőlünk az a szervezet, amelyben dolgozunk. Amikor az egyén megtanul szabadon „lélegezni”, egyre gyakrabban elutasítja, vagy megkérdőjelezi a vállalat, a szervezeti kultúra olyan elvárásait, amelyek egy adott alakra próbálnák gyúrni. Ez a megkérdőjeleződés a fejlődés folyamatában igaz lesz a családi, privát közegre is; az egyén megtanul kilépni az elvárások, a mások által támasztott elvárások rendszeréből, és lépéseket tesz az önirányítás felé.

Egy olyan maszk eltávolítása, amelyről a kliens azt hitte, hogy a valódi arca, többnyire igen fájdalmas és mélyen felkavaró érzés. Ennek ellenére megfelelő légkörben (ahol érzi, hogy az lehet, aki), megpróbálkozik vele.

Ha sikerül felszabadítani az egyénben rejlő gátakat, akkor azoknak az érzéseknek az áradata, amelyeket az ember mindaddig lefojtott, felszínre tör és hatalmas ereje. Ekkor találkozik a kliens saját magával, saját magát észleli, olyan sokszínűen, mint ami-

¹ In: Szenes Andrea: IGEN Élmények és töprengések C.Rogers személyközpontú pszichológiájáról.

² In: C. R. Rogers: Valakivé válni – a személyiség születése Edge 2000 Kiadó ((2004) 65. oldal

lyen gazdagság a bensőjében lakozik. Azzá válik, aki önmaga tulajdonképpen. Az egyén úgy tud önmaga lenni, ha megtalálja az érzéseiben és cselekedeteiben rejlő egységet és harmóniát.

A személy, aki „így születik”, nyitottabbá válik saját élményei iránt. Ezzel egyidejűleg egyre tudatosabban kezdi szemlélni a rajta kívül létező világ valóságát. A kliens egyre inkább elhiszi, hogy megbízható a szervezete: ha hallgat testi/lelki reakcióira, ezek megsúgják, hogy mikor mit kell tennie. Kevésbé fog félni a saját reakcióitól. Úgy érzi, hogy az értékítéletei formálásának színtere az ő belső világa. Felismeri, hogy a jó választás az ő belső választása. Az egyetlen fontos kérdés az lesz számára: Úgy élek-e, hogy az számomra teljesen kielégítő?

„Az ilyen ember szabadon áramló folyamat, nem egy rögzített, végleges, statikus dolog. A változás hőmpölygő folyamata, nem pedig egy darab rideg anyag. A lehetőségek vég nélkül változó együttállása, nem különböző készségek változatlan halmaza.”³

A segítő kapcsolat

Rogers a segítő kapcsolatot olyan kapcsolatként definiálta, amelyben az egyik résztvevő fél elhatározása az, hogy a másik fél belső, látens emberi értékei a felszínre jöhessenek, jobban kifejeződhessenek, és hatékonyabban funkcionálhassanak.

Rogers „*Valakivé válni – a személyiség születése*” című munkájában összegyűjtötte azokat a kérdéseket, amelyeket alapvetően érdemes feltenni magunknak, ha segítő kapcsolatban kívánunk működni:

- a) Tudok-e úgy létezni, hogy a másik személy érezze, bízhat bennem, építhet rám?
- b) Tudok-e oly módon kommunikálni, hogy azt is pontosan, félreérthetetlenül közöljem a másikkal, hogy én magam valójában ki vagyok, és milyen vagyok?
- c) Megengedhetem-e magamnak, hogy pozitívan érezzek a másik személy iránt?
- d) Elég erős-e az egyéniségem ahhoz, hogy egy másik személytől függetlenül magam?
- e) Eléggé biztonságban érzem-e magamat ahhoz, hogy ne zavarjon a másik személy önállósága?
- f) Megengedhetem-e magamnak, hogy teljesen azonosuljak a másik ember érzésvilágával, értelmezéseivel?
- g) Elfogadó lehetek-e a másik személy minden olyan arculatával kapcsolatban, amit megmutat nekem?
- h) Képes vagyok-e a szükséges érzékenységgel cselekedni a segítő kapcsolatban, ahhoz, hogy viselkedésemet ne veszélyforrásként érzékelje a másik személy?
- i) Meg tudom-e szabadítani a klienst a külső értékelés veszélyétől?
- j) Képes vagyok-e elfogadni, hogy a másik ember személyisége most is fejlődik, vagy valamilyen módon megköt a múlt?

Rogers azt vallotta, hogy segíteni egy másik személynek nem lehet olyan módszerrel, megközelítéssel, amely tudáson, tréningen vagy valami tanításnak az elfogadásán alapszik. Valódi változás - véleménye szerint - csak egy kapcsolatban átélte saját tapasztalat eredményeként jöhet létre.

³ In: Carl R. Rogers: Valakivé válni – A személyiség születése Edge 2000 Kiadó ((2004) 166. o.

A rogersi szemlélet megjelenése a tréning- és coaching munkában

A XXI. század felgyorsult, elszemélytelenedett világában még mindig nagyon sok olyan ember él, aki vágyik a pozitív emberi kapcsolatokra. Alapvető szükségünk lenne arra, hogy önmagunk felvállalásával, az új iránti nyitottsággal tudjunk élni abban a világban, amely komoly társadalmi és szervezeti nyomást gyakorol a benne élőkre. Veszélyként leselekedik ránk, hogy elveszítjük valódi önmagunkat, és e helyett szerepeket játszunk, próbálunk megfelelni azoknak az elvárásoknak, amelyeket környezetünk támaszt velünk szemben. Önmagunk felvállalásához, a fejlődés elindításához és egy magasabb fejlődési szinten való rögzítéséhez szükségünk és igényünk lehet egy támogató partnerre, trénerre, coachra.

Rogers munkásságának központi fogalomrendszerében olyan fogalmak jelennek meg, amelyek biztosíthatják, hogy a tréning és a coaching keretében végzett munka hatékony legyen. E fogalomrendszer főbb elemei: elfogadás, önel fogadás, hitelesség, empátia, biztonság, ráhangolódás, odafigyelő hallgatás, non-direktív kapcsolat, kliensközpontúság. Meg kell erősíteniünk, valós tartalommal kell feltölteniünk, és alkalmaznunk kell e fogalmakat, amelyek Rogers munkásságának központi elemei. E fogalmak rendszere, egymásra hatása alapvetően megjelenik a tréning- és a coaching munkában is.

A tréningmunka

A tréningek olyan andragógiai fejlesztő folyamatok, amelyek alapvetően készség- és képességfejlesztésre irányulnak, strukturált tapasztalatszerző eljárások működtetésével a résztvevők személyes élményeket szereznek, a tapasztalati tanulás révén új ismeretekhez jutnak önmagukról, másokról, különböző helyzetekhez való viszonyulásaikról. Ehhez a tréningek vezetői eszközként különféle játékokat, szituációs és szerepgyakorlatokat alkalmaznak, amelyek feldolgozása során a résztvevők visszajelzéseket adnak egymásnak, működnek a csoportdinamika törvényszerűségei, ezáltal fejlődnek a résztvevők szociális és interperszonális készségei.

A tréningmunka során meghatározó jelentősége van a tréner munkájának, a tanulási, fejlődési folyamatot katalizáló szerepének. A tréner a tréning során az andragógia törvényszerűségeinek figyelembe vételével együttműködő partnerként támogatja a tréningen zajló folyamatokat. Általában háttérben marad, de ha szükséges, értelmez egy-egy problémát, továbbgördít egy-egy elakadt helyzetet. A tréner egyenrangú viszonyban van a résztvevőkkel: közvetett, non-direktív eszközökkel dolgozik. Kerüli a direkt értékeléseket, minősítéseket, képes függetleníteni magát saját véleményétől, és képes akceptálni mások véleményét. Ugyanakkor, ha nem is dominánsan, de irányítania kell a tréningen beindult folyamatokat, meg kell szerveznie a csoportmunkát.

Olyan légkört kell teremtenie, amelyben lehetőség nyílik a gondolatok szabad áramlására, megvalósul a „zöld lámpás”, alkotó gondolkodás. A hatékony tréning légkörét mindvégig a bizalom, a megértés és a kölcsönös elfogadás jellemzi.

De mi is történik egy tréningen? Azonosíthatók-e a segítő kapcsolat egyes jellemzői a tréning munkában?

A tréning, mint módszer hatékonyságának kulcsa: a személyiség fejlődési lehetőségeit aktivizáló motivációt állítja a képzéssel megcélzott készségek fejlesztésének szolgálatába. A „saját út”, az aktivitás, a részvételen keresztül megszerzett tapasztalat azonban teljesen egyéni, nem összemérhető. Az, hogy mit visz el egy résztvevő a tréningről, alapvetően függ attól, hogy milyen belső motivációval érkezik a tréning-

re. Ahhoz, hogy a résztvevő a tréning célkitűzésének megfelelő területen fejlődjön, elengedhetetlen, hogy maga is motivált legyen a fejlődésben.

Ugyanakkor a fejlesztő folyamatokat irányító tréner személyisége kulcstényezője a hatékonyságnak. A szociálisan kompetens személyiség, a partneri helyzet biztosítása és fenntartása, a mélyebb, belső szintekre való ráhangolódás képessége, a motiválás mind nagyon fontos feltételek a hatékony tréningvezetéshez.

Carl Rogers szerint az egyéni fejlődést elősegítő „klíma” különösen három, a tréning vezetéséhez szükséges képességen nyugszik:

1.) Az *őszinteség*, a valódiság, a *hitelesség*, a „kongruencia”. Minél inkább önmagát adja a tréner a különböző történések során, annál inkább elősegíti a résztvevők konstruktív viselkedését.

2.) Az *elfogadás*, a megbecsülés, a feltétel nélküli pozitív odafordulás. Készségesen elfogadja a résztvevők, a folyamat során felszínre kerülő érzéseit, legyen az kellemes vagy kellemetlen. Az elfogadás biztosíthatja, hogy a tréningen résztvevő egyén felvállalja önmagát, megfogalmazza érzéseit.

3.) Az *empatikus megértés*, a szenzitív, tevékeny odafordulás. Ha egy személyre empatikusan figyelünk, megteremtődik a lehetősége annak, hogy ő maga pontosabban kövesse belső érzéseinek áramlását, és saját élményeinek jobban megfelelő kongruens viselkedést fejleszthet ki.

Az emberekkel foglalkozó szakértők, így a trénerek nélkülözhetetlen személyiségvonása az empátia. Az empátia jó emberismerettel párosulva lehetővé teszi, hogy megértsük az adott csoport összetételét, igényét, ráhangolódjunk a csoport hullámhosszára, ezáltal megtalálva a leghatékonyabb, leginkább nekik szóló eszközöket, módszereket. Mint ahogy nincs két egyforma ember, nincs két egyforma csoport sem. Természetesen alapvető sajátosságok meghatározhatók, de a csoport és tagjainak egyéniségét az ajtón belépve a trénernek meg kell éreznie ahhoz, hogy sikeres folyamatot indíthasson be. Ez mind a csoportmunka komplex egészére, mind az egyes foglalkozásokra lebontva érvényes. A kidolgozott tematikát úgy lehet érvényesíteni, ahogy a tagok erre engedélyt adnak. Fel kell ismerni a problémákat, a hangulati tényezőket, a felmerülő akadályokat, és az érzelmi csapdákat ahhoz, hogy megvalósulhassanak a tréning fő céljai.

Rogers munkásságában meghatározó állomás volt a személyközpontú tréningek meghonosítása, sajátos módszertani eszközökkel. Az encounter csoportokban a csoport strukturálatlan, mindenki a saját személyiségével dolgozik. E csoportokban az emberek visszanyerhetik kapcsolataik személyességét, ahol belső önmagukat adhatják, elfeledhetik és levethetik szorongásaikat, feszültségeiket, félelmeiket, kétségeiket, és újra találkozhatnak a külvilág által kétségbe vont kompetenciaérzésükkel. Az encounter csoportok esetén alkalmazott módszer sajátossága, hogy nincs előre meghatározott programja. Középpontban a tagok érzései és interakciói állnak, a nyílt és becsületos kommunikáció jegyében. A fejlődés folyamata a csoporton belül az érzelmek feltárásával kezdődik és folytatódik. Nem tananyag elsajátítása folyik, hanem igazi emberi érzelmek kerülnek felszínre. A csoportvezető facilitátor, szerepe nem több mint a csoport természetes folyamatának elősegítése oly módon, hogy rendelkezik a terapeutára jellemző terápiás attitűdökkel. Az encounter csoportmozgalom mögött álló filozófia és módszertan a tréningek egyik fő gyökere, annak ellenére, hogy Magyarországon „tisztán” személyközpontú tréning viszonylag kevés van.

A coaching-munka

Hans Georg Hauser szerint a coaching egy olyan tanácsadási koncepció, amelynek lényege, hogy:

- támogatást nyújt a különböző munkahelyi, szakmai szerepekből adódó problémákban,
- fejleszti a kliens meglévő képességeit és potenciálját,
- integrálja és összekapcsolja az ügyfél különböző szerepeit a szakma, a munkahely és a privát élet területén.

A coaching, mint fejlesztő tanácsadás egyik alapvető célja, hogy növelje a személyes és vezetői hatékonyságot. A coaching munka során coach és ügyfele együtt dolgoznak azon, hogy felszabadítsák a személyben rejlő erőket. A bizalom légkörének megteremtése szükséges feltétele ezen erők felszabadításának, amelyek biztosíthatják a szabadság légkörét. Rogers a szabadság elkötelezett híve volt, azt vallotta, hogy az embernek minél nagyobb a szabadságtartománya, annál nagyobb az esélye arra, hogy a benne rejlő energiák aktivizálódjanak, és felszínre kerüljön a személyiségében rejlő potenciál. Rogers szerint az erő és a lehetőség mindenkiben megvan arra, hogy a saját elképzelései szerint a lehető legboldogabbá tegye az életét és kihozza magából a legtöbbet.

Ehhez akarati tényezőre is szükség van; a coach munkája során megerősíti ezt az akaratot, segít rátalálni a megoldás kulcsára, felismerteti a belső forrásokat, amelyek elvezetnek a személy saját legjobb megoldásaihoz.

Eszközként – a Rogers által a személyközpontú megközelítésben módszertani újjításnak számító – odafigyelő, aktív hallgatás is alkalmazható. Néha a csend, a kivárási eredményesebb, mintha a coach állandó kérdésekkel irányítaná a folyamatot, és esetleg más irányba terelné az ügyfél gondolatmenetét. A coaching munka során megjelenik a Rogers által alkalmazott non-direktív terápia, amelynek legsajátosabb funkciója a tükrözés: az érzések összefoglalása, véleményformálástól mentesen. Ha a tükröt megfelelően használjuk, egyrészt valós képet nyújt arról az ügyfélnek, hogy milyen is valójában, másrészt egy olyan eszköz, ami alakíthatja, minőségi szintre emelheti jövőbeni életünket, emberi kapcsolatainkat.

A coaching munkában fontos szem előtt tartanunk, hogy minél tudatosabb az ügyfél, minél pontosabban látja át helyzetét, annál jobb döntéseket tud hozni. Ezért a coach feladata segítenie ügyfelét abban, hogy az felfedezze adottságait, értékeit, szükségleteit, hogy megérthesse, mi inspirálhatja, viheti előbbre. E cél elérésében segít a coach empatikus képessége, amely nem más, mint fogékonyság mások érzelmeire, szempontjaira, azok megértése és tiszteletben tartása.

A coaching munka egyik fő gyökere biztos nem véletlenül a pszichoterápia. A pszichoterapeuták felismerték, hogy nemcsak krízisben lévő embereknek lehet szükségük tanácsokra, hanem azoknak a személyeknek is, akik szeretnének többet kihozni magukból, sikeresebbek, elégedettebbek kívánnak lenni az élet bármely területén. A rogersi pszichoterápiás elmélet és a coaching módszertana között több párhuzam is vonható, bár a coaching nem pszichoterápia, hisz a pszichoterápia az egyének személyes történetét vizsgálja, a múltban ért sérülések feldolgozásával foglalkozik. Arra keresi a választ, hogy miért alakult ki a probléma, s annak gyökereit kutatja. A coaching ezzel szemben elsősorban a jellel foglalkozik, és a jövőre koncentrálna, a múltbeli hatások mély elemzésére nem vállalkozik. A coachingnak nem tárgya a személyiség, nem célja a személyiség feltárása, elemzése, értelmezése, bár a

coaching következményeként jelentkező hatások pszichológiai fogalmakkal (pl. aktiváció, tudatosság, motiváltság) is leírhatók. A coach feladata és felelőssége, hogy el tudja dönteni, az általa alkalmazott eszközökkel adott problémán érdemes-e dolgozni a coaching módszerével, vagy másra van szükség. A coaching a folyamatos változás, a megújulás és fejlődés eszköze. Coach és ügyfele egyenrangú viszonyban áll egymással, ahol a kommunikáció „partneri”, a bizalom a legmagasabb fokon működik. E bizalom alapja az a feltételezés, hogy minden emberben létezik a saját sorskérdéseinek megoldásához szükséges információ, tudás és erőforrás. A coaching az a támogató kapcsolatrendszer, ahol coach és ügyfele előbb közösen keresik meg a fejlesztendő területeket; ezzel a partner maga is belátja, hogy mely területeken kell változtatnia ahhoz, hogy az a teljesítményére is jó hatással legyen. A támogató folyamat azt az utat gyorsíthatja fel, illetve könnyítheti meg, amellyel a múltbeli beidegződéseket, a fejlődést gátló rossz szokásokat változtathatja meg az ügyfél.

A coaching munkában is nagy ereje van változásnak, a fejlődésnek, amihez az egyik legfontosabb feltétel a kapcsolat minősége: a bizalom, biztonság légkörében folyó munka. A coachingban alapvető cél, hogy a folyamat során az ügyfél egy magasabb fejlődési szintre jusson. Ennek elérését nagymértékben segítik azok a jellemzők, amelyek egy coaching folyamatot meghatároznak. A coaching legfontosabb jellemzői:

- Célspecifikus, eredményorientált folyamat. A figyelmet a problémákról a lehetséges megoldásokra, a hiányokról az erősségekre és az elképzelt jövőre irányítja. Megtanít arra, hogy kapcsolatainkban az összhang keresését állítsuk előtérbe és megtapasztaljuk azt az örömet, amelyet egy másik ember támogatása, fejlesztése jelenthet.
- Cselekvésorientált. A hangsúly a megvalósításon van, az ügyfél cselekvő- és kezdeményezőkétségén.
- Személyre szabott. Fontos eleme a „face to face” kapcsolat, nem standard válaszokat, megoldási javaslatokat ad a coach az ügyfél számára, hanem a szituációnak legmegfelelőbb utat mutatja meg.
- A kölcsönös bizalom elvére épül. A coach és ügyfele közötti kapcsolat legfőbb jellemzői: az egyenrangú partnerség, kölcsönös bizalom, őszinteség, nyitottság, a szándékok áttekinthetősége.
- Rendszerszemléletű. Az ember van a középpontban, összetett személyiségként viszonyul hozzá, különböző életerepeit integráltan kezeli.

Kapcsolati oldalról a coaching és tréning folyamatában is nagyon fontos, hogy a coach, a tréner tisztelje az ügyfelet, a tréningen résztvevőt. A fejlesztő módszerek fő célja a bennünk rejlő potenciál maximális kiaknázása, mégis emberek vagyunk. Természetesen vágyunk a folyamatban, a kapcsolatban a sikerre, de mindezt a határaink felismerésével, a fejlődésünk különböző állomásainak értékelésével, elfogadottságban. Ezért alapvetően tisztelni kell az ügyfél határait, hiedelmeit, személyes stílusát és a folyamat során felmerülő kívánságait.

A tanulás Rogers általi értelmezése

A tanulás életünk szerves része. A tanulás nemcsak az új készségek, az új tudás elsajátításában játszik elsődleges szerepet, hanem a személyiség fejlődésében is. Köznapi értelemben a tanulás az ismeretsajátítás valamilyen formájára vonatkozó tevékenységet jelöli. Áttekintve az egyes tudományterületek tanulásdefinícióit, más-más értelmezéseket kapunk a tanulás fogalmához. A pedagógia oldaláról közelítve a

tanulásnál a hangsúly az ismeretek, jártasságok elsajátításán, a készségek, képességek fejlesztésén van. A pszichológia értelmezése szerint a tanulás a viselkedés viszonylag tartós megváltozása a gyakorlás eredményeként. A tanulás esetében egy olyan viselkedésmódosulás történik, amelynek alapját szervezett, folyamatos nyomon követésnek és ellenőrzésnek kitett egyéni tapasztalás, megismerés és gyakorlás képezi.

A humanisztikus pszichológia szerint a tanulási folyamatban az egyén egész személyisége részt vesz. Rogers meggyőződése, hogy „... kizárólag az a tanulás befolyásolja jelentősen az ember viselkedését, amely felfedezésen alapul, és amely egy belső igényt elégít ki. Az ilyen felfedezésen alapuló tanulást nem lehet közvetlenül kommunikálni mások felé...”⁴, így szükség van arra, hogy a tanár teljes személyiségével forduljon a tanulók felé.

Rogers lényegi tanuláson olyan tanulást értett, amely megváltoztatja a tanulók viselkedését, attitűdjét, személyiségét és jövőjét. Olyan tanulást, amely át meg átjárja az ember egész lényét. Rogers a „Lényegi tanulás a terápiában és az oktatásban” című művében a következő feltételeket határozza meg a hatékony tanulási folyamathoz:

- 1) A téma kapcsolatban legyen a személy problémáival.
- 2) Hitelesség (kongruencia): Rogers szerint a hiteles tanár, terapeuta „... legyen az, aki, és vállalja tudatosan saját attitűdjeit”.
- 3) Elfogadás és megértés a másik fél személyével és érzéseivel szemben.
- 4) Források felkínálása: Rogers szerint a tanuláshoz több forrását kell felkínálni a tanuló fél számára, és hagyni, hogy önállóan, külső kényszer nélkül válasszon az eszközök között.

Hogyan lehet e feltételeket értelmezni a tréning és coaching munkában?

Azok, akik tréningmunkában vesznek részt, általában valós problémahelyzet következtében lesznek részesei a tréningprogramnak. A tréningmunkát mindig megelőzi egy előzetes problémafeltárás, diagnózis. Ennek feldolgozása után kerül sor a konkrét tréningtematika kidolgozására. Jó előkészítő munka esetén, a tréningen résztvevők tisztában vannak a probléma súlyával és fontosságával, így hatékony együttműködés várható. A tréningen nem kognitív tudásátadás az alapvető cél, sokkal inkább az, hogy a résztvevők meglévő ismereteit felszínre hozzuk, készség szinten fejlesszük, illetve segítsük azt a folyamatot, hogy önmagukkal kapcsolatban új felismerésekhez jussanak. A tréningen jelentősen megnő az egyén tanulási képessége, hiszen nem passzív szereplője a folyamatoknak, hanem a személyes bevonódás révén aktív részese a történéseknek, azokat alakíthatja, befolyásolhatja. Ez a lehetőség erősíti a motivációt, melyen keresztül nagyobb hatékonyság jöhet létre az eredményekben.

A tréningeken zajló tanulási folyamat jelentős része a tanulási ciklus elméletén alapul, amely a tanulási folyamatot mintegy „tanulási kereket” értelmezi. A tapasztalati tanulás elmélete szerint a tanuláshoz a következő négy szint mindegyikét végig kell járnia:

- I. szint: Konkrét tapasztalás - itt történik a megélés, az akció maga.
- II. szint: Reflexió, megfigyelés - Mi történt? Itt a résztvevő, a csapat és a tréner ad visszajelzést a történetekről, mindenki a saját szemszögéből.
- III. szint: Általánosítás - Itt teremthető meg a logikai ív az aktuális megélés, a tréning és a hétköznapok között.
- IV. szint: Kipróbálás - Az eddig tanultak tesztelése egy következő helyzetben.

⁴ In: C. R. Rogers: Valakivé válni – a személyiség születése Edge 2000 Kiadó ((2004) 344. o.

A tapasztalati tanulás akkor hatékony, ha a résztvevőket kezdeményezésre és döntésre készítik, és felelőssé teszik őket a következményekért. Emellett fontos, hogy a tapasztalatokat reflexió, elemzés és szintézis kövesse. A tapasztalati tanulás során szerzett tanulságok személyesek, ezért megalapozzák a jövőbeni tapasztalást és tanulást.

A tréner elsődleges szerepe a problémák felvetése, a határok kijelölése, a hallgatók támogatása, az érzelmi és fizikai biztonság megteremtése és a tanulási folyamat ösztönzése.

A coaching munka lényege, hogy az ügyfélben rejlő értékeken dolgozzunk, kihasználva az ügyfél személyes erejét, gondolkodását és cselekedeteit. Alapvető fontosságú a coach és ügyfél kapcsolatában az elfogadás, a másik személy tisztelete. Ha képesek vagyunk coachként elfogadni az ügyfelet a maga teljességében, akkor magas bizalomszinten tudunk együttműködni. Ettől az ügyfél is többet mer, jobban halad és érzi a szabadság erejét.

A coaching munkában nagyon fontos a tiszta kommunikáció, ami a hitelesség egyik forrása. Meg kell értenünk saját kommunikációs működésünket és meg kell tisztítanunk azoktól a hiányosságoktól, felesleges elemektől, amik a coaching folyamatot lassíthatják.

Ha a coaching munka során sikerül megfelelő közeget teremteni a fejlődéshez, akkor az ügyfél egy magasabb fejlődési szintre jut, a tanulás pedig folyamatos lesz, az ülések között éppoly intenzitással működik, mint a személyes találkozásokon. Ha az ügyfél elkötelezett saját fejlődése iránt, a folyamat önműködő lesz.

Záró gondolatok

Remélem, hogy a leírtak alapján az Olvasó is bizonyosságot szerzett arról, hogy a tréning és a coaching munkában értelmezhető, segítő módon beépíthető a rogersi szemlélet; munkásságának fogalomköre alkalmazható. Bízom abban is, hogy – bár a tanulmánynak ez nem volt közvetlenül célja – sikerült kissé rávilágítani a tréner és coach szerepére, és különösen felelősségére; továbbá a tréningen (vagy coaching munkában) résztvevők aktív közreműködésének fontosságára.

Irodalomjegyzék:

- Ballér Endre - Falus Iván - Golnhöfer Erzsébet - Kotschy Beáta – M. Nádasi Mária(1999) : Didaktika (elméleti alapok a tanítás tanulásához). Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
Carl R. Rogers (2004): Valakivé válni – a személyiség születése. Edge 2000 Kiadó, Budapest
Charles S. Carver – Michael F. Scheier (1998): Személyiségpszichológia. Osiris Kiadó, Budapest
Klein Balázs – Klein Sándor (2006): A szervezet lelke. Edge 2000 Kiadó, Budapest
Werner Vogelauer (2002): Coaching a gyakorlatban: Vezetők szakszerű tanácsadása és támogatása. KJK-KERSZÖV, Budapest

MOLNÁR MELÁNIA — PÉTER ESZTER

Nemek közötti különbségek a mentális forgatást és téri percepciót mérő próbákban 10 éves gyerekeknél

A mentális forgatás és téri percepció a téri képességek egy-egy aspektusát képezik. A téri képességek fogalma nagyon tág, különböző meghatározások születtek és különböző alfaktorokat azonosítottak a téri képességeken belül.

Lawton és Hatcher (2005) meghatározásában a téri-vizuális képességek azokra a képességekre vonatkoznak, amelyek lehetővé teszik számunkra a környezetben való tájékozódást, a különböző szögekben elforgatott tárgyak elképzelését, valamint a tárgyak elhelyezkedésére való emlékezést.

Séra (2001) szerint „a téri képesség a két- és háromdimenziós alakzatok észlelésének és az észlelt információk, tárgyak és viszonyok megértésének és problémák megoldására való felhasználásának képessége, a téri ingerek kódolásával, felidézésével, összehasonlításával és átalakításával kapcsolatos egymással összefüggő képességek összessége” (Tóth, Kiss, Barke, 2003).

A téri képességek összetevőire vonatkozóan különböző modellek születtek. Quaiser-Pohl és munkatársai. (2004) tanulmányukban négy ilyen modellt említenek. Az első McGee modellje (1979), aki két fő összetevőt különített el a téri képességeken belül: a téri vizualizáció és téri orientáció képességét. Lohman (1979) egy három faktorból álló modellt javasolt: téri vizualizáció, téri orientáció és téri kapcsolatok. Linn és Peterson (1985) szintén három kategóriát azonosított a téri képességeken belül: téri percepció, mentális forgatás és téri vizualizáció. Carpenter és Just (1986) a téri képességeknek két alfaktorát különböztették meg: téri tájékozódás és téri műveletek.

Mindezen képességfaktorok közül kettőt, a mentális forgatást és téri percepciót, nagyobb érdeklődés övezett. Ez a fokozott figyelem annak a ténynek tudható be, hogy e két képességet mérő próbákban konzisztens nemek közötti különbségeket mutattak ki férfiak és nők között. A különbségek meglétének magyarázatára számos elméleti megközelítés született, de a kérdés megválaszolásában mind a mai napig nincs egyetértés. Azon kutatások eredményei, amelyek gyerekek esetében vizsgálták a nemek közötti különbségeket ellentmondásosnak mondhatóak.

A nemek közötti különbségek magyarázatára szolgáló elméleteket két nagy kategóriába sorolják: biológiai és környezeti megközelítések. A környezeti tényezőket hangsúlyozó elméletalkotók azzal a kritikával illetik a biológiai magyarázatokat, melyek főként a hormonok szerepét hangsúlyozzák, hogy elfelejtik megemlíteni a különböző élettapasztalatokat fiúknál és lányoknál. Napjainkban az a népszerű magyarázat került előtérbe, hogy a különbségek a biológiai és környezeti tényezők interakciójából származnak.

A mentális forgatás képessége

A kognitív képességek halmazának azon eleme, amely fontos szerepet játszik az élet számos területén, a különböző tudományágakban, így a művészetekben, matematikában, az orvostudomány egyes ágaiban, sportban stb. Mindezek mellett az átlagember mindennapi tevékenységében is többször használja a mentális forgatást a téri tájékozódásban és a tárgyak azonosításában (Karádi, 2004).

A mentális forgatás tanulmányozásában úttörő szerepet játszott Shepard és Metzler (1971) munkássága, akik a képzeleti működés háttérében meghúzódó analóg és propozicionális folyamatokat vizsgálták. Kísérletükben háromdimenziós alakzatpárokat alkalmaztak, amelyek vagy egyformák vagy egymás tükörképei voltak és a kísérleti személyeknek ezt kellett eldönteniük a lehető legrövidebb időn belül, ehhez pedig mentálisan el kellett forgatniuk az alakzatokat. Azt találták, hogy minél jobban el volt fordítva a tesztalakzat a standard alakzathoz képest, annál több időbe telt a kísérleti személyeknek a döntés meghozatala. Ezekből az eredményekből kiindulva, Shepard arra a következtetésre jutott, hogy a vizuális képzelet analóg közegben valósul meg, ahol a képzeleti kép fokozatos manipulálása történik. (Eysenck és Keane, 2003).

A mentális forgatás kísérleti vizsgálata most már három és fél évtizedre tekint vissza és egyre növekvő érdeklődés övezi ezt a jelenséget, ami az agyi képzőtechnológiák és a pszichofiziológiai eljárások fejlődésének köszönhető (Dósa, 2004). Shepardék tesztjének megjelenésétől napjainkig számos tesztet dolgoztak ki a mentális forgatás vizsgálatára.

A szakirodalom két alapvető mentális forgatási paradigmát különböztet meg: allocentrikus (tárgyakkal végzett) illetve egocentrikus (emberi testrészekkel végzett) mentális manipuláció. Az allocentrikus mentális forgatás tesztek közé sorolhatjuk Shepard és Metzler (1971), valamint Vanderberg és Kuse (1978) tesztjeit. Az egocentrikus mentális forgatási tesztek közé tartoznak azok a tesztek, amelyekben el kell dönteni, hogy az adott inger a test jobb vagy bal térfeléhez kapcsolódik.

Régebben úgy gondolták, hogy a mentális forgatás az elmében megjelenő egységes folyamat, míg újabb kísérletek rámutattak arra, hogy ez egy összetett komplex kognitív folyamat, amelyen belül a következő al folyamatokat lehet megkülönböztetni: az adott tárgy mentális reprezentációja, forgatás, összehasonlítás, döntési folyamat, motoros válasz. Karádi és mtsai. (2001) szerint ezek az al folyamatok a következő kognitív változókat reprezentálják: fókuszált figyelem, vizuális letapogatás, vizuális memória, perceptuális döntés. Ezek a változók felelősek lehetnek a mentális forgatás során tapasztalt egyéni különbségek kialakulásáért.

Marmor (1975) volt az első, aki gyerekeknél vizsgálta a mentális forgatást. Az volt a célja, hogy megdöntse Piaget és Inhelder megállapítását, miszerint a gyerekek nem képesek kinetikus képeket reprezentálni 7-8 éves korukig. Marmor kimutatta, hogy az 5 éves gyerekek is használnak mentális forgatást a kétdimenziós ábrák megoldására, habár kétszer annyi időre volt szükségük a megoldás során, mint a 8 éveseknek. Más tanulmányok is igazolták ezeket az eredményeket és azt a következtetést vonták le, hogy a mentális forgatás képessége már 5 éves korban jelen van (Wiedenbauer és Jansen-Osmann, 2005).

Számítógépes játékok és mentális forgatás

Több tanulmányban kimutatták a tapasztalat nyilvánvaló hatását a téri képességekre. Számos tanulmány szól a téri képességek gyakorlás útján való fejleszthetőségéről.

Később a gyakorlás és tapasztalat hatásának tanulmányozását kiterjesztették a számítógépekkel kapcsolatos tapasztalatra, beleértve a számítógépes játékokat. A számítógép különböző alkalmazásai olyan téri folyamatokat feltételeznek, mint a mentális forgatás, vagy a téri vizualizáció. Kutatások egész sora szól arról, hogy a férfiak több számítógépes tapasztalattal rendelkeznek, mint a nők, jobbak a számítógépes játékokban és magabiztosabbak a számítógéppel kapcsolatos képességeiket illetően.

Számos vizsgálat rávilágított arra, hogy a téri képességekben szerzett előnyre a video- és számítógépes játékok játszása által lehet szert tenni. Ezzel ellentétben néhány vizsgálatban azt találták, hogy csak korlátozott mértékű hatása van a számítógépes játékok terén szerzett tapasztalatnak a téri feladatokban elért teljesítményre. De Lisi és Wolford (2002) vizsgálták a számítógépes- és videójátékok hatását a téri képességekre 8-9 éves korban. Eredményeik azt mutatják, hogy növekedett a mentális forgatásban elért teljesítmény, miután a gyerekek a „Tetris” nevű játékot játszották néhány héten keresztül. Ogasaki és Frensch (1994) érvelése szerint az eltérő teljesítmény a téri feladatokban a számítógépes gyakorlás után, függ azoknak a téri képességeknek a típusától, amelyek szükségesek és attól, hogy mennyire illenek össze a tesztelt képességek és azok, amelyek a számítógépes játékban szükségesek (Quaiser-Pohl és mtsai. 2006).

Quaiser-Pohl és mtsai. (2006) kutatásukban azt találták, hogy a fiúk több időt fordítanak a számítógépes játékok játszására mint a lányok. Ugyanakkor az eredményekből az is kiderült, hogy a fiúk és lányok különböző számítógépes játékokat kedvelnek. Csak fiúk esetében találtak összefüggést a számítógépes játékok terén szerzett tapasztalat és a mentális forgatás között.

A téri percepció képessége

A téri percepció arra a képességre vonatkozik, hogy téri kapcsolatokat határozzunk meg, akár elterelő információ jelenlétében is (Sjölander, 1998). Egy klasszikus eljárás a téri percepció mérésére Piaget és Inhelder (1956) vízszintpróbája, amely feltételezi a vízszint berajzolását a különböző szögekben elfordított üvegekbe. Feltételezésük szerint, a vízszintpróba feladatainak jó megoldása tükrözi a személy téri kompetenciáját, ami az eukleidészi referenciakeret használatának és a téri tapasztalatok megszervezésének képességét jelenti. Azt várták, hogy a gyerekek 9 éves kor körül sajátítják el ezt a képességet, amikor a gondolkodás a konkrét műveleti szakaszba ér, ugyanakkor fontos szerepet tulajdonítanak a tapasztalatnak a próbák sikeres megoldásában.

Számos tanulmány eredményei rámutattak arra, hogy nemcsak a gyerekek, de még a felnőttek számára is nehézséget jelent elképzelni, hogy a víz a megdöntött üvegben is horizontálisan fog állni. Witting és Allen (1984) eredményei is ezt támasztják alá: a férfiak 17 és a nők 40 százaléka hibázott a vízszintpróbában.

Nemek közötti különbségek a téri feladatokban

Maccoby és Jacklin (1974) publikációját („A nemi különbségek pszichológiája”) követően, a nemek közötti különbségek megléte a kognitív feladatokban vitákat váltott ki. A szerzők megállapították, hogy különbségek mutatkoznak a téri és verbális képességeket mérő feladatokban. Ezt követően számos tanulmányban vizsgálták a nemek közötti különbségeket. A téri képességek esetében a legnagyobb különbségeket a Vanderberg és Kuse (1978) által szerkesztett papír-ceruza teszt esetében találták. A különbségek jellegzetességei megmutatkoznak a teszt kivitelezése során használt stratégiákban is. Vizsgálatok során körvonalazódott az a megállapítás, hogy

míg a férfiak holisztikus, a nők szeriális-analitikus rotációs technikákat alkalmaznak. (Karádi, 2004). Roberts és Bell (2000) vizsgálatának eredményei szerint a nemek közötti különbségek nincsenek jelen gyerekkorban, csak felnőttkorban.

Szintén Roberts és Bell (2003) a későbbiekben azt találták, hogy a férfiak jobban teljesítettek a háromdimenziós ábrák mentális forgatásában, de nem találtak teljesítménybeli különbségeket nők és férfiak között a kétdimenziós képek forgatásában. De Lisi és Wolford (2002) szignifikáns különbségeket találtak a mentális forgatási próbákban fiúk és lányok között 8-9 éves gyerekek esetében. Quaiser-Pohl és mtsai. (2006) 10-20 éves korosztálynál vizsgálták a mentális forgatást és azt találták, hogy a fiúk szignifikánsan jobb eredményeket értek el, mint a lányok.

Li és mtsai. (1999) 9-17 éveseknél vizsgálták a téri percepciót és konzisztens nemek közötti különbségekről számoltak be minden életkorcsoportban, ugyanakkor megfigyelték, hogy a próbában nyújtott teljesítmény javul az életkor előre haladtával. Roberts és Williams (2004) szintén szignifikáns nemek közötti különbségeket mutattak ki a férfiak javára a vízszintpróbában és emellett pozitív korrelációt találtak a vízszintpróba és a mentális forgatási próbában elért teljesítmény között.

Kutatási rész

A kutatás egyik célkitűzése a nemek közötti különbségek vizsgálata a mentális forgatást és téri percepciót mérő próbákban 10 éves gyerekek esetében, amire az eddigi kutatások adatai nem szolgáltattak konzisztens eredményeket. Azért választottuk ezt a korosztályt, mert ekkor még kizárhatóak a hormonális hatások, amit a biológiai elméletek a különbségek fő okaként tartanak számon.

Egy másik fő célkitűzés a háromdimenziós mentális forgatási próbák esetében a teljesítmény befolyásolása volt, az ábrák bizonyos szegmenseinek beszínezése által. Az volt a feltevésünk, hogy a beszínezett részek támpontként szolgálhatnak a forgatás során, amely pontosabb teljesítményhez vezet. A beszínezés esetében arra is kíváncsiak voltunk, hogy kimutathatóak-e nemek közötti különbségek abból a szempontból, hogy a fiúk vagy a lányok profitálnak jobban a segítségnyújtásból.

A téri percepciót mérő, Piaget és Inhelder (1956) által kidolgozott vízszintpróba esetében azt szerettük volna megnézni, hogy az elfordítási szög irányának és mértékének milyen hatása van a teljesítményre nézve.

Azt is meg szerettük volna vizsgálni, hogy a számítógépes játékokra szánt időmennyiség és a háromdimenziós ábrák mentális forgatásában elért teljesítmény között mutatható-e ki összefüggés, azon tanulmányok eredményeiből kiindulva, melyek teljesítményjavulást mutattak ki a mentális forgatás teljesítményében a számítógépes játékok játszása után.

Felnőttek esetében pozitív korrelációt mutattak ki a két próba között és ebből kiindulva szerettük volna megnézni, hogy gyerekek esetében kimutatható-e a kapcsolat.

A kutatás hipotézisei

1. A mentális forgatást és téri percepciót mérő próbákban, a fiúk és lányok teljesítményében nem lesz kimutatható szignifikáns különbség.
2. A vízszintpróba esetében két hipotézis fogalmazódott meg:
 - a. Az elfordítási szög mértéke negatívan fogja befolyásolni a teljesítményt.
 - b. Nem lesz hatással a teljesítményre az elfordítási szög iránya.
3. A háromdimenziós ábrák mentális forgatása esetében a beszínezés általi segítségnyújtás pozitív irányban fogja befolyásolni a teljesítményt.

4. Azok a gyerekek, akik több időt fordítanak a számítógépes játékokra, jobb eredményt fognak elérni a háromdimenziós ábrák mentális forgatásánál.

Résztevők

A kutatásban a kolozsvári Báthory István Elméleti Líceum 47 negyedik osztályos diákja vett részt: 25 fiú és 22 lány, átlagéletkoruk 9,9 év. A csoportok összetételét tekintve a kontrollcsoportban összesen 23 gyerek (13 fiú és 10 lány), a kísérleti csoportban pedig összesen 24 gyerek (12 fiú és 12 lány) volt.

Kísérleti eszközök bemutatása

A számítógépes szokásokot illető információszerezés céljából a feladatlapok elején a számítógép előtt töltött, illetve a számítógépes játékokra fordított időmennyiségre vonatkozó kérdések szerepeltek.

A téri percepció képességének mérésére alkalmazott eszköz

A téri percepció mérésére alkalmazott feladatok Piaget és Inhelder (1956) vízszintpróbája alapján voltak kidolgozva. A feladatlap hat, talpán álló, vízzel töltött üveget és másik hat különböző fokokban, jobb, illetve bal irányban elfordított, üres üveget tartalmazott. Az üvegek egyenként 15, 30, 45, 60, 75 és 135 fokban voltak elfordítva. A gyerekek feladata az volt, hogy rajzolják be az üres, elfordított üvegekbe a vízszint irányát a talpukon álló üvegek alapján. A megoldások akkor voltak helyesnek tekinthetőek, ha a helyes vonaltól való eltérés nem volt nagyobb mint 10 fok.

A mentális forgatás képességének mérésére alkalmazott eszközök

A mentális forgatási képesség mérésére két-, illetve háromdimenziós alakzatokat használtunk. A háromdimenziós ábrák hasonlóak voltak a Vanderberg és Kuse (1978) által kidolgozott mentális rotációs tesztben (MRT) alkalmazottakhoz, ami a Shepard és Metzler (1971) által kidolgozott ingeranyag átdolgozott, papír-ceruza változata. A mentális forgatás teszt felnőtt változata egy standard ábrát tartalmaz és négy másik ábrát, amelyek közül a vizsgálati személyeknek a standard ábrával azonos ábrákat kell kiválasztaniuk. Ehhez képest ebben a kutatásban 14 darab háromdimenziós ábrapárt alkalmaztunk, a résztvevőknek azt kellett eldönteniük, hogy a két ábra azonos vagy különböző. A kísérleti csoport háromdimenziós ábrái abban különböztek a kontrollcsoporttól, hogy a kockablokkok bizonyos felületei be voltak színezve, mintegy segítségnyújtásként. A kétdimenziós mentális forgatási feladatok az alfanumerikus és az úgynevezett „mézeskalács ember” mentális forgatási feladatok mintájára lettek kidolgozva. Az alfanumerikus mentális forgatás próba tíz itemet tartalmazott: öt item betűk, másik öt item pedig számok forgatási feladatait tartalmazta. Minden item egyenként három ábrát jelenít meg: egy minta ábrát és két különböző fokokban elforgatott alternatív ábrát, amelyek közül a résztvevőknek ki kellett választaniuk azt, amelyet, ha képzeletben elforgatnak, azonos a minta ábrával. Az alfanumerikus itemeken belül öt szám és öt betű forgatási feladata szerepelt. A „mézeskalácsember” mentális forgatási feladat mintájára szerkesztett feladatlap négy itemet tartalmazott.

A kutatás eredményeinek értelmezése

Első hipotézisünk arra vonatkozott, hogy a téri képességeket mérő próbákban nem találunk szignifikáns teljesítménybeli különbségeket fiúk és lányok között. A téri percepció és a mentális forgatás feladataiban a fiúk és lányok teljesítménye közötti különbségek megállapítására független mintájú T próbát alkalmaztunk, az eredmények az 1. táblázatban láthatóak. Megfigyelhető, hogy egyik próbában sem volt

kimutatható szignifikáns teljesítménybeli különbség a fiúk és lányok között, így az erre vonatkozó feltételezésünk igazolást nyert.

	Gyerekek neme	Átlag	Szórás (SD)	t érték	szignifikancia
Vízszint próba	lány	2,41	1,50	-,73	p>0,05
	fiú	2,76	1,76		
3D próba	lány	10,68	2,14	,37	p>0,05
	fiú	10,44	2,21		
2D próba	lány	12,45	2,42	-,48	p >0,05
	fiú	12,75	1,83		

1. táblázat: a gyerekek neme és a téri képességeket mérő próbákban elért eredmények

Az vízszintpróba esetében az üveg elfordítási szögének irányával kapcsolatos eredmények a 2. táblázatban láthatóak. Kétmintás T-próbával megnézve, nem mutatható ki szignifikáns különbség az üveg dőlésszögének iránya és a teljesítmény között ($t=0,34$, $p>0,05$). Tehát az, hogy az üveg jobbra vagy balra dől nem befolyásolja a teljesítményt. A két dőlésszög iránya közötti korreláció ($r=0,55$) szignifikánsnak mondható, ami arra enged következtetni, hogy aki helyesen rajzolta be a vízszintet a jobbra fordított üvegek esetében az általában a balra fordítottak esetében is jól rajzolta be.

	Szórás	t érték	szignifikancia	korreláció
Dőlésszög iránya (jobb, bal)	0,859	0,34	p>0,05	0,55

2. táblázat: a dőlésszög iránya és az elért teljesítmény közötti összefüggés

Az üveg dőlésszögének mértékére vonatkozó hipotézisünk statisztikai elemzése a 3. táblázatban látható. khi-négyzet próbával megnézve a legkisebb (15) és a legnagyobb (135) fokokban elfordított üvegek esetében megmutatkozó teljesítménybeli különbség nem szignifikáns ($p>0,05$), tehát az erre vonatkozó a hipotézisünk nem nyert igazolást.

A dőlésszög mértéke:	khi-négyzet	szignifikancia
15 és 135 fok	0,356	p>0,05

3. táblázat: a dőlésszög mértékének befolyása a teljesítményre

A kapott segítség és a háromdimenziós próbában elért teljesítmény közötti összefüggés a 4. táblázatban látható. Független mintás T-próbával hasonlítottuk össze a két csoport teljesítményét. A kísérleti csoport átlaga egy teljes ponttal haladja meg a kontrolles csoport átlagát, de a különbség nem mondható szignifikánsnak ($p>0,05$).

	Kapott segítség	Átlag	Szórás (SD)	t érték	szignifikancia
3D próba pontszáma	kapott segítséget	11,04	2,216	1,61	p>0,05
	nem kapott segítséget	10,04	2,033		

4. táblázat: kapott segítség és a 3D próbában elért teljesítmény közötti összefüggés

A számítógépes játékokra szánt időmennyiség és a háromdimenziós ábrák mentális forgatásában elért teljesítmény között nem mutatható ki összefüggés ($r=0,02$, $p>0,05$). Általában elmondható, hogy a fiúk és lányok azonos időmennyiséget fordítanak a számítógépes játékokra, átlagban 1-2 órát naponta. Különbség mutatkozik viszont a játékpreferenciában. A fiúkra inkább jellemző a háromdimenziós képekre épülő számítógépes játékok játszása.

Játékidő és 3D próba	korreláció	szignifikancia
	0,029	p>0,05

5. táblázat: a számítógépes játékokra szánt idő és a 3D mentális forgatásban elért teljesítmény közötti korreláció

A 3D próba és a vízszintpróba között szignifikáns pozitív korreláció mutatható ki ($p < 0,05$). Lineáris összefüggés van a vízszintpróba és a háromdimenziós ábrák mentális forgatása között. Elmondható, hogy akik jól teljesítettek a vízszintpróba-ban, azok általában a háromdimenziós mentális forgatás során is jól teljesítettek. Ez az eredmény közel áll Roberts és Williams (2004) eredményeihez, akik korrelációt ($r=0,27$) találtak a vízszintpróba és a háromdimenziós mentális forgatás között felnőttek esetében.

	korreláció	szignifikancia
Vízszintpróba és 3D próba	0,31	p<0,05

6. táblázat: a vízszintpróba és a 3D próba közötti korreláció

Következtetések

Ebben a kutatásban a téri képességek két összetevőjét, a mentális forgatás és téri percepció képességét vizsgáltuk negyedik osztályos tanulóknál. Általános hipotézisünk, mely arra vonatkozott, hogy fiúk és lányok között nem mutatkozik szignifikáns teljesítménybeli különbség a mentális forgatást és téri percepciót mérő feladatokban, igazolást nyert, nem volt kimutatható szignifikáns különbség fiúk és lányok között egyik próba esetében sem.

A téri percepció képességét mérő vízszintpróbával kapcsolatosan két specifikus hipotézisünk volt, ami az üveg dőlésszögének irányát és mértékét illeti. Ami az üveg dőlésszögének iránya esetén, nem volt hatással a teljesítményre az, hogy az üveg jobbra vagy balra dőlt. Azok a gyerekek, akik jól rajzolták be a vízszint irányát a jobbra döntött üvegekbe, azokba is jól rajzolták be, amelyek balra döltek. Nem volt kimutatható szignifikáns összefüggés a dőlésszög mértéke és a teljesítmény között sem. A vízszintpróba esetében általános következtetesként elmondható, hogy ebben az életkorban a legtöbb gyereknél még nincs kialakulva az a képesség, hogy az eukleidészi referenciakereteken belül szemléljék a teret, Piaget elméletével ellentétben, aki ennek a képességnek a kialakulását 9 éves korra teszi.

A statisztikai elemzés során nem volt kimutatható szignifikáns különbség a kísérleti és kontrollcsoport között, tehát a beszínezés nem befolyásolta a teljesítményt.

Utolsó hipotézisünk, amely a számítógépes játékokra szánt időmennyiség és a háromdimenziós ábrákban elért teljesítmény kapcsolatára vonatkozott, nem igazolódt be. Azok a gyerekek, akik naponta több időt szántak a számítógépes játékokra, nem értek el jobb teljesítményt a háromdimenziós mentális forgatási feladatban. Valószínűleg nagyobb életkorban mutathatóak ki inkább összefüggések, amikor a gyerekek több számítógépes tapasztalattal rendelkeznek.

Irodalom

- De Lisi, R., Wolford, J. L. (2002): Improving children's mental rotation ability accuracy with computer game playing, *The Journal of Genetic Psychology*, 163(3), 272-282
- Dósa Z. (2004): Az agykérgi lateralizáció különbségei a mentális forgatás nemek közötti összehasonlításában, *Erdélyi Pszichológiai Szemle*, 5. évf., 3. szám, 259-269
- Eysenck, M. W., Keane, M. T. (2003): *Kognitív pszichológia*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 230-231

- Karádi K. (2004): A mentális rotáció nemi különbsége, In: László J., Kállai J., Bereczkei T. (2004): *A reprezentáció szintjei*, Gondolat kiadó, Budapest
- Karádi K., Kállai J., Lábadi B. (2001): Ablak a mentális reprezentációra: A mentális forgatás pszichológiája, *Pszichológia* 3, 293-305
- Lawton, C. A., Hatcher, D. W. (2005): Gender differences in integration of images in visuospatial memory, *Sex Roles: A Journal of Research*
- Li, C., Nuttall, R. L., Zhao S. (1999): A test of the Piagetian water-level task with Chinese students, *The Journal of Genetic Psychology*, 160 (3), 369-380
- Tóth Z., Kiss E., H.-D. Barke (2003): Egy kémiatanításban használható térszemléleti teszt hazai adaptációja, *Magyar Pszichológia*, 103. évfolyam, 4. szám
- Quaiser-Pohl, C., Lehmann, W., Eid, M. (2004): The relationship between spatial abilities and representations of large-scale space in children- a structural equation modeling analysis, *Personality and Individual Differences* 36, 95-107
- Quaiser-Pohl, C., Geiser, C. és Lehmann, W. (2006): The relationship between computer-game preference, gender, and mental rotation ability, *Personality and Individual Differences* 40, 609-619
- Roberts, J. E., Bell, M. A. (2003): Two- and three-dimensional mental rotation tasks lead to different parietal laterality for men and women, *International Journal of Psychophysiology* 50, 235-246
- Roberts J. E., Williams A. (2004): Correlations between water level task performance and 2- and 3-dimensional mental rotation task performance, *Developmental Cognitive Neuroscience* Lob
- Sjölander, M. (1998): Spatial cognition an environmental descriptions, *Exploring navigation*, SICS, Technical Report, 46-58
- Wiedenbauer G., Jansen-Osmann P. (2005): Manual training of mental rotation in children, *Learning and Instruction*

KOLTAI ZSUZSA

A múzeumok élethosszig tartó tanulással kapcsolatos új feladatai, kihívásai és lehetőségei az amerikai szakirodalom és gyakorlat tükrében

A múzeumok élethosszig tartó tanulásban betöltött kimagasló szerepe ma már megfellebbezhetetlen tény. A múzeumok gyűjtő és tudományos tevékenysége jelentős lökést adott a tudományos ismeretek fejlődésének már a XIX. század második felétől kezdve. Az USA-ban több mint egy évszázada megjelent múzeumi berkekben az a törekvés, hogy a múzeumok elsősorban mint oktatási intézmények funkcionáljanak a társadalomban. Ez a törekvés vezetett ahhoz, hogy az 1950-es évektől kezdve kifejezetten oktatással foglalkozó részlegeket alakítottak ki a múzeumokban, ahol tudatosan kiképzett önkéntesek foglalkoztak az iskolai osztályokkal.¹ A múzeumi szakmai tanácskozásokon ebben az időszakban az oktatási részlegek működésével, feladataival kapcsolatos kérdések voltak fókuszban. Az 1970-es években a múzeumi szakma öntudatra ébredésével összhangban a fő hangsúly az intézmények akkreditációjára, a múzeumi célkitűzések hivatalos megfogalmazására, valamint az etikai kódex elkészítésére esett.² A világ nagy részén elterjedt gyakorlattal szemben, miszerint a múzeumok támogatását, alapelveit és felügyeletét központi állami intézményeken keresztül határozzák meg az Egyesült Államokban lokális felügyeleti és támogatási rendszer alakult ki. Az ezt követő időszakban az amerikai múzeumok egyre növekvő pénzügyi támogatásokhoz jutottak részint a szövetségi ügynökségek, részint különböző magánalapítványok által. E folyamat következményeképp az 1980-as években a fő hangsúly a múzeumi marketing különböző feladataira esett, teret nyert az az elképzelés, miszerint a múzeum a kulturális piacon értékesíthető, termékként értelmezhető szolgáltatást termel, mely célcsoportjait a piaci viszonyok között alkalmazott módszerekkel kell elérni.

Az amerikai múzeumoknak az 1990-es években a társadalmi változások következtében új kihívásokkal kellett szembenézniük. Ezek közül a múzeumi funkciók változására és felvállalható feladatok bővülésére leginkább a társadalom különböző rétegei között egyre mélyülő kulturális szakadék, az állami oktatás színvonalának hanyatlása és az otthonról elérhető információs és szórakozási lehetőségek körének ugrásszerű megnövekedése hatott.

A XXI. század elején a múzeumoknak szerepet kell vállalniuk a lokális közösség építésében, a helyi tradíciók megőrzésében, a lokális identitás erősítésében. Szerepet játszanak az etnikai identitás megőrzésében, mely kérdéskör a társadalom komplexitásának megfelelően különös jelentőséget nyer az USA-ban. A múzeumok számára az élethosszig tartó tanulással kapcsolatos legnagyobb kihívás napjainkban az, miként tudnak bekapcsolódni az információs világhálóba, milyen lehetőségeket talál-

¹ Burcaw, p.218.

² U.o. p.219.

nak arra, hogy virtuális kiállításokkal, programjaikkal megfeleljenek az edutainment követelményeinek az interneten keresztül is. A nagy amerikai múzeumok követendő példával szolgálnak ezen a területen. Különösen követendőnek tartom azt a gyakorlatot mely az alap-és középfokú iskolákban dolgozó pedagógusok elérésére törekszik. Bevett gyakorlat, hogy a múzeumok honlapjai olyan, bárki által letölthető óra-tervezeteket, adatbázisokat, oktatási segédleteket jelenítenek meg, melyeket a tanárok felhasználhatnak a diákokkal való munkájukban, beépíthetik azokat a curriculumba, hatékonyan összekötve a múzeum által, a gyűjteményre és az ott felhalmozott tudásra alapozott tanulási lehetőségeket az iskolai keretekben folytatott formális tanulással. Sikeres példáit tapasztalhatjuk ennek a törekvésnek a Smithsonian, a Metropolitan, vagy az Exploratorium honlapjain.

Rendkívül gyorsan változó társadalmunkban a múzeumoknak újra kell gondolniuk a múzeumi oktatás szerepét, funkcióját és gyakorlatát. Az aktív időskorúak arányának növekedése, a hagyományos családmodell felbomlása, az egyedülállók arányának ugrásszerű megnövekedése új típusú interaktív társasági lehetőségeket igényelnek. Nagyon sok közösség mára multikulturálissá, soknyelvűvé és soknemzetiségűvé vált, nem is beszélve a vallási sokféleségről. Ahogy a társadalom változik, úgy változik a múzeumok potenciális közönsége is. A helyi közösségekkel való új típusú együttműködés sok olyan képesség és kompetencia meglétét feltételezi melyek pár évtizeddel ezelőtt még nem voltak szükségesek a tradicionális múzeumi mediáció során. Jocelyn Dodd meglátása szerint ezek a képességek kevésbé sajátíthatóak el szisztematikus tanulással, sokkal inkább networkingen és egyeztetéssel alapulnak.³

A felnőttek tanulási folyamatai a múzeumban

Charles F. Gunther meglátása szerint a felnőttek múzeumokkal kapcsolatos attitűdjét pozitív irányba módosíthatjuk akkor, ha a hagyományos tanulási formákat (vezetett túra, előadás, film) kombináljuk a szociális interakció nyújtotta pozitív élménnyel. A múzeumoknak több olyan lehetőséget és programot kell kínálniuk, melyek egyesítik magukban azokat a tényezőket, melyek ösztönzők lehetnek a múzeumi program, mint szabadidős tevékenység választásában (szociális interakció, aktív részvétel, kényelmes és kellemes környezet)⁴

Marilyn G. Hood a szociológia, marketing valamint szabadidő-kutatás szakirodalmának feldolgozása alapján a szabadidő eltöltésének öt attribútumát találta.

- 1) Tanulásra való lehetőség
- 2) Szociális interakció
- 3) Új tapasztalatok szerzésének lehetősége
- 4) Aktivitás
- 5) Kellemes időeltöltés valaki társaságában⁵

A múzeumoknak ahhoz, hogy az informálisan tanuló felnőttek igényeire reagálni tudjanak a programkínálatuk kialakítása és a kiállítás felépítése során figyelembe kell venniük azt, hogy a felnőttek milyen motivációk, preferenciák alapján választják a múzeumlátogatást, mint szabadidős tevékenységet.

Az elmúlt időszakban több, a múzeumi látogatók tanulási folyamataival, módszereivel és lehetőségeivel foglalkozó elmélet és modell született meg. Ezen model-

³ Dodd, p.131.

⁴ Gunther, p.127.

⁵ U.o.19.

lek kialakítása pszichológiai, pedagógiai és szociológiai alapokra támaszkodva született meg. A múzeumi tanulással foglalkozó elméletekkel kapcsolatban még nem született konszenzus, gyakori problémát jelent az, hogy a túlzottan sok, különböző terület felölelésére való kísérlet eredményeképp teoretikussá válnak, rosszabb esetben alkalmazhatatlanok a gyakorlatban.

Jean Piaget és Erik Erikson elméleti munkásságán alapulva határozza meg Nina Jensen a gyerekek, tinédzserek és felnőttek eltérő szükségleteit a múzeumi tanulás során. Problematikusnak tartja, hogy míg napjainkban az iskolai oktatás elméletben alapvetően meghatározó e két teoretikus elmélete, addig a múzeumi oktatással kapcsolatos elméleti művekben kevésbé érvényesül jelentőségük.⁶ Meglátása szerint a múzeum oktatási programjának kidolgozása során figyelembe kell venni a potenciális látogatók motivációit, érdeklődési területeit, valamint az életútjuk során már megszerzett tapasztalatokat. Ehhez elengedhetetlennek tartja a látogatókutatást, a múzeum közönségének megismerését.

Tasse és Lefebvre 1996-ben publikált esszékjünkben a múzeumi tanuláshoz egy olyan tág meghatározást adják, mellyel a szakemberek legnagyobb része egyetért. Véleményük szerint a múzeumban történő tanulási folyamat magába foglalja a látás, megfigyelés, az adott jelenségben való elmélyedésen keresztül tanulás és különösen a már meglévő tudáson alapuló jelentések, tartalmak konstruálását.⁷ A felnőttek olyan tanulási lehetőségeket keresnek, melyek kapcsolódnak az életútjuk során folyamatosan változó szerepeikhez. A felnőttek múzeumi programokba való bekapcsolódásánál elsődleges jelentőségű az, hogy mennyiben illeszkednek érdeklődési körükhöz, mennyiben sajátíthatnak el általuk képességeket vagy mennyiben ad választ olyan kérdésekre melyek éppen aktuálisan foglalkoztatják őket. Míg a gyermekek tapasztalatszerzése jellegét tekintve külső, a velük megtörtént dolgokon alapul, addig a felnőttek személyes tapasztalatát meghatározza egyéni identitásuk. Nina Jensen meglátása szerint a felnőttek fejlődése elsősorban nem pszichológiai. Sokkal inkább kapcsolódik az életút során felmerülő különféle változó szociális szerepekhez.⁸ A felnőttek múzeumi látogatásuk során hozzák magukkal saját elvárásaikat, tapasztalataikat és céljaikat, mely igényeket, elvárásokat a múzeumnak meg és fel kell ismernie, azokat a múzeumi programkínálat kialakításának figyelembe kell vennie. Marilyn G. Hood kutatásai szerint a fiatal felnőttek valamint a kisgyermekes szülők elsősorban a szociális interakciókat, valamint az edutainment-et nyújtó programokat részesítik előnyben és kevésbé érdeklődnek a múzeumi tanulási lehetőségek, valamint a szabadidő hasznos eltöltését szolgáló programok iránt.⁹

Bernice McCarthy kombinálta a XX. századi oktatási elméleteket a saját oktatási tapasztalataival és ezek alapján négy felnőtt tanulói típust különböztetett meg:

1.) „Az információkat konkrétan észleli és reflektíven dolgozza fel azokat. Hallás alapján tanul. Szereti a vitákat. Kimagaslik a több perspektívájú tapasztalatszerzésben. A múzeumlátogatás során személyes jelentés megszerzésére törekszik. Kedvenc kérdése: Miért?

2.) Információészlelés absztrakt módon feldolgozása reflektíven. Szereti a tényeket és a részleteket. Szereti megismerni azt, hogy egyes területek szakértői mi-

⁶ Jensen, p.110.

⁷ Blais, p. 32.

⁸ Jensen, p.114.

⁹ Gunther, p.124.

ként vélekednek az adott jelenségről. Kritikusak az információkkal kapcsolatban, adatokat gyűjtenek. A múzeumlátogatás során a feliratokat adatgyűjtés érdekében tanulmányozzák. Kedvenc kérdésük: Mi?

3.) Információ észlelés absztrakt módon, feldolgozása aktívan. Pragmatisták, akik a józan paraszti észre hallgatnak. Képesség-orientáltak. Használható információkat keresnek. A múzeumlátogatás során elsősorban az érdeklőket, hogy a művész miként alkotott vagy hogy egyes tárgyak miként jöttek létre. Kedvenc kérdésük: Hogyan működik?

4.) Információészlelés konkrét módon feldolgozása aktívan. Kísérletekből, tárgyak kipróbálásán keresztül és hibákból tanulnak. Hisznek saját képességeik felfedezésében. Szeretik a változatosságot és lelkesednek az új tapasztalatokért. Azokat a múzeumi programokat preferálják, ahol különféle ötletek és új anyagokat tapasztalhatnak meg. Kedvenc kérdésük: Ha?"¹⁰

McCarthy megfigyelte, hogy mind a négy tanulási stílus létezik és egy felnőttből álló átlagos tanulócsoportban mindegyik előfordul

A tanuláselméletek gyakorlati hasznosításának egyik legkiválóbb példáját a San Franciscó-i Exploratorium adja. Az 1969-ben Frank Oppenheimer által alapított intézmény fő missziójaként az alábbiakat fogalmazta meg: „Tegyük lehetővé az emberek számára hogy elhiessék azt, hogy a körülöttük lévő világ megismerhető az ő számukra is”¹¹ Ez a tágan értelmezett filozófiai célkitűzés vezetett ahhoz a meggyőződéshez, hogy a múzeumnak egy olyan helyé kell válnia, ahol az emberek közvetlenül tapasztalhatnak, kipróbálhatnak dolgokat. Az Exploratorium elutasította a művészet és tudomány kettőségét és azt az alapelvet követte, hogy a tudomány rendelkezik esztétikai, a művészet pedig kognitív dimenzióval. Az Exploratoriumban interaktív tudományos és művészeti kiállításokat alakítottak ki. Az intézmény mindemellett a tanártovábbképzés nemzeti központjaként is működik. Az intézményt az Encyclopaedia Britannica a következőképp határozza meg: „az empirikus, hands-on tudományos központ archetípusa”.¹² A középiskolai természettudományos és matematika tanárok szakmai fejlesztése és képzése több mint 20 éve magas színvonalon folyik az Exploratorium keretein belül működő Teacher Institute-ban. (TI), oktatási programjaikban nagy szerepet kap a közösségépítés, a többnyelvűség. Workshoppokkal, tapasztalt TI-tanárok mentorságával, internet alapú forrásokkal, valamint osztálytermi foglalkozásokkal növelik a tudományos tárgyak tanításának hatékonyságát. A University of California Santa Cruz és a londoni King's College együttműködésében 2002 óta működik az Informális Tanulási és Iskolai Központ („Center for Informal Learning and Schools”) mely doktori, poszt-doktori valamint szakmai képzési programokat nyújt oktatóknak, tudósoknak és kutatóknak. Az intézmény elsődleges célja az, hogy fejlessze kooperációt az iskolák és az olyan intézmények között, ahol informális tanulásra nyílik mód.

Napjaink információs társadalmában a múzeumi mediáció elengedhetetlen eszközévé vált az internet. A múzeumok, múzeumi oktatással foglalkozó szervezetek olyan interaktív, a tanulást lehetővé tevő, a felhasználók aktív közreműködésén alapuló, a múzeum oktatási, kultúráközvetítési tevékenységéhez illeszkedő weboldalkat fejlesztettek ki, melyek minden korábbinál demokratikusabbá teszi az élethosz-

¹⁰ U.o. p.122.

¹¹ Hein, H.

¹² www.exploratorium.edu/visit/index.html (2007. augusztus 21.)

szig tartó tanulás folyamatába való bekapcsolódást. Online interaktív kiállításokat, a tanárok által az osztályteremben alkalmazható tevékenységforma- javaslatokat, valamint az otthoni, önálló kísérletezésekhez segítséget nyújtó ötleteket találunk a múzeumi honlapokon. A Smithsonian honlapja több mint 1300, oktatási tevékenységhez felhasználható anyagot nyújt az érdeklődők számára on-line, melyek között óraterveket, weboldalakat, felfedezésekkel, kutatásokkal, az aktuálisan zajló terepmunkával kapcsolatos adatokat és történeteket, különféle a gyerekek foglalkoztatását lehetővé tevő játékokat, tevékenységformákat találunk.¹³ A Smithsonian lehetőséget biztosít arra, hogy a diákok kapcsolatba lépjenek a múzeummal anélkül, hogy elhagynák az osztálytermet, hiszen az interaktív videokonferencia szolgáltatásukkal az interneten keresztül folytatják oktató tevékenységüket a múzeumi szakemberek és az önkéntes docensek. A program kialakításánál törekedtek arra, hogy figyelembe vegyék a különböző életkori csoportok tanulási sajátosságait. Például a Smithsonian keretében működő National Air and Space Museum 45 perces interaktív videokonferencia-programot kínál a középiskolás korosztálynak, melynek keretében a múzeumi szakemberek ismertetik meg a gyerekeket az űrutazással kapcsolatos legérdekesebb kérdésekkel. Az általános iskolás korosztály számára olyan 30 perces foglalkozásokat tartanak, ahol a gyerekek elődleges források segítségével ismerkedhetnek meg a repülés tudományos hátterével, a Wright fivérek koncepciójától kezdve a sárkányeregetésig. A múzeumi szolgáltatás magában foglalja a videokonferenciára felkészítő osztálytermi foglalkozáshoz szükséges anyagokat és tevékenységek leírását.¹⁴

A Smithsonian előremutató kísérletet valósított meg az internet alapú lifelong learning megvalósításában azzal a 2003-ban indított programjával, mely célul tűzte ki, hogy az öt éven keresztül az ország vidéki kisvárosaiba utaztatott „Key Ingredients- America by food” kiállításához kapcsolódóan egy olyan interaktív internetes felületet hozott létre, mely egyrészt folyamatosan dokumentálja a lokális és regionális étkezési szokásokat, egyre bővülő információt nyújt azon települések helyi étkezési lehetőségeiről, ahol a vándorkiállítás megfordult. Másrészt a programhoz kapcsolódóan létrehozták az úgynevezett „Amerikai szakácskönyv projektet”, mely a nyilvánosság számára nyitott fórumként működik, ahova bárki feltöltheti az általa preferált vagy érdekesnek tartott recepteket, elmesélhet az adott ételhez kapcsolódó személyes emléket, vagy történeti hitelességű történetet. A program célja, hogy a múzeumi kiállítási anyagokra és a múzeumban felhalmozott ismeretekre alapozva az weboldal az érdeklődők aktív közreműködésével létrehozott interaktív internetes felületté váljon.¹⁵ Ezáltal megvalósul a felnőttek már megszerzett tapasztalatainak, előzetes ismereteinek a hasznosítása is.

Az internetes közvetítés lehetőségének kihasználásával a múzeumi mediációban hagyományosan alkalmazott „story-telling” új perspektívái nyílnak meg.

Julie Springer a chicagói National Gallery of Art munkatársa a digitális történetmesélés szociális és multikulturális aspektusát egyaránt fontosnak tartja. A történetmesélés és szóbeli történetbe integrált narratív informálódási folyamat lehetőséget nyújt saját tapasztalataink és a kulturális örökség jobb megértésére, másokkal való megosztására. A digitális történetmesélés sok olyan elemet használ fel melyek a

¹³ www.smithsonianeducation.org/educators/educational_services (2007. augusztus 21.)

¹⁴ www.nasm.si.edu/education/classroom_videoconf.cfm (2007. augusztus 21.)

¹⁵ www.keyingredients.org (2007. augusztus 21.)

tradicionális, előadáson alapuló történetmesélés kelléktárába tartoznak. (vizuális, verbális, kinetikai elemek). Mivel a digitális történetmesélés feladatok sorát egyesíti magában – pl.: forgatókönyvírás, szerkesztés, vizuális megjelenéssel kapcsolatos manipuláció, zeneválasztás, hangeffektusok stb. – a múzeumi oktató egy múzeumi óra alatt is többféle tanulási stílust próbáltathat ki a résztvevőkkel.¹⁶

A tanulmányban vázolt elméleti és gyakorlati példákból kitűnik, hogy a múzeum és az élethosszig tartó tanulás kapcsolatában új fejezet kezdődött, mely elsősorban a látogatókutatás és a tanuláselméletek tapasztalatainak múzeumi kamatoztatásában, az interaktív internetes felületek múzeumi mediáció szolgálatába állításában, valamint új tanulási módok és módszerek infrastrukturális és intézményi, szervezeti hátterének létrehozásában ölt testet.

Bibliográfia:

- Beaman, David-Trant, Jennifer (eds.): Museums and Web 2004: Proceedings. Archives and Museum Informatics. Toronto. 2004.
- Blais, Jean-Marc: Creating exhibitions for learning. In: Moffat, Hazel- Woollard, Vicky (ed): Museum and Gallery Education. A manual of good practice. Altamira Press. Walnut Creek. 2000.
- Burcaw, Ellis: Introduction to Museum Work. Altamira Press. Walnut Creek. 1997.
- Dodd, Jocelyn: Whose museum is it anyway? Museum education and the community. In: Eilean Hooper-Greenhill (ed): The educational role of the museum. Routledge, New York. 1994.
- Eilan Hooper-Greenhill (ed): The educational role of the museum. Routledge, New York. 1994.
- Hein, H: The Museum as Laboratory. Washington DC and London: Smithsonian Institution Press. 1990.
- Jensen, Nina: Children, teenagers and adults in museums: a developmental perspective. In: Eilean Hooper-Greenhill (ed): The educational role of the museum. Routledge, New York. 1994.
- Moffat, Hazel- Woolard, Vicky (eds.): Museum and Gallery Education. A manual of good practice. Altamira Press. Walnut Creek. 2000.
- Springer, Julie: Digital Storytelling At the National Gallery of Art. In: Bearman, David-Trant, Jennifer (eds.): Museums and Web 2004: Proceedings. Archives and Museum Informatics. Toronto. www.exploratorium.edu (2007. augusztus 21.)
- www.smithsonianeducation.org (2007. augusztus 21.)
- www.nasm.si.edu (2007. augusztus 21.)
- www.keyingredients.org (2007. augusztus 21.)

¹⁶ Springer, Julie

ZÁDORI IVÁN

Sziget-gazdaságok, sziget-modellek

Bevezetés

Sziget-gazdaságok vizsgálatával kapcsolatos kutatások a múlt század második felétől kezdve jelennek meg a közgazdaságtanban: a csendes-óceáni, korábban gyarmati fennhatóság alatti szigetek gazdasági, fenntarthatósági, versenyképességi kérdéseinek vizsgálata alapvetően e területek függetlenségének, illetve korábbi, megváltozott politikai státuszuk gazdasági-társadalmi következményeinek kutatásával függ össze, majd az elemzések fokozatosan kiterjednek a világ más szigeteire és szigetszerű területeire is. Ezen gazdaságok legtöbbször kísérletek, próbálgatások sokaságát „végezte” és végzi jelenleg is több-kevesebb sikerrel annak érdekében, hogy működőképes, hosszabb távon fenntartható gazdaságot építsenek fel, amely biztosítja a helyi lakosság megfelelő életfeltételeit. A témával kapcsolatos modelleket vizsgálva két markáns irány különíthető el, egyrészt felbukkan a sziget jelleg és sziget-szerűség egyszerű „problémaként” történő megközelítése: ezek az elemzések elsősorban a külső függést, az adott szituációk fenntarthatatlanságát, sérülékenységét emelik ki („vulnerability”), míg a tanulmányok másik része arra próbál rávilágítani, hogy e fenntarthatatlan, sok esetben gazdasági és politikai szempontból előnytelennek tűnő függő szituációkat is lehet megfelelően menedzselni és kedvező gazdasági, társadalmi helyzetet létrehozni. A sziget-példák vizsgálata természetesen alkalmatlan univerzális modellek és minden szituációban alkalmazható cselekvési tervek megfogalmazására, de ugyanakkor egyes, jól elkülöníthető sziget-stratégiák vizsgálata több olyan tanulsággal szolgálhat, amelyet más gazdasági, társadalmi és környezeti feltételrendszer mellett is érdemes figyelembe venni, anélkül, hogy bármelyik vizsgált modellt egyértelműen jónak, vagy az egyetlen követendő, járható útnak titulálnánk. A következőkben a sziget-gazdaságok általános jellegzetességeinek vázlatos bemutatásán túl e területekkel kapcsolatos legfontosabb modellek kerülnek áttekintésre.

Általános jellegzetességek

A sziget-jelleg számtalan meghatározása bukkan fel a témával foglalkozó szakirodalomban. Az Eurostat definícióját¹ használva, a sziget olyan vízzel körülvett szárazföld, amelynek:

- területe legalább 1 négyzetkilométer;
- távolsága legkevesebb 1 kilométer a szárazföldtől;
- Legalább 50 állandó lakosa van;
- és a szárazfölddel nincs állandó összeköttetése (híd, alagút, stb.)²

¹ Analysis of the island regions and outermost regions of the EU (2003) Part I. The island regions and territories.

² Ötödik feltételként megjelenik, hogy nem ad otthont EU tagország fővárosának.

Ezek a kisebb-nagyobb gazdasági és politikai egységek, amelyek egy kontinentális ország esetében gyakran egy régió, megye vagy éppen kistérség területének felelnek meg, egészen más megvilágításba kerülnek, amikor tenger veszi őket körül. E földrajzi helyzet sajátosan érinti a megközelíthetőséget, elérhetőséget, a szárazföldi területekhez történő gazdasági, politikai integráció kérdését. A szigetek és a néhány európai mikro-állam esetében az a „furcsa” helyzet áll elő, hogy több olyan formáció is létezik, amely évszázadok óta működőképes. Minél kisebb és minél inkább elszigetelt egy gazdaság, annál intenzívebben jelenik meg az igény arra, hogy nyissanak a külső piacok felé, és olyan gazdasági tevékenységekre specializálódjanak, amelyek hosszú távon biztosítják az adott terület fenntarthatóságát.³

A sziget-jellegből fakadó általános jellegzetességek a következő pontokban foglalhatók össze:

Gazdasági tevékenységek, piacok: A gazdasági tevékenységek kevésbé diverszifikáltak és sokkal specializáltabbak, alapvetően a humán és nemhumán erőforrások viszonylagos szűkössége miatt, a kisméretű helyi piacok pedig csak korlátozott lehetőséget nyújtanak a gazdasági fejlődésre. A szigetek az esetek többségében „végpiacok” (end market), alapvetően szűk kínálattal. A szigetek jelentős részén a szekunder szektor hiányzik, nincsenek megfelelő kapacitások, az elsősorban a rendelkezésre álló természeti erőforrásokhoz kapcsolódó primer szektor nem minden esetben létezik, a terciér szektor jelenléte pedig alapvetően a nemzetközi gazdasági trendekkel áll szoros kapcsolatban.

Kereskedelem: A sziget-gazdaságok GDP-arányos kereskedelemmel (export+import/GDP) mért nyitottsága és függősége az esetek többségében nagy, amely instabilitáshoz, illetve a sziget-gazdaságok sérülékenységéhez vezethet. Az esetek többségében létezik néhány export-képes termék, és ennél jóval több import-termék. Az export általában földrajzilag erősen koncentrált (korábbi gyarmattartó országok, anyaországok, viszonylag közel fekvő nagy piacok, stb.), az import azonban már kevésbé mutat koncentrált formát. A fizetési mérleg sokszor erősen deficit, amit csak külföldi segélyekkel, támogatásokkal lehet egyensúlyban tartani.

Méretgazdaságosság: A méretgazdaságosságból fakadóan a beruházások egy része nem gazdaságos. Másrészt az oktatás, egészségügy, szociális ellátás és az adminisztratív szolgáltatások területén is magasabb költségek és kevésbé fejlett szolgáltatások jellemzőek, ugyanakkor a nonprofit szektor esetleges megjelenése és szerepvállalása, illetve a külső forrásokon, vagy kemény adótételeken alapuló intenzív kormányzati/önkormányzati tevékenységek javíthatják a helyzetet.

Elérhetőség, megközelíthetőség, szállítás: Az elérhetőség kérdései kritikusak lehetnek, a termelési és szállítási költségek magasak, különösen abban az esetben, ha az adott területek gazdasági kapcsolatai nem a közeli piacokhoz, hanem a korábbi történelmi, politikai, igazgatási kapcsolatoknak megfelelően távolabbi területekhez kötik őket (pl. Franciaország tengerentúli területei és az anyaország kapcsolata).

Specializáció: Mindenképpen kedvező, ha egy területnek sikerül megtalálnia azt a gazdasági tevékenységet, amely hosszabb távon is képes biztosítani az ott élő népesség jólétét. Azonban ez az állapot a szigetek esetében sokszor törékeny és érzékeny lehet, komoly szezonalitást mutathat és sokszor az adott szigettől független külső tényezők hatására következnek be olyan változások, amelyek ellehetetlenítik a korábban jelentős bevételeket produkáló tevékenységeket (például a terrorfenyege-

³ Bertram, G. – Poirine, B. (2007), 329. p.

tettség hatásai a turizmusra, bármennyire is jó a fogadóterület kínálata, vagy például egy halászatra szakosodott sziget esetében egy olajtanker katasztrófája által generált hatások, stb.). A K+F az esetek többségében minimális, a szigetek és szigetszerű területek esetében sokkal inkább a gazdasági és technológiai trendek követéséről van szó.

Foglalkoztatás, humán erőforrások: Munkanélküliségi ráta az esetek többségében sokkal magasabb, mint az anyaországokban, vagy az egyéb kontinentális területeken. A szigetekeken található gazdasági tevékenységek nem feltétlenül kínálnak olyan munkahelyeket, amelyekhez a szigetlakók megfelelő végzettséggel rendelkeznek, de az is előfordulhat, hogy a magasan kvalifikált munkaerő saját szakmájában nem tud elhelyezkedni. A szigetek sok esetben illegális munkavállalókkal, szezonális munkásokkal rendelkeznek, tovább bonyolítva a helyzetet, másrészt több esetben komoly kihívások tapasztalhatók az oktatással, illetve az elvándorlással kapcsolatban. A népsűrűség, korösszetétel, különféle szektorok jelenléte, vagy éppen hiánya szintén komoly befolyással bír az emberi erőforrás minőségére és mennyiségére.

Természeti erőforrások, környezeti kérdések: A földrajzi izoláció sok esetben speciális környezeti viszonyokat eredményezett, melyet általában a növekvő népesség, az erőforrások kiaknázása vagy éppen az urbanizáció nagyrészt tönkretett. Másrészt több túlnépesedett, kevésbé prosperáló sziget nem engedheti meg azt a „luxust”, hogy a népesség szükséglet-kielégítésének rovására jelentős méretű természetvédelmi területeket tartson fenn, vagy az eredeti ökoszisztémák megőrzését prioritásként kezelje. A szezonális gazdasági tevékenységek esetén a főszezonban a környezet terhelése sokszor kimeríti a tartalékokat. A szigetek sajátos ökológiai kérésein túl a tenger felől érkező kihívások is lényegesek, a tengervíz szennyezettsége komoly veszélyeket jelenthet, hasonlóan más környezeti változásokhoz, mint például a klímaváltozás hatására esetlegesen bekövetkező tengerszint emelkedése, amely szintén nagyon súlyos problémákat generálhat.

Szabályozás, tervezés: Az esetek többségében, akár a népességet, akár a rendelkezésre álló erőforrásokat, akár a különféle gazdasági tevékenységeket nézzük, különféle szabályok, tervezés, és hatékony menedzsment szükségesek ahhoz, hogy sikeres szituációkról lehessen beszélni (népességszabályozás, hulladékgazdálkodás, vízgazdálkodás, energetikai kérdések, stb.). A kritikus pontok tehát sokkal nagyobb intenzitással jelentkeznek, mint a szárazföldi területeken, valamint a kezelési lehetőségek, válaszok is erőteljesebben figyelhetők meg (amelyek természetesen nem feltétlenül sikeresek).

Statisztikai lehatárolás kérdése: Jelentősen torzíthatja a valós képet, ha az adott szigetet, illetve sziget-jellegű területeket más területek részeként vizsgáljuk. Korzika szigete például hosszú időn keresztül a Provence-Alpes-Côte d’Azur Régió részeként statisztikailag Franciaország legjobb eredményeket felmutató régiói között volt, amely a sziget tényleges helyzetét nem túlságosan tükrözte. Hasonló volt a helyzet a Wight-sziget esetében is (korábban NUTSIII-szint), ahol az egy főre jutó GDP az EU15 átlag 73%-a volt 1999-ben, de amikor a szigetet NUTSII-szintű „Hampshire&Isle of Wight statisztikai régióhoz csatolták, a korábbi mutató 104%-ra módosult, ezért a külső, jelen esetben Európai Unió források igénybevételére is csupán korlátozott lehetőségek adódtak.⁴

⁴ Off The Coast of Europe. Study undertaken by Eurisles on the initiative of the Islands Commission of CPMR, 2002

A MIRAB-modell

A csendes-óceáni szigeteket vizsgálva az 1980-as évek közepétől egyre több tanulmányban bukkan fel olyan gazdaságok leírása, ahol a fogyasztás szintje csak úgy tartható fenn, hogy folyamatosan más gazdaságok által generált többlet áramlik ezen területekre. Ez természetesen nem sziget-specifikus gazdasági szituációként fogható fel, de a kis szigetek esetében jellegzetes formának tekinthető, különösen abban az esetben, ha e területek csupán egy-két exporttermékre specializálódtak, valamint a világpiacon mozgások, a természeti katasztrófák, a természeti erőforrások kimerülése, a komoly költségvetési deficit, a diverzifikációs képesség és az új piacok felé történő elmozdulás hiánya, a helyi gazdaság gazdaságtalansága eleve sérülékennyé teszik őket. Egy ilyen gazdasági helyzet azonban nem minősíthető egyértelműen kritikusként: ha ez a típusú áramlás fenntartható és hosszabb távon működtethető anélkül, hogy az érintettek rosszabbul élnének, vagy számottevően változtatni akarnának a helyzetükön, akkor ez az út sokkal inkább egy lehetséges stratégia a különféle elmozdulási lehetőségek közül, amely arról szól, hogy egy gazdaság hogyan tudja kihasználni a gazdasági és nem gazdasági erőforrásait, mint például a korábbi politikai, gyarmati kapcsolatrendszer és függés, vagy éppen a stratégiai elhelyezkedés.

A témával kapcsolatos legismertebb modell az ún. MIRAB-modell⁵ (Bertram and Watters, 1984, 1985, 1986; Bertram, 1986, 1987; Watters, 1987). Az eredeti, 1984-es vizsgálatba bevont szigetek, Cook Islands, Niue, Tokelau, Kiribati, különféle alkotmányos formában, épphogy kezdtek kilábalni a gyarmati időszakból. E szigeteket vizsgálva alapvetően az foglalkoztatta a kutatókat, hogy az akár kritikusként és fenntarthatatlannak is tekinthető trendek ellenére mi tartja mégis e gazdasági-társadalmi rendszereket viszonylagos kiegyensúlyozott működésben és stabil állapotban? Ráadásul a vizsgált szigetek esetében a túlnépesedés, a rendelkezésre álló erőforrások felhasználása jóval meghaladta az ökológiai lábnyomot, és első ránézésre is úgy tűnt, hogy ezek a sziget-gazdaságok külső beavatkozás, „hátszög” (ún. hinterland) nélkül működésképtelenek. A szerzők szerint a válasz két stock-flow jellegű kapcsolatrendszerben gyökerezik:

- A tengerentúlra kivándorlók és leszármazottaik (stock), ami egyrészt további kivándorlókat, ugyanakkor a fogadó területekről (anyaország, korábbi gyarmattartó, stb.) érkező segélyeket, támogatást jelentenek (flow) (Migration – Remittances)
- A helyi közsféra által foglalkoztatott munkaerő és intézményrendszer (stock), amely szintén folyamatos segélyekben és támogatásokban részesül (flow) (Aid – Bureaucracy)

A két vázolt stock-flow jellegű folyamat angol kezdőbetűiből áll össze a **MIRAB** rövidítés. A szerzők szerint ezen áll, illetve bukik az ilyen típusú sziget-gazdaságok további sorsa: ha ezek az áramlások folyamatosan működnek, a szigetek gazdasági-társadalmi rendszere hosszabb távon fenntartható. A szakirodalomban „rent-seeking”-nek nevezett, további külső erőforrások bevonását célzó sajátos forráskeresési tevékenység sikeressége és hosszabb távú fenntarthatósága az esetek többségében szisztematikus és átgondolt stratégiákat, menedzselést, lobbitevékenységeket igényel. Bár a modell az 1980-as években keletkezett, és hogy meddig működnek ezek a rendszerek, továbbra is nyitott kérdés, de úgy tűnik, a szerzők korábbi megál-

⁵ Bertram, G. (2006), 1–13 p.

lapításai a vizsgálatba korábban bevont szigetek esetében jelenleg is fennállnak. Az eredeti MIRAB-modell óta számtalan tanulmány született világszerte e modell kiterjesztéséről más szigetekre is, sőt, bizonyos esetekben nem-sziget jellegű területek esetében is empirikusan igazolták a modell meglétét, és természetesen többen próbáltak a modell továbbfejlesztésével, illetve kritikájával.⁶

Vulnerability Index

Más szerzők, mint például a máltai Lino Briguglio, elsősorban a kis fejlődő sziget-gazdaságokat (Small Island Developing States, SIDS) vizsgálva, a gazdasági sérülékenység (Vulnerability) dimenzióját hangsúlyozzák. E sérülékenység természetesen meglehetősen komplex és sokdimenziós (pl. gazdasági, környezeti, szociális, kereskedelmi, a klímaváltozással és a katasztrófákkal kapcsolatos, stb.), ugyanakkor nem tekinthető feltétlenül egyenlőnek a szegénységgel és a kedvezőtlen gazdasági helyzettel. Briguglio alapján e sziget-gazdaságok legfontosabb jellegzetességei a következőképpen foglalhatók össze:

- magasfokú gazdasági nyitottság;
- szűk és specializált export, nagyfokú diverzifikáció nélkül;
- importfüggőség, különösen az energiaszektor és ipari termékek esetén, erősen korlátozott helyettesítési lehetőségekkel;
- a szigetszerűséből fakadó periférikus jelleg, a távolságból következő magas szállítási költségek, marginalizáció.⁷

Az 1992-es Rio de Janeiró-i Környezet és Fejlődés Világkonferencián elfogadott Agenda 21 17. fejezete foglalkozik a fejlődő sziget-gazdaságok problémáival, kiemelve, hogy környezeti és gazdasági szempontból is speciális fenntarthatósági kihívásokkal kell szembenézniük. Az ezt követő 1994-es Barbadosi Konferencián elfogadásra került a Kis Fejlődő Szigetállamok Fenntartható Fejlődés Akcióprogramja (The Programme of Action for the Sustainable Development of Small Island Developing States (SIDS Programme of Action), amely a legfontosabb prioritás-területeket és a leglényegesebb, szigetekkel kapcsolatos kihívásokat azonosítja, köztük a gazdasági sérülékenység kérdését is, kiemelve egy sérülékenységi index kidolgozásának szükségességét.⁸

A kis fejlődő sziget-gazdaságok sérülékenysége azóta is számtalan nemzetközi konferencia népszerű témája és különféle sérülékenységi indexek tömege jön létre, ugyanakkor a kedvezőtlen gazdasági, társadalmi és környezeti helyzet folyamatos hangsúlyozása nem magyarázza jól néhány, sok szempontból sérülékenynek titulálható sziget, illetve szigetszerű terület kimagasló gazdasági teljesítményét (a szakirodalomban Szingapúr-paradoxonnak nevezett jelenség). Briguglio ezért későbbi tanulmányaiban bevezeti a rugalmasság (Resilience) kategóriáját, és ennek eredményeképpen az általa használt új mutatószám az EVIAR (Economic Vulnerability Index Adjusted for Resilience), a rugalmassághoz igazított gazdasági sérülékenységi index lesz,⁹ elfogadva, hogy az alapvetően sérülékeny sziget-gazdaságok közül néhány olyan stratégiát folytat, amely erősíti rugalmasságukat és enyhíti sérülékenységüket, azonban az igazi "miértekre" nem kapunk választ. Briguglio szerint a sérülékenység

⁶ A szakirodalomban felbukkanó alternatívák: MIRAGE (H. C. Brookfield, 1986), MURAB (Munro, 1990); MIRTAB (Ogden, 1993); TouRAB (Guthunz és Von Krosigk, 1996)

⁷ Briguglio, L. (2003)

⁸ Briguglio, L. (2004)

⁹ Briguglio, L. – Galea, W. (2003)

nagyreszt „adottság”, amit elkerülni nem nagyon lehet, ugyanakkor lehet olyan stratégiákat alkalmazni, amelyek ezt a sérülékenységet, vagy annak következményeit csökkentik és fel lehet készülni a nehezebben előre jelezhető eseményekre is. Briguglio és Galea négy lehetséges scenáriót vázol a rugalmasság – sérülékenység viszonyrendszerét elemezve, az általuk használt mintát szigetszerű területekre is kiterjesztve, nem csupán sziget-gazdaságok fenntarthatósági kérdéseit vizsgálva:¹⁰

„Örökség”	A sérülékenység csökkenését eredményező stratégiákat alkalmazó gazdaságok	A sérülékenység növelését eredményező stratégiákat alkalmazó gazdaságok
Eleve sérülékeny országok	”self-made” – önmegvalósító scenárió	Legrosszabb megoldás scenárió
Eleve rugalmas országok	Legjobb megoldás scenárió	”tékozló fiú” scenárió

A szerzőpárosnak a vázolt modellel kapcsolatos legfontosabb megállapításai a következő pontokban foglalhatók össze:

- A különféle érzékenységi indexek empirikusan is igazolják, hogy a kis államok, különösen a kis, fejlődő sziget-gazdaságok gazdaságilag érzékenyebbek, mint más államok;
- Sok kis, eleve kedvezőtlen helyzetből startoló sziget-gazdaság képes egészen jó gazdasági, társadalmi és környezeti mutatókat produkálni, ami azt feltételezi, hogy olyan stratégiákat alkalmaznak, amelyek rugalmasságukat, alkalmazkodóképességüket erősítik;
- Az alacsony GDP-vel rendelkező kis fejlődő sziget-gazdaságok az esetek többségében sérülékenyek és szegények, ezért erősíteni kell a versenyképességüket;
- A sérülékenység elkerülésére irányuló stratégiáknak fontos szerepet kell játszaniuk ezen államok fenntarthatósági stratégiáiban;
- Ha nem állnak rendelkezésre a váltáshoz és az elmozduláshoz szükséges erőforrások, a nemzetközi közösségnek segítő kezdetet kell nyújtania;
- Végül a további vizsgálatoknak és összehasonlító elemzéseknek új irányt szabhat a rugalmassághoz kapcsolódó új index kidolgozása.

A profit-modell

Annak ellenére, hogy több tanulmányban a kis méret és az elzártság miatt a szigetek sérülékenysége került előtérbe, más szerzők, mint például Bertram és Poirine szerint ez a koncepció úgy tűnik, sem elméletben, sem empirikusan nem állja meg a helyét, a szigetszerűségnek nem csak hátrányai vannak, illetve több olyan sziget-gazdaság létezik, amely szignifikáns szerepet játszik a világgazdaságban.¹¹ A sziget-gazdaságok egyes esetekben nem csupán passzív szemlélői a világgazdasági eseményeknek, hanem aktív szereplőként próbálják a rendelkezésre álló előnyöket, kapcsolatokat, viszonyokat, erőforrásokat stb. kihasználva helyzetüket optimalizálni. Másrészt nyilvánvaló, hogy a korábban vázolt MIRAB modell sem tekinthető általánosnak, kell, hogy legyenek olyan területek és adott időszakok is, ahol nem MIRAB-jellegű, illetve MIRAB előtti és utáni (non-MIRAB, pre-MIRAB és/vagy post-MIRAB) stratégiák jellemzik a hátországgal, vagy a külvilággal való kapcsolatrendszerét.

¹⁰Uo. 8. p.

¹¹Bertram, G. - Poirine, B. (2007), 331. p.

A későbbi kritikákból, illetve az eredeti MIRAB-modell továbbgondolásaiból érdemes kiemelni Godfrey Baldacchino PROFIT-modelljét¹². Baldacchino szerint több sziget-gazdaság aktív stratégiát folytat annak érdekében, hogy jövőjét meghatározza, tehát nem egyszerűen a külső gazdasági, politikai és pénzügyi transzferek működtek e rendszereket. A MIRAB modell továbbra is egy lehetséges kapcsolatrendszer a hátországgal a számtalan lehetőség közül, amit Baldacchino a lehetséges alternatívák spektrumának egyik végpontjaként definiál. A másik „végpont”, melyet a kanadai szerző vázol, az ún. *PROFIT-modell*, a következő elemekkel:

- P (people considerations);
- R (resource management);
- O (overseas engagement);
- FI (finance, insurance and taxation);
- T (transportation).

E modell lényege, hogy:

- a szigetlakók ténylegesen is „érintettek” és meghatározó alakítói, nem csupán passzív résztvevői a gazdasági-társadalmi folyamatoknak, a munkaerőpiaci folyamatoktól kezdve a népességszám kontrolljáig, vagy éppen az állampolgársággal összefüggő kérdések kezeléséig (People considerations);
- a rendelkezésre álló, illetve a külvilág számára érdekes, értékes erőforrások hatékony menedzselése figyelhető meg (Resource management);
- a tengerentúli területekkel, korábbi anyaországokkal a történelmi előzményekből következő sajátos politikai kapcsolatoknak megfelelő viszonyrendszerből adódóan e kapcsolatok menedzselése intenzív, aktív formában figyelhető meg, „kreatív” diplomáciai megoldásokkal (Overseas engagement);
- a rendelkezésre álló sajátos erőforrásoknak, kiaknázható lehetőségeknél megfelelően ezen erőforrásokra és az általuk generált tevékenységekre történő specializáció (Baldacchino: speciation) jellemzi a gazdaságukat (Finance, insurance, taxation);
- Megközelíthetőségi, elérhetőségi, szállítási lehetőségek kontrollja (Transportation)

A PROFIT-modellbe sorolható szigetek esetén kitüntetett szerephez jut e területek politikai, jogi státusza: e szigetek jelentős része nem tekinthető teljesen függetlennek, hanem a korábbi történelmi hagyományoknak, politikai vagy éppen gyarmati kapcsolatrendszernek megfelelően az autonómia különféle lépcsőfokain elhelyezkedve, próbálják a helyzetüket optimalizálni és rendszerint az anyaország, a korábbi gyarmattartó (Baldacchino: metropolitan partner) is profitál e sajátos viszonyrendszer fenntartásából. Ez a kategória a sziget-gazdaságokkal foglalkozó szakirodalomban leginkább SNIJ – Sub National Island Jurisdictions néven jelenik meg, a korábban már említett, általában független, ún. SIDS – Small Island Developing States – kategóriával szemben.

E sajátos politikai kapcsolatok, hagyományos viszonyrendszerek „kiaknázása” tehát szintén jelentős versenyképességi tényezőnek tekinthető. A politikai autonómia fokát számtalan külső és belső, az adott szituációt jellemző tényező határozza meg, de általában olyan aszimmetrikus, föderalisztikus kapcsolatrendszerek, ahol a kisebb egység, vagy egységek politikailag egy nagyobb egységhez kapcsolódnak. A kap-

¹² Baldacchino, G. (2005, 2006); Bertram, G. (2006)

csolat a legtöbb esetben a korábbi gyarmati függésből következik, de a kis egységek viszonylag nagy autonómiával rendelkeznek, ugyanakkor a kis egységek részvétele a nagyok politikájában minimális.¹³ Tipikusan ilyen kapcsolatnak tekinthető a Feröer-szigetek és Grönland viszonyrendszere Dániával, Aland viszonya Finnországgal, az Azovi-szigetek és Madeira kapcsolata Portugáliával, a Man-sziget, a Csatorna-szigetek, Guernsey és Jersey, valamint az Egyesült Királyság viszonyrendszere, vagy éppen az Északi Mariana-szigetek és Puerto Rico kapcsolatrendszere az Egyesült Államokkal. E kapcsolatrendszerek kialakulása az esetek többségében a korábbi viszonyrendszer „átértékelésére”, a korábbi történelmi szituációkra, valamint némileg az egyes területek saját érdekérvényesítő képességére vezethető vissza, ahol a résztvevő felek egyaránt profitálnak a fennálló helyzetből, ráadásul egészen jó gazdasági teljesítményt nyújtva.

Az említett szigetek esetében nincs arról szó, hogy a függetlenséget keresnék, hanem sokkal inkább az autonómia magas szintjével és önkormányzatisággal rendelkező gazdasági-társadalmi viszonyrendszer további fenntartásában érdekeltek. Természetesen ezek a példák sem tökéletesen ugyanolyanok, például lényeges eltérések lehetnek abban, hogy választanak-e az anyaország parlamentjébe képviselőket, vagy nem, illetve mióta áll fenn a kapcsolatrendszer – a Csatorna-szigetek esetében például 1204 óta, Aland esetében az I. világháborút követő egyezmények következtében kerülnek a szigetek fókuszba. Az esetek többségében a nagyobb partner felelős a védelemért, a külügyi kérdésekért és közös fizetőrendszer létezik, a kis partner pedig rendszerint minden egyéb ügyben nagyfokú autonómiát élvez. Természetesen számtalan szint figyelhető meg, például a Feröer-szigeteken, Aland, az Azovi-szigetek és Madeira esetében nincs teljes önállóság az adók meghatározásában, vagy például a közszolgáltatások Man-szigeten nincsenek saját hatáskörben. Az első pillantásra akár komolytalannak tűnő különbségek azonban befolyásolhatják az egyes területek jelenlegi versenyképességét és a lehetséges elmozdulási, diverzifikációs irányokat is.

Különféle tanulmányok, és empirikus adatok sora bizonyítja, hogy ezek a kis, nem egészen független sziget-gazdaságok gazdaságilag jól teljesítenek nagyobb, főleg kontinentális országoknál (Armstrong, 1998, Armstrong és Read, 2002, stb.), de hasonló eredményekre vezet az európai szigetek és sziget-régiók vizsgálata is (Eurisles, 2005). További összehasonlító elemzésekből az is kiderül, hogy a nem teljesen független szigetek jobban teljesítenek a független társaiknál. (Bertram, 2004, Poirine, 1998). Az összehasonlító sziget-tanulmányok több mint 110 olyan sziget-gazdaságot azonosítanak, ahol állandó lakosság él, és a korábban már említett aszimmetrikus föderaliztikus kapcsolatrendszer valamilyen formában megfigyelhető. Globálisan vizsgálva a kérdést, e szigetek stratégiáiban Baldacchino szerint öt gazdasági és négy politikai „kapacitás” tűnik karakterisztikusnak:

- Pénzügyi tevékenységek és az adózás feletti önrendelkezés;
- Környezeti, természeti erőforrások feletti önrendelkezés;
- Elérhetőség, megközelíthetőség és szállítás feletti önrendelkezés;
- Személyek szabad áramlásából fakadó előnyök;
- Önálló turizmus-politika;

¹³ Lessons From the Political Economy of Small Islands. The Resourcefulness of Jurisdiction. Edited by Godfrey Baldacchino and David Milne. Institute of Island Studies, University of Prince Edward Island, Macmillan Press Ltd. London, 2000, 22-26. p.

Valamint kreatív politikai kapacitásként:

- A sajátos jogi státusból fakadó, folyamatosan „kijátszható” kártyák;
- Nemzeti, illetve sajátos, nemzeti szint alatti identitás hangsúlyozása;
- Kisebbségek védelme;
- Illetve az ún. „para-diplomácia” folytatása, amely pénzügyi, környezetvédelmi, kereskedelmi egyezményekben való önálló részvételt jelenti.¹⁴

A PROFIT-modellbe illeszthető szigetek esetében a „kreatív”, hosszabb-rövidebb ideig versenyképes gazdaság megvalósításán túl a korábbi történeti előzményeknek a jelenlegi kedvező helyzet kialakításában rendszerint kitüntetett szerepük van. Lényeges elem, hogy a versenyképesség fenntartása, a piaci rések megtalálása folyamatos kihívásként, egyfajta kényszerként jelentkezik, hiszen a gyakran túlzott specializáció esetén a világgazdasági trendek változásával a korábbi kedvező situáció hamar kedvezőtlen gazdasági helyzethez vezethet. Sok esetben a külső szemlélők számára a sziget-gazdaságok, a szigeteket jellemző gazdasági, társadalmi folyamatok nagymértékben hasonlóknak tűnhetnek, de a valóságos kép ennél sokkal árnyaltabb. Fontos leszögezni, hogy nincs minden esetben alkalmazható útja a fejlődésnek, egyik megoldás sem minősíthető egyértelműen jónak, jobbnak, vagy univerzálisan alkalmazható formának. A siker kulcsa azonban szinte minden esetben egyfajta széles stratégiai társadalmi megállapodás közösségi szinten, együtt a szükséges rugalmassággal és nagyfokú alkalmazkodási képességgel, amikor az - elsősorban a külső - feltételek változnak. A korábbi, a szakirodalomban is felbukkanó megközelítésekkel ellentétben a szigetek fenntarthatósága nem csupán a rendelkezésre álló, rendszerint szűkös erőforrásokkal való gazdálkodást jelenti, hanem a rendszeren kívüli, rendkívül fontos külső források menedzselését is, melynek hatására a szigetek közösségeinek jóléti szintje fenntartható, vagy növelhető.

A SITE-modell

Baldacchino PROFIT-modellje tökéletesen írja le azokat a szigeteket, amelyek offshore-központként, pénzügyi központként, hajózási, regisztrációs központként vagy éppen katonai bázisként funkcionálnak. De mi a helyzet azokkal a szigetekkel, amelyek nemzetközi idegenforgalmi szerepet töltenek be? Tulajdonképpen ebben az esetben is a pénzügyi központokhoz és adóparadicsomok kialakításához hasonló stratégiai megközelítésről van szó, a turisztikai kínálat kialakítására és biztosítására alkalmas szigetek a rendelkezésre álló, elsősorban természeti és földrajzi adottságait próbálják kihasználni és versenyképességi tényezőként eladni. Ez az út sem tekinthető azonban általánosnak és minden esetben sikerre vezetőnek: vannak olyan fogadókörnyezetek, amelyek kedvezőbb helyzetben vannak (küldő területek közelsége, megközelíthetőség, elérhetőség, nyelv, fizetőeszközök, „érdekes” kínálati elemek, kedvező időjárás, stb.), más esetekben e tényezők korlátozottan, vagy nem megfelelő mértékben állnak rendelkezésre. McElroy 36 ilyen típusú sziget-gazdaságot azonosít, melyeket SITE-nak (Small Island Tourist Economies) nevez, rámutatva arra, hogy a teljesen független jogi státusz potenciálisan kedvezőtlenebb helyzetet jelent, mint a nem teljesen független, a föderalisztikus státusz. Az említett szerző a sziget-gazdaságokat az általa konstruált ún. TPI index (Tourism Penetration Index) segítségével hasonlítja össze, ahol 8 a legsikeresebb 9 SITE közül nem teljesen független, míg 6 a 8 legkevésbé fejlett sziget közül független jogi státuszt élvez. A szigetek

¹⁴Baldacchino, G. (2006), 861. p.

mérete szintén fontos szerephez jut: a nagyobb területtel és népességgel rendelkező fogadóterületek teljesítménye az empirikus adatok alapján szintén elmarad a kisebb szigetek teljesítményétől.¹⁵

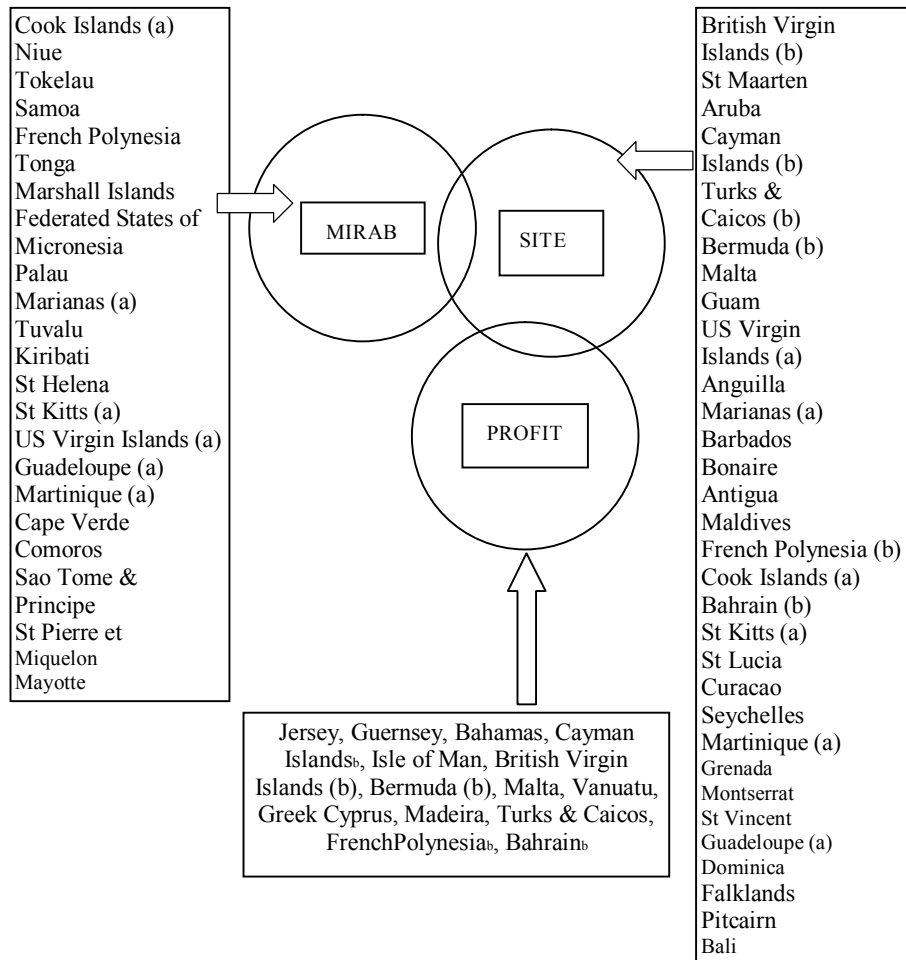
A vázolt modellek természetesen nem minden esetben jelennek meg tiszta formában, átfedések lehetnek, melyek elsősorban a MIRAB és a SITE, illetve a PROFIT és a SITE között figyelhetők meg a gyakorlati példák alapján, másrészt abszolút nem tekinthetők statikus modelleknek, hiszen az egyes sziget-gazdaságok végig mehetnek az egyes „lépcsőfokokon”, ahogyan a külső gazdasági feltételek változnak, illetve versenyképességi tényezők fel és leértékelődnek az idő múlásával. E modellek alapján tehát érdemes átértékelni a korábbi sziget-fenntarthatósággal kapcsolatos koncepciókat, amelyek nem csak arról szólnak, hogy rögtön fenntarthatatlannak minősítünk egy adott gazdasági-társadalmi állapotot, hiszen a gyakorlat azt mutatja, hogy e sziget-gazdaságok folyamatosan elmozdulnak egy-egy követező, vélt, vagy valós egyensúlyi állapot felé, tökéletes modell és mindenki számára járható út azonban nem létezik. Az alábbi ábrán Bertram alapján nyomon követhető a 3 vázolt ideáltípusba sorolható sziget-gazdaságok köre, feltüntetve az egyes kategóriák közötti lehetséges átfedéseket is.

Összegzés

A sziget-gazdaságok fenntarthatóságával, működtethetőségével összefüggő fejlődési pályák, stratégiai orientációk és a legfontosabb modellek áttekintése alapján nyilvánvaló, hogy univerzális, mindenek felett álló követendő út és helyes stratégia nem létezik. Az egyes fejlődési pályákat és versenyképességi tényezőket nagymértékben befolyásolják a korábbi időszakok gazdasági, társadalmi eseményei, kapcsolatrendszerei, és az egyébként a külső szemlélők számára akár fenntarthatatlannak minősíthető szituációk is a rendelkezésre álló természeti és humán erőforrásokat (ki)használva és megfelelően menedzselve hosszabb távon működtethetők, ha a gazdaságok képesek megtalálni azokat a „piaci réseket”, ahol sikeresek lehetnek. A sziget-gazdaságokkal kapcsolatos modellek és elvi megfontolások természetesen más területek számára is példaértékűek lehetnek, különösen kisebb, szigetszerű területek fenntarthatóságának, versenyképességének vizsgálatánál lehet a korábban vázolt, Magyarországon kevésbé ismert eredményeket figyelembe venni.

¹⁵ Bertram, G. (2006), 6. p.

Ideáltípusok és lehetséges átfedések (MIRAB, PROFIT, SITE)

a: átfedések a MIRAB és a SITE között
b: átfedések a SITE és a PROFIT között

Forrás: Bertram, G. (2006), 7. p.

Irodalom

Analysis of the island regions and outermost regions of the EU (2003) Part I. The island regions and territories. http://www.ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/studies/pdf/ilesrup/islands_part1_summary_en.pdf, 2007. 07. 12.

Baldacchino, G. (2005): The contribution of social capital to economic growth: Lessons from island jurisdictions, *The Round Table* 94 (2005) (378), pp. 35–50.

Baldacchino, G. (2006): Innovative Development Strategies from Non-Sovereign Island Jurisdictions? A Global Review of Economic Policy and Governance practices *World Development* Vol. 34, No. 5, pp. 852–867

Baldacchino, G. (2006): Managing the hinterland beyond: Two, ideal-type strategies of economic development for small island territories, *Asia Pacific Viewpoint* 47 (2006) (1), pp. 45–60.

Bertram, G. – Poirine, B. (2007): Island Political Economy. In: *World of Islands. An Island Studies Reader* edited by Godfrey Baldacchino, Institute of Island Studies, University of Prince Edward Island, Canada 325-377. p.

- Bertram, G. (2006): Introduction: The MIRAB model in the twenty-first century Asia Pacific Viewpoint, Vol. 47, No. 1, April 2006 ISSN 1360-7456, pp1–13
- Briguglio, L. – Galea, W. (2003). Updating and Augmenting the Economic Vulnerability Index, Islands and Small States Institute, Malta.
- Briguglio, L. (2003): The economic vulnerability index and small island developing states. A review of conceptual and methodological issues. Prepared for the Caribbean Regional Preparatory Meeting to Review the Implementation of the Barbados Programme of Action for the Sustainable Development of Small Island Developing States Port of Spain, Trinidad and Tobago, 6-10 October 2003
- Briguglio, L. (2004): Economic Vulnerability and resilience: concepts and measurements. Paper presented at the International Workshop on “Vulnerability and Resilience of Small States” organised by the Commonwealth Secretariat and the University of Malta, University Gozo Centre, Malta, 1-3 March 2004
- Lessons From the Political Economy of Small Islands. The Resourcefulness of Jurisdiction. Edited by Godfrey Baldacchino and David Milne. Institute of Island Studies, University of Prince Edward Island, Macmillan Press Ltd. London, 2000
- Off The Coast of Europe. Study undertaken by Eurisles on the initiative of the Islands Commission of CPMR, 2002 http://www.eurisles.com/strategie/Sommaire_EN.htm, 2006. 12. 12.

BARAKONYI ESZTER

A munka és a magánélet egyensúlyának megteremtése

Családbarát elemek a Munka-törvénykönyvében

Hazánkban a népesség évről évre fogy, ugyanakkor az idősebb korosztály aránya a népességen belül folyamatosan növekszik. A gyermekvállalási kedv növelése ebből kifolyólag nagyon fontos népesedéspolitikai célkitűzés, melynek számos eleme található jogrendszerünkben.

A csökkenő születésszámok tendenciája mellett egy másik jelenség is megfigyelhető, nevezetesen a családalapítás – gyermekvállalás életkori kitolódása¹. E jelenség újabb megoldásra váró kérdéseket vet fel. A gyermekszülések „elhalasztása” nemzetközi tendencia, a többi európai tagállamban is megfigyelhető, sőt nyugat Európában már évtizedekkel ezelőtt megkezdődött. E tendencia elsődleges következménye, hogy a szülői minőség, valamint az ahhoz kapcsolódó gondoskodási kötelezettség elhúzódhat a szülő ötvenes, esetleg hatvanas éveig, vagyis a témánk szempontjából idősödőnek nevezhető életkoráig. Ebből következően az idős szülők fiatal gyermekei még nem képesek olyan egzisztencia megteremtésére amely alkalmas lenne arra, hogy saját életkezdésük megalapozása mellett, még szüleikről is gondoskodjanak. E körülmény tehát még inkább aláássa a hagyományos többgenerációs családmódellet működőképességét, mely már amúgy is ingatag volt elsősorban a városi migrációnak köszönhetően.

A munkahelyi és a magánélet egyensúlyának megteremtése azonban vitathatatlanul égető és aktuális kérdése napjainknak. A családi szerepekben való helytállási kötelezettség hazánkban tradicionálisan elsősorban a nőkre hárul. Paradox módon evvel párhuzamosan kialakult a kétkeresős családmódellet intézménye is, melyben a nők gazdasági aktivitása nem csupán lehetőség, de egyben szükségszerűség is. A nők munkavállalását, illetve munkavállalásának jellegét Magyarországon tehát elsősorban a kényszerűség határozza meg. Ezt igazolják az alábbi körülmények is:

A *házimunka* egyes tevékenységeiben a férfiak lényegesen kisebb mértékben vesznek részt mint a nők, illetve bizonyos típusú házimunkákban egyáltalán nem vesznek részt.² A *gyermekgondozásban* való részvétel tekintetében a férfiak szerep-

¹ A KSH adatai szerint 2000. és 2005. év között a házasságkötéskori átlagos életkor mind a férfiak, mind pedig a nők vonatkozásában 2 évet nőtt, jelenleg a nők átlagos életkora a házasságkötéskor 29,5 év, a férfiaké pedig 32,5 év. E jelenséggel párhuzamosan a gyermekvállalási életkor is fokozatosan tolong ki, és mind a 35 év feletti, mind pedig a 40 év feletti gyermekszülések száma folyamatosan növekszik.

² A magyar házas férfiak lényegesen kisebb részt vállalnak a házimunka egyes tevékenységeiből nyugat-európai társaiknál. A házimunkákban való részvétel elsősorban a vásárlás, illetve szolgáltatások igénybevétele terén (napi 40-50 perc időráfordítással), illetve a konyhai munkák – ételkészítés, sütés főzés terén jelenik meg. Bizonyos munkák tekintetében, mint például mosás vasalás terén

vállalása még kisebb. Ezt igazolja, hogy egy 14 ország részvételével végzett nemzetközi összehasonlító vizsgálat³ során azon állítással való egyetértést kellett egy 100 fokú skálán jelölni, miszerint „fontos ugyan a munka, de a nők többsége számára az otthon és a gyermekek a legfontosabbak”. A válaszok átlagértéke hazánkban kiemelkedően magas volt – 79 pont.⁴ Magyarországon tehát a családi szerepvállalások tekintetében a hagyományos férfi-nő munkamegosztási szemlélet a még mindig uralkodó. A tradicionális szemlélet azonban nem csak a munkamegosztásra jellemző hazánkban, hanem a család, és a gyermeknevelés központi szerepére is. Ezt igazolja, hogy a gyermekre fordított időráfordítás tekintetében Magyarországot 10 vizsgált ország közül egyedül Norvégia és Belgium előzte meg.⁵ A családi szerepek megosztásánál kapcsolatosan elmondottakból pedig egyértelmű, hogy ezek a feladatok is elsősorban az anyákra hárulnak. Ezt látszik igazolni azon körülmény is, miszerint a gyermekgondozási ellátásokat, illetve támogatásokat igénybevevő férfiak száma nagyon alacsony.⁶

A *családfenntartás* kérdésében a magyar kialakult szemléletrendszer szintén meglehetősen konzervatív. Változatlanul a férj feladatának tekinti a család megélhetésének, az anyagi biztonság megteremtésének feladatát. A PPA már hivatkozott felmérésében egy másik állítás is szerepelt, nevezetesen, hogy a „férj feladata, hogy keresetével biztosítsa a család megélhetését, a feleség feladata, hogy ellássa az otthoni feladatokat”. Az állítással való egyetértés 100-fokú skálára átszámított átlagértéke hazánk esetében 71 volt, ami kiugróan magas arányszámnak bizonyult a többi országgal összehasonlítva.⁷ Ugyanezen felmérés kérdései között szerepelt a női munkavállalás szükségszerűségére vonatkozó állítás is, amelyre adott válaszokból viszont egyértelműen kitűnik a nők közreműködésének szükségszerűsége a megélhetés biztosításában. Az állítás szerint „manapság a nők többségének dolgoznia kell, mert csak így biztosítható a család megélhetése”. Hazánkban az állításra adott válaszok egyetértési indexértéke 93 volt, vagyis Magyarország indexértékei e kérdésre vonatkozóan is a legmagasabbak voltak,⁸ noha az előzőekben vizsgált kérdések te-

ugyanakkor a férfiak részvételi aránya mérhetetlen volt. A vizsgált Európai országokhoz képest a leginkább szembeötlő különbség, hogy hazánkban a foglalkoztatott férfiaknak lényegesen alacsonyabb százaléka veszi ki a részét az otthoni teendőkből, azonban az ő időráfordításuk sok esetben meghaladja európai társaikét. Az összehasonlításban Észtország, Magyarország, Szlovénia, Finnország, Belgium Németország, Nagy Britannia, Svédország, és Norvégia szerepeltek. KSH nők és férfiak Magyarországon: munkavállalás- családellátás 2005.

³ Population Policy Acceptance (PPA) 2000.

⁴ Ugyanerre a kérdésre vonatkozóan például Hollandia esetében 33, a Kelet-német területeken 34, a Nyugat-német területeken 41, Ausztria esetében 43, Lengyelország 58, Litvánia és Románia esetében pedig 65 volt az állítással való egyetértés átlagértéke.

⁵ Országok a gyermekgondozásra fordított idő csökkenő sorrendjében: Norvégia, Belgium, Magyarország, Svédország, Észtország, Nagy Britannia, Szlovénia, Finnország, és Németország. Falussy Béla: a népesség munkára fordított ideje a nemzeti számlák és a háztartási szatellit számla tükrében. Összehasonlítás tíz európai ország időmérleg-felvételei alapján. Gazdaság és statisztika 2005/3.

⁶ 2005.-ben 15 éven aluli gyermekről gondoskodó férfiak közül mindössze 5.000 fő vette igénybe a gyed, gyed, vagy a gyet lehetőségét. KSH Munkaerő-felmérés, A munkavégzés és a családi kötıtt-ségek összeegyeztetése c. kiegészítő felvétellel 2005. II. negyedévében

⁷ Ugyanerre a kérdésre vonatkozóan a Kelet-német területeken 31, a Nyugat-német területeken 39, Ausztria esetében 46, Románia 56, Litvánia 60, és Lengyelországban 61, volt az állítással való egyetértés átlagértéke.

⁸ Ugyanerre a kérdésre vonatkozóan Hollandia indexértéke 52, a Nyugat-német területeken 78, Lengyelország esetében 80, Románia és Litvánia esetében 82, Ausztria esetében 83, a Kelet-német területeken 84 és Olaszországban 85 volt az állítással való egyetértés átlagértéke.

kintetében egyértelműen kiderült, hogy hazánkban a többségi felfogás, és életszemlélet szerint a nők az otthon és a családi szerepének elsődlegességét vallják, míg a férfiakra hárul a családfenntartás és egzisztenciateremtés feladata. Ennek ellenére a 15 évesnél fiatalabb gyermeket nevelő családok körében többségben vannak, ahol mind a két szülő foglalkoztatott.⁹

Ezek az adatok azt mutatják, hogy hazánkban még mindig a kétkeresős családmodell a meghatározó, és a nők döntő többsége a munkaerőpiacról csak átmenetileg hiányzik a családi szerepvállalásra tekintettel. Ezt igazolja az is, hogy a nők foglalkoztatási rátája 40 éves kortól megközelíti a férfiakét, és az a szignifikáns különbség ami a 20-39 éves korosztályok esetében fennáll, gyakorlatilag a negyedére csökken.¹⁰

Foglalkoztatási ráta korcsoportonként – 2005¹¹

Korosztály	15-19	20-24	25-29	30-39	40-49	50-54	55-59	60-64
Férfi	4,0	43,6	81,9	85,9	79,1	70,1	56,6	20,9
Nő	2,6	34,7	59,8	65,3	74,2	66,6	41,7	9,6

Hazánkban tehát egy meglehetősen antagonisztikus helyzet alakult ki a vizsgált témakör kapcsán, ugyanis a társadalmi közfelfogással ellentétben a nők munkaerőpiaci jelenléte igencsak szükségszerű, ugyanakkor a férfiak családi szerepvállalása nem alakult ki ezzel párhuzamosan ugyanilyen mértékben.

Összességében tehát a nők számára – tekintettel a családi szerepvállalásukra - kívánatos lenne speciális munkavégzési formákat kínálni különösen azokra az időszakokra, melyek a család életében fokozottan igénylik az anya jelenlétét. A nők munkavállalási hajlandósága, illetve a munkaerőpiacra való visszatérésre irányuló szándéka egyértelműen kitűnik a fenti táblázat adataiból. A munkavállalást gátló, illetve nagymértékben megnehezítő családi feladatok csupán időszakosak, így amennyiben a munkaerőpiac rugalmas feltételeket kínál, valószínűleg sok nő, illetve család már korábban is élne a rugalmas – a családi szerepekkel jobban összeegyeztethető munkavállalás lehetőségével.

A munkahelyi és a családi élet egyensúlyának témaköre nemcsak hazánkban, de egész Európában komoly kihívást jelent mind a jogalkotók, mind a jogalkalmazók számára. A család szerepét a társadalomban nem kell hangsúlyozni, azt azonban feltétlenül, hogy az európai demográfiai trendek jelentette komoly kihívásokkal szembeni fellépés és megoldáskeresés körében kiemelkedő jelentősége van a család-támogatásnak.

Az úgynevezett családbarát munkahelyek fontos szerepet tölthetnek be azon cél elérésében, miszerint a családalapítás ne álljon az önmegvalósító szakmai célokat szem előtt tartó munkavállalók terveit útjába, és viszont. A születések számának növelése azonban nem lehet kizárólagos célja a munkahelyi és magánélet összehangolására törekvő szabályozásnak, illetve gyakorlatnak, ezzel ugyanis hátrányos helyzetbe kerülnének a kisgyermeket már, vagy még nem nevelő munkavállalók, és ezáltal megnehezítenénk a lehetőségét annak, hogy a későbbiekben ezen munkavállalók családi szerepeket vállaljanak akár mint szülők, akár mint nagyszülők, akár

⁹ A 15 évesnél fiatalabb gyermeket nevelő családok esetében mindkét fél foglalkoztatott a foglalkoztatottak aránya 44,2%-ban. Csak a férj-élettárs: 38,6%, csak a feleség: 6,2%, egyik sem: 11% meg kell jegyezni, hogy a 15 évesnél fiatalabb gyermekeket nevelők körébe esnek a gyermekgondozási ellátásban részesülők is. Forrás: KSH 2005., mikrocenzus.

¹⁰ 2005 Munkaerő-felmérés, KSH.

¹¹ 2005 Munkaerő-felmérés, KSH.

más relációban. Nem vitatható tehát, hogy a munkahelyi és magánélet összehangolásának sikeres, vagy éppenséggel sikertelen volta a munkajogviszony individuális keretein messze túlmutató hatással lehet, így azt nem is lehet és nem is kell a munkáltatók egyéni belátására bízni megfelelő jogszabályi keretek nélkül.

E rövid tanulmány célja annak feltérképezése, hogy a hatályos Munka Törvénykönyve milyen olyan rendelkezéseket tartalmaz, melyek segíthetik a munkavállalók családi szerepekben való helytállását.

Mit jelent a magánélet kifejezés a munkajog megközelítésében?

A magánélet fogalmi körének meghatározása meglehetősen nehéz, és azt leginkább negatív módon lehet megközelíteni, azaz a munkajogviszony szempontjából az tekinthető magánéleti kérdésnek ami a jogviszony tartalmán és célján kívül esik. Önmagában azonban ez az állítás sem állja meg a helyét teljes mértékben, ugyanis maga a Munka Törvénykönyve¹² tartalmaz jó néhány olyan szabályt, amelyből akár közvetlenül, akár közvetve, de munkajogi következményeket fűz olyan eseményekhez melyek nem tartoznak a munkavégzéshez közvetlenül. (Gondoljunk csak például a magas presztizsú munkakörben dolgozó munkavállalóra, akit bolti lopáson kapnak.)

Látható tehát, hogy a munka és magánélet közötti határvonal nem is olyan egyértelmű, erre utal például a Munka Törvénykönyvének azon rendelkezése is, amely szerint a munkavállaló a munkaviszony fennállása alatt tartózkodni köteles minden olyan magtartástól, amely a munkáltató gazdasági érdekét sértheti, vagy veszélyezteti¹³, illetve a rendkívüli felmondás okaként meghatározott „egyéb olyan magatartás mely a munkaviszony fenntartását lehetetlenné teszi”¹⁴.

Napjainkban a munkahelyi és magánélet egyensúlya témakörében – mind a szakirodalomban, mind pedig a gyakorlatban - döntően a kisgyermeket nevelő édesanyák helyzetéről esik szó, annak ellenére, hogy a család fogalma ennél lényegesen tágabb kört ölel fel. A gyermekvállaláson, nevelésen túlmenően pedig még sok egyéb fontos családi szerep jellemzi társadalmunkat, mely szerepeket méltánytalan lenne háttérbe szorítani. Ilyen különösen a házastárs – élettárs szerepe, a testvér, a szülő, vagy a gyermek szerepe.

A családi szerepek mellett más szerepek is jellemzik a munkavállalót, mint például az állampolgári szerep, de a munkavállaló baráti, illetve munkatársi viszonyokban is megjelenhet. Természetesen a munkajog nem mindegyik itt említett szerepet tekinti munkajogilag releváns körülménynek, azonban a munkavállaló árnyaltabb megközelítését jól tükrözi az Mt. 107.§.-a, melyben a jogalkotó meghatározza a munkavégzési kötelezettség alóli mentesülés esetköreit. A hivatkozott szakaszban meghatározott esetek közül témánk szempontjából érdemes megemlíteni az alábbiakat:

Mentesül a munkavállaló a munkavégzési kötelezettsége alól

- amíg állampolgári kötelezettségét teljesíti;
- közeli hozzátartozója halálakor, esetenként legalább két munkanapon át;
- ha keresésképtelen beteg;
- a kötelező orvosi vizsgálat (ideértve a terhességgel összefüggő orvosi vizsgálatot is) teljes időtartamára;

¹² 1992. évi XXII. tv. a Munka Törvénykönyvéről.

¹³ 1992. évi XXII. tv. 3.§.(5). bek.

¹⁴ 1992. évi XXII. tv. 96.§.(1). bek. b.). pont

- a véradás miatt távol töltött teljes időtartamra, a munkahelyen kívül szervezett véradás esetén legalább négy órára;
- a külön törvény szerinti emberi reprodukciós eljárással összefüggő kezelés teljes időtartamára.

Tekintettel arra, hogy a jogalkotó nem zárja ki a munkavállaló munkabérre való jogosultságát az itt meghatározott esetekben, arra kell következtetnünk, hogy a törvény e szerepeket tekinti kiemelkedő jelentőségűnek, hiszen ezen esetekben kötelezi a munkáltatót arra, hogy ne csupán tűrje, a munkavállaló munkavégzésének elmaradását, de azt, mint munkabérre való jogosultságot kizáró szempontként se vegye figyelembe. A Munka Törvénykönyvének hivatkozott rendelkezése alapján tehát elmondható, hogy a jogalkotó a munkavállalót nem csupán mint a munkáltató érdekében munkát végző természetes személyt értelmezi, hanem mint olyan személyt, akinek állampolgári kötelezettségei, családi helyállási kötelezettségei, gyermekvállalással, illetve neveléssel összefüggő nehézségei vagy kötelezettségei is vannak, és ezen kötelezettségek vagy nehézségek esetenként elég fontosak ahhoz, hogy egy olyan jogviszonyban is méltánylásra kerüljenek, mely jogviszony célját tekintve független azoktól.

A munkajogviszony jellegét tekintve egy függő – önállóan jogviszony, melyben a munkavállaló a munkaerejét alárendeli egy tőle idegen gazdasági célnak, nevezetesen a munkáltató gazdasági érdekének. A munkáltató tehát kihasználja a munkavállaló munkaerejét saját céljának elérése érdekében, és az általa folytatott tevékenység gazdasági kockázatát nem hárítja át a munkavállalóra – szemben a polgári jogi jogviszony keretében való munkavégzéssel – ugyanakkor gondoskodási – oldalmi kötelezettséggel tartozik vele szemben.¹⁵

Az egyensúly megteremtését éppen a felek közötti kapcsolat jellegére tekintettel a jogalkotónak kell megteremtenie, úgy, hogy beépíti a biztonsági korlátokat a munkáltatói joggyakorlás körébe.

A következőkben megpróbálom számba venni a Munka Törvénykönyvének azokat a rendelkezéseit amelyek a munkahelyi és a magánélet egyensúlyának a kialakításában szerepet játszhatnak. Ezek körében többféle csoportosításnak is helye lehet, én az alábbiak szerint rendszerezném a szabályokat:

Alapvetően két részre oszthatóak a vonatkozó rendelkezések. Az egyik csoportba a speciális élethelyzeteket segítő, speciális jogviszonytípusok tartoznak, vagyis az atipikus munkavégzési formák megjelenése, mely munkavégzési formák elősegítik az egyensúlyi állapot kialakítását, valamint fenntartását.

A másik csoportba pedig a Munka Törvénykönyvében megtalálható egyes jogintézmények köre tartozik, mely csoporton belül újabb alcsoportokat alkotnak az egyes családi szerepekhez kapcsolódó rendelkezések, mint a kifejezetten a terhes nők védelmét szolgáló rendelkezések, a szülői minőségre alapított védelmi célú jogintézmények, valamint az egyéb családi szerepekhez kapcsolható szabályok.

A speciális élethelyzeteket segítő, speciális jogviszonytípusok

Az atipikus munkavégzési formák közül a részmunkaidős munkavégzés¹⁶, és a távmunkavégzés¹⁷ jogintézménye alkalmas a fentiekben tárgyalt funkció betöltésé-

¹⁵ 1992. évi XXII. tv. 102.§.

¹⁶ 1992. évi XXII. tv. 78/A.§.

¹⁷ 1992. évi XXII. tv. X/A. fejezet

re. Ezekben az esetekben önmagában a munkavégzés jellege hivatott szolgálni a munka és a magánélet egyensúlyának biztosítását.

Figyelembe véve, hogy a családi szerepek jellege és az azokban való részvétel szükségességének intenzitása folyamatosan változik a munkavállaló életében, nagyon fontos a jogviszonytípusok közötti átjárhatóság biztosítása.

Hangsúlyozandó, hogy ezen atipikus munkavégzési jogviszonyok esetében nem kerül ki a munkavállaló feltétlenül a munkajog tipikus jogelvein, mint pl. a határozott idő, vagy a munkaerő-kölcsönzés esetén. Ezen jogviszonyok keretében foglalkoztatott munkavállalókat ugyanis ugyanúgy megilletik például a munkajogviszony megszüntetésére vonatkozó védeettséget biztosító szabályok mint a határozatlan idejű munkajogviszonyban foglalkoztatott munkavállalókat, azaz nem esnek el az ott megállapított munkajogi kedvezményektől pusztán a foglalkoztatásuk atipikus jellegére tekintettel.

Figyelembe véve, hogy a családi szerepek jellege és az azokban való részvétel szükségességének intenzitása folyamatosan változik a munkavállaló életében, nagyon fontos a jogviszonytípusok közötti átjárhatóság biztosítása.

A jogalkotó biztosítja az átjárhatóságot az atipikus és a tipikus munkaviszonyok között, amikor előírja, hogy amennyiben a munkavállaló a teljes vagy részmunkaidős foglalkoztatás, illetve a foglalkoztatás határozatlan időtartama vonatkozásában kezdeményezi a munkaszerződés módosítását, a munkáltató mérlegelési jogkörében eljárva - jogos érdekére, így különösen a munkaszervezés körülményeire, a gazdaságos működés és a munkakör betöltésének feltételeire tekintettel - dönt a módosításra vonatkozó ajánlat elfogadásáról. A munkáltató a döntéséről tizenöt napon belül írásban köteles a munkavállalót tájékoztatni. A munkáltató a rugalmas foglalkoztatás elősegítése érdekében köteles a helyben szokásos módon, megfelelő időben a munkavállalókat tájékoztatni azokról a munkakörökről, ahol a munkaszerződés ilyen jellegű módosítására lehetőség van.¹⁸

Analóg a szabályozás, ha személyi vagy családi körülményeire hivatkozással kezdeményezi a munkavállaló munkaviszonyának távmunkavégzés keretében történő munkavégzésre módosítását.¹⁹

E szabályozás háttérében egyrészt az a munkajogi elv húzódik meg miszerint a munkajogviszony alapvető funkciójának betöltésére elsősorban a teljes munkaidőben, határozatlan munkajogviszony keretében történő foglalkoztatás felel meg leginkább, másrészt, pedig a jogalkotó ezen szabályokon keresztül tudja biztosítani a rendszer rugalmasságát a folyamatosan változó munkavállalói életkörülményekre tekintettel. Így abban az esetben ha a munkavállaló körülményei folytán már nem kívánja jogviszonyát atipikus formában fenntartani (például gyermekei iskolás korúak lettek, vagy ápolásra szoruló hozzátartozója meggyógyul) erre irányuló kérését a munkáltató köteles érdemben megvizsgálni. Természetesen a munkajogviszony kontraktuális jellegéből következőleg, (mely jelleg mind a jogviszony keletkeztetésének, mind pedig módosításának kapcsán abszolút irányadó) az Mt. nem kötelezheti a munkáltatót arra, hogy az ilyen tartalmú munkavállalói kérelmeknek automatikusan helyt adjon, arra azonban igen, hogy a munkavállaló kérésére érdemben, és meghatározott időn belül reagáljon, illetve a munkavállalókat folyamatosan tájékoztassa az esetlegesen fennálló jogviszony átalakítására vonatkozó lehetőségekről.

¹⁸ 1992. évi XXII. tv. 84/A.§.

¹⁹ 1992. évi XXII. tv. 192/E.§.(3). bek.

A munkajogviszony tartalmát kitevő jogok és kötelezettségek körében megjelenő, a munkahelyi és a magánélet egyensúlyát segíteni hivatott jogintézmények

A Munka Törvénykönyve a munkavállalók körét nem kezeli homogén csoportként, és a munkavállalók között differenciált szabályokat tartalmaz az egyes munkáltatót megillető jogok gyakorlása tekintetében. Ezek az eltérő szabályok azonban nem érintik a munkajogviszonyból alapvetően fakadó munkavállalói és munkáltatói jogosítványokat és kötelezettségeket, csupán az azok gyakorlására vonatkozóan állít fel korlátokat, vagy biztosít többletkezdményeket bizonyos feltételek fennállása esetére.

Az e körbe tartozó jogintézmények az alábbiak:

1.) Kifejezetten a terhes nők védelmét szolgáló rendelkezések

- a hátrányos megkülönböztetés tilalma kiterjed a terhes nőkre is, természetesen avval a korlátozással, hogy a jogellenesség megállapíthatóságának alapja, hogy az nem áll összefüggésben a munkavégzés jellegével.²⁰
- A határozatlan időre létrejött munkaviszony munkáltatói rendes felmondás útján történő megszüntetésére vonatkozó tilalmak köre szintén ide tartozik. A munkáltató ugyanis nem szüntetheti meg a munkavállaló munkaviszonyát a külön törvény szerinti emberi reprodukciós eljárással összefüggő kezelés, a terhesség, a szülést követő három hónap, illetve a szülési szabadság tartama alatt.²¹
- A rendkívüli munkavégzés elrendelésének tilalma áll fenn a munkavállaló terhességének ideje alatt. Ezen tilalom abszolút jellegű, azaz még a baleset, elemi csapás, súlyos és közvetlenül fenyegető veszély vagy kár elhárítása sem alapozhatja meg a rendkívüli munkavégzés elrendelését a munkáltató részéről. Az abszolút jelleg pedig azt is jelenti, hogy még a terhes nő beleegyezése sem adhat alapot a rendkívüli munkavégzés elrendelésére.²²
- A terhes nő védelmével összefüggésben – a munkavégzési hely megváltoztatása kapcsán – a Munka Törvénykönyve kimondja, hogy a nőt terhessége megállapításától gyermeke egyéves koráig, a munkaköri alkalmasságára vonatkozó orvosi véleménybemutatása alapján megállapítható állapotának egészségügyi szempontból megfelelő munkakörbe kell ideiglenesen áthelyezni, vagy meglévő munkakörében a munkafeltételeket kell megfelelően módosítani. Az új munkakör kijelöléséhez a munkavállaló hozzájárulása szükséges. Természetesen a munkavállaló munkabére nem lehet kevesebb a korábbi átlagkereseténél, hiszen az azt jelentené, hogy a közvetlenül a terhessége miatt fennálló átmeneti fizikai teljesítőképessége miatt kellene keresetvesztéséget elszenvednie.²³
- Szintén korlátozott a munkáltató munkavégzési hely megállapítására – kijelölésére vonatkozó jogosítványa. Más helységben történő munkavégzésre ugyanis a nő terhessége alatt nem kötelezhető beleegyezése nélkül.²⁴

2.) A szülői minőségre alapított védelmi célú jogintézmények

- A hátrányos megkülönböztetés tilalma ez esetben is irányadó – a fent említett korlátozással.²⁵

²⁰ 2003. évi CXXXV. tv. az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról

²¹ 1992. évi XXII. tv. 90.§.(1). bek. d.) pont

²² 1992. évi XXII. tv. 126.§.(6). bek. a.) pont

²³ 1992. évi XXII. tv. 85.§.

²⁴ 1992. évi XXII. tv. 105.§.(3). bek.

²⁵ 2003. évi CXXXV. tv. az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról

- Az Mt. lehetővé teszi, hogy a munkáltató és a munkáltatónál képviselttel rendelkező szakszervezet - szakszervezet hiányában az üzemi tanács - együttesen, meghatározott időre szóló esélyegyenlőségi tervet fogadjon el. Az esélyegyenlőségi terv célja, hogy a munkáltatóval munkaviszonyban álló bizonyos – hátrányos helyzetű – munkavállalói csoportok foglalkoztatási helyzetének - így különösen azok bérének, munkakörülményeinek, szakmai előmenetelének, képzésének, illetve a gyermekneveléssel és a szülői szereppel kapcsolatos kedvezményeinek - elemzését, valamint a munkáltatónak az esélyegyenlőség biztosítására vonatkozó, az adott évre megfogalmazott céljait és az azok eléréséhez szükséges eszközöket tartalmazza. A törvény meghatározza – nem taxatív módon- a hátrányos helyzetű munkavállalói csoportok körét, azonban attól a munkáltatóval munkaviszonyban álló munkavállalók körére, speciális összetételére tekintettel az azt megköti felek természetesen eltérhetnek. Az Mt. szerinti hátrányos helyzetű csoportba tartoznak különösen a nők, a negyven év feletti munkavállalók, a romák, a fogyatékos személyek, valamint a két vagy több, tíz éven aluli gyermeket nevelő munkavállalók vagy tíz éven aluli gyermeket nevelő egyedülálló munkavállalók. Az itt adott felsorolásnak ugyan csak az egyik eleme vonatkozik közvetlenül a szülői minőségre, azonban közvetetten több szempont is kapcsolódhat akár a szülői szerephez, akár más családi szerepekhez.²⁶
- A határozatlan időre létrejött munkaviszony munkáltatói rendes felmondás útján történő megszüntetésére vonatkozó tilalmak köre szintén tartalmaz rendelkezéseket a szülői minőséggel összefüggésben. A munkáltató ugyanis nem szüntetheti meg rendes felmondással a munkaviszonyt többek között a beteg gyermek ápolása miatti táppénzes állományba helyezés, illetve a szülést követő három hónap, illetve a szülési szabadság ideje alatt, és végezetül a gyermek ápolása, illetve gondozása céljára kapott fizetés nélküli szabadságnak, illetve a gyermek hároméves koráig - fizetés nélküli szabadság igénybevétele nélkül is - a gyermekgondozási segély folyósításának időtartama alatt.²⁷
- A szabadság mértékére és kiadására vonatkozó szabályok közül ekörben említendő a gyermek nevelésére tekintettel a szülőt megillető pótszabadság²⁸. Ez a pótszabadság csupán az egyik szülőt illeti meg – a szülők döntése szerint a gyermek nevelésében nagyobb szerepet játszó szülő tekintetében, a gyermek 16. életévéig. A szabadságok körébe tartozik még az úgynevezett szülési szabadság²⁹, amely a terhes, illetőleg a szülő nőt illeti meg, és amelynek tartama 24 hét. A munkavállalót továbbá fizetés nélküli szabadság illeti meg a gyermek otthoni gondozása céljából, fő szabály szerint a gyermek 3 életévéig. Az itt említett fizetés nélküli szabadság tehát nem feltétlenül az anyát illeti meg, mivel a gyermekgondozási segély, vagy díj igénylésére az apa is jogosult. A munkaidő kedvezmények körében meg kell még említeni a szoptatási munkaidő kedvezményt³⁰, mely szerint az anyát a szoptatás első hat hónapjában naponta kétszer egy óra ezt követően a kilencedik hónap végéig egy óra munkaidő-kedvezmény illeti meg. Szintén munkaidő kedvezményre jogosult az apa is a gyermek születése esetén, ugyanis ilyenkor öt munkanap munkaidő-kedvezmény illeti meg az apát,

²⁶ 1992. évi XXII. tv. 70/A.§.

²⁷ 1992. évi XXII. tv. 90.§. (1). bek.

²⁸ 1992. évi XXII. tv. 132.§. (2). bek.

²⁹ 1992. évi XXII. tv. 138.§.

³⁰ 1992. évi XXII. tv. 138.§. (6). bek.

melyet legkésőbb a születést követő második hónap végéig kérésének megfelelő időpontban köteles a munkáltató kiadni.³¹

- A rendkívüli munkavégzés elrendelésének korlátai között szintén található olyan rendelkezéseket, melyek a szülői minőségre tekintettel illetik meg a munkavállalót. A terhes nőt megillető korlátozás szintén érvényesül a munkavállaló nő tekintetében gyermeke egyéves koráig, továbbá a gyermekét egyedül nevelő férfi tekintetében, szintén a gyermeke egyéves koráig. A rendkívüli munka elrendelésének relatív tilalmát jeleníti meg az a szabály, mely kimondja, hogy a gyermekét egyedül nevelő munkavállaló - gyermeke egyéves korától négyéves koráig - csak beleegyezésével vehető igénybe rendkívüli munkára. Abban az esetben azonban, ha a rendkívüli munkavégzés elrendelésére baleset, elemi csapás vagy súlyos kár, továbbá az életet, egészséget, testi épséget fenyegető közvetlen és súlyos veszély megelőzése, illetőleg elhárítása érdekében kerül sor, a munkavállaló hozzájárulása nélkül is elrendelhető a rendkívüli munkavégzés. Ezen szabály alól, csupán az abszolút védettséget élvező terhes, illetve egy évesnél fiatalabb gyermeket -férfiak esetében egyedül- nevelő munkavállalók jelentenek kivételt. A rendkívüli munkavégzés korlátai tehát kizárólag a munkavállaló legszűkebben értelmezett családi viszonyaiban jelennek meg.³²
- A munkavégzés helyének megváltozása körében a Munka Törvénykönyve szintén tartalmaz néhány garanciális rendelkezést a vizsgált munkavállalói csoport tekintetében. A munkavégzési hely a munkavállaló hozzájárulása nélkül egyrésztől megváltozhat a munkáltató székhelyváltozásának okán, másrésztől pedig átmenetileg a munkáltató utasítása alapján. A Munka Törvénykönyve mindkét esetről tekintetében külön rendelkezik azon munkavállalók védelméről akiket az esetleges változás szülői szerepük betöltésében korlátozna, vagy azt lényegesen terhesebbé tenné. A munkáltatói székhelyváltozás miatt ugyanis munkaszerződés módosítási kötelezettség keletkezik amennyiben a változás következtében a munkahely és a lakóhely közötti naponta - tömegközlekedési eszközzel - történő oda- és visszautazás ideje a tíz éven aluli gyermeket nevelő nő és tíz éven aluli gyermeket egyedül nevelő férfi esetében egy órával növekszik. Úgyszintén szerződés módosítási kötelezettséget keletkeztet ha a változás a munkavállaló számára személyi, családi vagy egyéb körülményeire, illetve költségeire tekintettel aránytalan vagy jelentős sérelemmel járna³³. A szokásos munkavégzési helytől eltérő munkavégzési hely megállapítására vonatkozó tilalom a nőt terhességének ideje alatt gyermeke egy éves koráig, illetve a gyermekét egyedül nevelő apát a gyermek egy éves koráig illeti meg³⁴.
- A munkafeltételek biztosítása tekintetében a nőt gyermeke egyéves koráig ugyanolyan védelem illeti meg, mint a terhességének ideje alatt, azaz a munkáltató köteles az állapotának megfelelő munkavégzési feltételek biztosításáról gondoskodni³⁵.

³¹ 1992. évi XXII. tv. 138/A.§.

³² 1992. évi XXII. tv. 127-128.§.

³³ 1992. évi XXII. tv. 76/C.§. (4) – (5). bek.

³⁴ 1992. évi XXII. tv. 105.§. (3). bek.

³⁵ 1992. évi XXII. tv. 85.§.

3.) *Az egyéb családi szerepekhez is kapcsolható szabályok köre*

- a hátrányos megkülönböztetést tiltó rendelkezések körében a családi állapot mint nevesített szempont szintén megjelenik³⁶.
- A határozatlan időre létrejött munkaviszony munkáltatói rendes felmondás útján történő megszüntetésére vonatkozó tilalmak körében szintén találkozhatunk olyan rendelkezésekkel, amelyek a munkavállaló védeltségét hivatottak szolgálni valamely egyéb – nem a terhességre, vagy a szülői szerepre vonatkoztatott – családi körülményükre tekintettel. A jogalkotó által ilyen különös védeltséget keletkeztető körülményként értékelt élethelyzet a beteg közeli hozzátartozó otthoni ápolása. A munkáltató ugyanis nem szüntetheti meg rendes felmondással a munkaviszonyt a közeli hozzátartozó otthoni ápolása vagy gondozása céljából kapott fizetés nélküli szabadság időtartama alatt a munkavállaló munkaviszonyát³⁷. E szabály kapcsán érdemes kitérni a közeli hozzátartozó fogalmára, azt ugyanis számos jogszabály eltérő tartalommal állapítja meg. A munkajog fogalomtárában a közeli hozzátartozó: a házastárs, az egyenes ágbeli rokon, a házastárs egyenes ágbeli rokona, az örökbe fogadott, mostoha és nevelt gyermek, az örökbefogadó, a mostoha és a nevelőszülő, a testvér valamint az élettárs³⁸.
- A szabadság mértékére és kiadására vonatkozó szabályok körében is tartalmaz az Mt. olyan rendelkezéseket amelyek a munkavállaló családi körülményeire alapozottan eltérő, és kedvezőbb helyzetet teremtenek számára. A szabadság kiadása ugyanis a munkáltató kötelezettsége, és mivel szintén a munkáltató állapítja meg a munkarendet is, annak időbeni ütemezése is elsősorban a munkáltatói gazdasági érdekeknek megfelelően kell, hogy történjen. Ezen elv abszolút érvényesülését korlátozza a törvény, amikor biztosítja a munkavállaló számára, az alapszabadsága egynegyedével maga rendelkezzen, vagyis azt a munkáltató a munkavállaló kérésének megfelelő időpontban köteles kiadni. A munkavállaló kérését az igénybevétel tervezett időpontját megelőzően legalább 15 nappal korábban tartozik a munkáltatónak bejelenteni. Amennyiben a munkavállalót érintő olyan körülmény merül fel, amely miatt a munkavégzési kötelezettség teljesítése személyi illetőleg családi körülményeire tekintettel aránytalan vagy jelentős sérelemmel járna, a munkavállaló erről haladéktalanul értesíti a munkáltatót. Ebben az esetben a munkáltató az alapszabadság egynegyedéből legfeljebb három munkanapot – legfeljebb három alkalommal – a munkavállaló kérésének megfelelő időpontban köteles kiadni. A munkavállaló a munkáltató erre irányuló kérésére igazolási kötelezettséggel tartozik erre vonatkozólag³⁹.
- A családi szerepek fontosságát tükrözi a Munka Törvénykönyvének azon szabálya, mely kötelezi a munkáltatót, hogy a munkavállaló számára fizetés nélküli szabadságot engedélyezzen a tartós ápolásra vagy gondozásra szoruló közeli hozzátartozója otthoni ápolása céljából az ápolás idejére, de legfeljebb két év időtartamra⁴⁰. A szabály értelmezésével kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy a tartós ápolás fogalmán az előreláthatólag harminc napot meghaladó ápolási időszak értendő. További kizárólagos feltétele a fizetés nélküli szabadság engedé-

³⁶ 2003. évi CXXV. tv. az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról.

³⁷ 1992. évi XXII. tv. 90.§. (1). bek. c.) pont

³⁸ 1992. évi XXII. tv. 139.§. (2). bek.

³⁹ 1992. évi XXII. tv. 134.§. (2). bek.

⁴⁰ 1992. évi XXII. tv. 139.§. (1). bek.

lyezésének, hogy a munkavállaló az ápolást személyesen végezze. Annak kérdése, hogy a hozzátartozó valóban ápolásra, gondozásra szorul-e szakkérdés, melyet az ápolásra szoruló személy kezelőorvosa igazol, akárcsak az ápolás tényét.

- A munkavégzés helyének megváltozása – munkáltatói székhelyváltozás miatt munkaszerződés módosítási kötelezettséget keletkeztet amennyiben a változás a munkavállaló számára személyi, családi vagy egyéb körülményeire tekintettel aránytalan vagy jelentős sérelemmel jár⁴¹.
- A munkavállaló köteles a munkáltató által kijelölt tanfolyamokon és képzéseken részt venni, természetesen munkabérének és költségeinek megtérítése mellett. Ennek megfelelően nem csupán a képzésen való részvételt írhatja elő számára a munkáltató, de az előírt vizsgák letétele is a munkavállaló kötelezettségei közé tartozik. E szabály alól ad eltérési lehetőséget a törvény amikor kimondja, hogy mentesül a munkavállaló e kötelezettségei alól, amennyiben azok teljesítése személyi vagy családi körülményeire tekintettel reá aránytalanul sérelmes lenne⁴².
- A munkáltatónak a kiküldetésre, illetve az átirányítás elrendelésére vonatkozó jogát viszonylag szűk körben korlátozza a Munka Törvénykönyve – lévén ezek átmeneti érdeksérelmet jelentő munkáltatói intézkedések, így általános korlátként a jogalkotó nagyon tágra határozza meg a már vizsgált sérelmességi szintet. Az Mt. vonatkozó szabályai szerint ugyanis az átirányítás a munkavállalóra nézve, különösen beosztására, képzettségére, korára, egészségi állapotára vagy egyéb körülményeire tekintettel, aránytalanul sérelmes nem lehet⁴³.

Az e fejezetrészhez tartozó jogintézmények körében gyakran felmerült az aránytalan sérelem kifejezés, mint a munkáltatói intézkedés alkalmazásának korlátja. Az aránytalan sérelem kifejezésének megfogalmazásából egyúttal az is kiderül, hogy önmagában a személyi illetve családi körülmények sérelme nem alapozza meg a munkavállaló mentesülését, csak a sérelem jelentős és aránytalan volta. Az aránytalan sérelem kifejezésének értelmezése a gyakorlatban számos kérdést vet fel, azt ugyanis csak az adott helyzet körülményeinek ismeretében lehet megállapítani. Az aránytalan kifejezés ugyanakkor arra utal, hogy önmagában a sérelmesség nem adhat alapot az itt hivatkozott kedvezőbb szabályok alkalmazására. A sérelmesség aránytalanságának megállapítása tekintetében pedig a munkavállalói érdeksérelem vizsgálata túlmenően azt is vizsgálni kell, hogy az adott jogintézmény alkalmazásának elmaradása a munkáltató érdekkörében milyen következményekkel jár.

Összegzés

Munkajogunk láthatóan igen sok szabályt tartalmaz a vizsgált területhez kötődően. Ám ezek a szabályok sok esetben szubjektív elemeket is tartalmaznak (mint például a fent tárgyalt aránytalan sérelem), vagy olyan elemeket amelyek a felek együttműködését feltételezik (mint például az atipikus jogviszonyok kapcsán tárgyalt átjárhatóságot biztosító tájékoztatási kötelezettség). A kifejezetten egzakt feltételekhez kötött kógens jellegű szabályok a munkavállaló terhességéhez, illetve az egy évesnél fiatalabb gyermeket nevelő munkavállalókra vonatkozó szabályokhoz köthetők. Az abszolút védettséget jelentő élethelyzetek tehát a munkavállalói lét egy meglehetősen rövid tartamára koncentrálnak és a gyermek tizedik életévének betöltésével a

⁴¹ 1992. évi XXII. tv. 76/C.§. (4). bek. b.) pont

⁴² 1992. évi XXII. tv. 103.§. (4). bek.

⁴³ 1992. évi XXII. tv. 83/A.§. (2). bek.

szülői szerep gyakorlatilag megszűnik nevesített okként megjelenni. Azokra az esetekre pedig amelyek a kifejezetten nevesített körülmények körén kívül esnek, azokat az általános védelmi szabályokat tudjuk alkalmazni mint pl. a kirendelés, kiküldetés korlátjaként említett személyi vagy családi körülmények tekintetében bekövetkező aránytalan sérelem. Összességében tehát a Munka Törvénykönyve számos ponton korlátozza a munkáltatót munkáltatói jogköre gyakorlásában a munkavállaló családi körülményeire tekintettel. A szabályozás jellege azonban a legtöbb esetben megköveteli a felek konstruktív együttműködését, illetve a jogszabály által használt általános jelleggel meghatározott feltételek – mint például az aránytalanság fogalma – tartalommal való kitöltését. A jogszabály adta keretek tartalmi kitöltése és kihasználása tehát a munkaviszony szereplőinek feladata és felelőssége.

BÁRDI LÁSZLÓ—KRISZTIÁN BÉLA

Kulturális híd – kínaiak képzése Pécssett

A magyar-kínai, a kínai-magyar kapcsolatok történetileg a távoli időbe nyúlnak vissza. A magyar társadalom mindig érdeklődéssel fordult a távoli Kelet felé. A múlt században számos magyar élt és dolgozott Kínában, közte különböző hányatott sorsú szerzetesrendek és szerzetesek.¹ Többen Pécsről indultak, a ferencesek és a jezsuiták rendjéből egyaránt kerültek a távol-keletre, ahol viszontagságos körülmények között alkottak és hoztak létre maradandó értékeket. A magyar missziók munkája a két világháború közti időszakban szinte teljesen megszűnt. A két ország között hivatalos diplomáciai kapcsolat nem volt, a kereskedelmet néhány vállalkozó magánügyletei jelentették, társadalmi kapcsolatoknak nem lehetett esélye a nagy távolság és a háborúk következtében. Az önálló magyar missziók alig egy évtizeden át léteztek Kínában. 1949. után minden magyar misszionárius Kína elhagyására kényszerült, Magyarországon 1950-ben gyakorlatilag felszámolták a szerzetesrendeket.

A kínai missziókban szolgálók története a pécsi Pius Gimnázium történetében is számon tartott. Csak kiragadva néhányukat a kínai missziókban munkálkodók közül: *Cser László* (annakidején érdeklődést kiváltó Kínát bemutató kiállítással lepte meg a pécsieket), ott dolgozott *Papilla Lajos* (1913–2000) szerzetes, nagypalli születésű volt *Sebes (Schreiber) József*. A ferences missziósok között találjuk *Nagymányoki Gilbertet* (Guth Péter, 1914–1988, Nagymányok) aki a pasaréti kínai missziós iroda vezetője volt,² *Károlyi Bernátot* (1892–1954) aki 1925-től vett részt a kínai misszió munkájában. Megjegyezzük, hogy a kínai keresztény (és más missziók) kevésbé eredményesek, (kivéve, amikor a hittérítést összekapcsolták a gyógyítással és a tanítással), mert a hagyományos keleti vallások és helyi kultúrák befolyása igen erős.

A magyar-kínai kapcsolatok alakulásában több fordulópont követhető. A közelmúltban *Medgyessy Péter* 2003. évi, majd *Gyurcsány Ferenc* 2007-es kínai látogatása, a magyar bemutatkozás jelenlegi sokirányú dinamikája további távlatokat jelent.

A kínai és pécsi felsőoktatási kapcsolatok lehetőségeiről tárgyalt Pécssett *Zushou Zhu* kínai nagykövet.³ „A kínaiaknak hídfőállás vagyunk” – nyilatkozta a pekingi magyar nagykövet⁴ majd ezt erősítette meg *Szili Katalin* az országgyűlés elnöke *Vu Pung-kuó* (Wu Bangguo) a kínai Országos Népi Gyűlés Állandó Bizottsága elnökének.⁵ Hasonlóan nyilatkoztak más hazai szakemberek és politikusok. Az Európai

¹ A magyar jezsuiták kínai missziójának történetéről lásd Vámos Péter (2003): Magyar jezsuita misszió Kínában. Akadémiai, Budapest, kitűnő munkáját.

² Nevéhez fűződik 1945 után egyik műve kapcsán a Ferenciek temploma belső galériáján rendezett kis bemutató, amelyen Kelet katolikus egyházművészete című munkáját ismerhették meg (Ferencs Missziók. Budapest. 1948)

³ Kína diákokat küldene (Népszabadság tudósítója). 2003. december 19-én (pénteken) a kínai nagykövet Pécssett tárgyalt. Sajtótájékoztató. Jelenleg 100 kínai diák tanul állami ösztöndíjjal Magyarországon (Hollandiában négyezren vannak). Angol nyelvű kurzusok iránt érdeklődnek. Népszabadság. 2003. december 20. p. 18.

⁴ Hu Hintao kínai államelnök látogatása Magyarországon. Népszabadság. 2004. június 9. p.4.

⁵ Hídszerep hazánknak. Magyar Nemzet. 2007. május 24. p.9.

Unió Kínával kapcsolatos irányelvei⁶ a kapcsolatok erősítését ajánlják, amelyre Magyarország többek között a kulturális évad megrendezésével és a külkapcsolatok dinamizálásával válaszol.⁷

Az eseménydús kapcsolatok mellett azonban érdemes felidézni néhány mozzanatot, amely Pécs⁸ illetve a pécsi felsőoktatás már évtizedekkel előbb megvalósított kínai-magyar kapcsolatait őrzik.

A Magyar Népköztársaság csaknem azonnal a Kínai Népköztársaság megalakulása után, 1949. október 6-án ismerte el a KNK-t, (ezt a fontos diplomáciai lépést az USA csak harminc évvel később tette meg!), majd ezt követően gyakorlatilag évente kötött gazdasági-külkereskedelmi, valamint kulturális együttműködési szerződést, s ez utóbbiak a kölcsönös oktatás, képzés feladatait is tartalmazták. Ennek alapján több magyar és kínai fiatal került egymás egyetemére, a növekvő számú hallgató később – máig – eredményesen alakítja országaink kapcsolatait.

Az egyes vagy kiscsoportos képzések helyett fogalmazódott meg évfolyami képzés megteremtésének lehetősége kínai hallgatók számára. A lehetőség adott volt, a kínai hallgatók magyarországi képzésének ügye körültekintő és lassú tárgyalások alapján jött létre. A hazai oktatási intézmények a feladatba nem szívesen kapcsolódtak be.⁹ Részben a feladat újszerűsége, a tananyaggal kapcsolatos fenntartások, részben a hallgatókkal történő foglalkozás nehézsége tűntek fel akadálynak. Az 1976-ban majd 1980-ban történt tájékozódás után a fordulópont 1984-ben történt.¹⁰ Az eseményről Bárdi László, Baranya megyei akkori oktatásigazgatásának egyik vezetője, így emlékezik vissza:¹¹

„A Janus Pannonius Tudományegyetem mindig ismert volt vállalkozó hajlandóságáról. Amikor 1984-ben egy kínai-magyar államközi megbeszélésen újólag felmerült kínai diákok magyarországi képzése, az akkor Művelődési Minisztérium – a mai Oktatási Minisztérium elődje, a köz- és felsőoktatás hazai főhatósága – minden egyetemen ismét tájékozódott, ki fogadna részképzésre magyar szakos kínai egyetemistákat?

⁶ Az Európai Unió új Kína-politikájának elvi alapjai: *Commission of the European Communities: Towards a New Asia Strategy*, Brussels, 1994. ill. *A Long Term Policy for China-Europe Relations*, Brussels, 1995.

⁷ Gyurcsány Pekingben megnyitotta kultúránk évadát. *Népszabadság*, 2007. szeptember 3. p.1, 8.

⁸ Pécssett az első népi Kínával kapcsolatos kiállítás (térkép és könyv) 1951 áprilisában volt (a Fogaras utcai Pártházban). Az olvasómozgalom keretében feldolgozásra került Konsztantin Szimonov: *A harcoló Kína* (Szikra, Budapest, 1950.) című műve. Az olvasómozgalomban előirt könyvről a hazai előírások mellett még a külföldön megjelenő *Hazai Figyelő* (Szerk.: Csicsery Rónai István) is hírt adott (1951. február 15. I. évf.2. p.9.)

⁹ A helyzet ma sem könnyebb, mert a felsőoktatásban, 2007-ben kezdeményezett vizsgálatra, miszerint mely felsőoktatási intézmény képes külföldi hallgatók fogadására, épp a kínaiakkal szemben fogalmazódott meg az Ifjúsági Kereszténydemokrata Szövetség felhívása, amely rosszalja a bevándorlási lehetőség bővítését és különösen azt, hogy a hallgatók fogadásával „a bevándorlás természetes mértékét meghaladó migráció mesterséges előidézése” történik. Varga Dóra (2007): *A kínaiaktól tartanak az ifjú kereszténydemokratát. Külföldi hallgatókat hív az oktatási tárca. Népszabadság*, augusztus 8. 3. továbbá: Gyurcsány kínai diákokat hív hazánkba. *Magyar Nemzet*, 2007. szeptember 5. p.3, 7..

¹⁰ Bárdi László dr.: *Kínai egyetemi hallgatók részképzése Pécssett*. Kézirat. Pécs, 2003. A FEEFI történeti kiadványába. Bárdi László korábban a Baranya Megyei Tanács VB. Művelődési Osztályának helyettes vezetőjeként kezdeményezője és folyamatos gondozója volt a kínai és más idegen nyelvű képzéseknek.

¹¹ A továbbiakban kiegészítéseinkkel ezt az anyagot vesszük figyelembe, vö. Bárdi László dr. *Visszaemlékezés a kínai hallgatók Baranya megyei képzéséről*. Kézirat. Pécs, 2003.

A tájékozódásra adott vélemények erősen megoszlottak. Az igenlő választ elsősorban a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetemtől várták, ahol régtől foglalkoztak ázsiai nyelvekkel és ázsiai hallgatóik is voltak. A szűkös körülmények között működő, anyagi gondokkal és állandó zsúfoltsággal küzdő egyetem végezetül nem vállalkozott az érdekesnek tűnő feladatra. Az ELTE az ötvenes évek elején már foglalkozott kínai hallgatókkal. A volt kínai ösztöndíjas hallgatók közül többen diplomataként dolgoztak a magyar-kínai barátság megerősítéséért. Az ELTE magyar szakán végzett többek között a pekingi Idegen Nyelvek és Kultúrák egyetemének későbbi tanszékvezető tanára, *Gu Zong Ying* is. Nagykövetek, sőt miniszterhelyettes is került ki közülük. A körülmények jellemzésére megemlíthető, hogy az ELTE Bölcsészettudományi Karán működő Kínai Tanszék akkori öt évfolyamán összesen négy hallgató tanult, közülük egy Kárpátaljáról érkezett.

Hosszas egyeztetések után a pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem Tanárképző Kara vállalta, hogy több tanéves részképzést és hozzá kapcsolódóan kollégiumi elszállásolást nyújt a pekingi Idegen Nyelvek Egyeteme – mai nevén Idegen Nyelvek és Kultúrák Egyeteme – magyar szakos hallgatóinak¹².

Az igényes feladat elvállalásában jelentős szerepe volt a mai FEEFI és jogelődje, a Közművelődési Szakcsoportból később Közművelődési Tanszékké átalakult egység vezetőjének, *Koltai Dénes*nek bátorító, a kezdeményezést támogató és közvetlen intézkedésekben is részvevő magatartásának. A budapesti hozzájárulást és a helyi intézményi vállalást elfogadva, a kínai-magyar államszerződés alapján az 1986/87. tanévben a tavaszi szemesztert Pécsen kezdte meg a pekingi egyetem tizennégy magyar szakos hallgatója¹³.

A magyar felsőoktatás történetében az első eset volt, hogy egy külföldi egyetem egy teljes évfolyamát többéves részképzésre hazánkba küldte.¹⁴

A neveléstörténeti esemény kínai résztvevői:

- *a fiúk*: Chen Xin, Huio Qinyu, Ji Xiaogang, Liang Caide, Wang Chao, Wang Hongliang, Wang Kaiyu és Zhu Xuanzhong,
- *a lányok*: Fu Yahong, Ge Siying, Liu Yuyan, Sun Anlin, Wang Lijuan és Zhang Yue a Kínában kezdett képzésük befejezésekként érkeztek a részképzésre.

Kísérő tanáruk *Gu Zong Ying* adjunktus, később egyetemi docens majd tanszékvezető-helyettes volt, aki a magyar nyelv nagyszerű felkészültségű tanáraként az itteni oktatásba is tevékenyen bekapcsolódott.

Közösen a multikulturalitásért

A pécsi képzés nem csupán a magyar nyelv alapos elsajátítására irányult. A diákok megalapozott szókinccsel, szabatos nyelvhasználattal érkeztek. Széleskörű tantárgyi kínálat alapján ismerkedtek meg a magyar irodalom, történelem, néprajz, oktatásügy, művelődés, kultúra problémáival, de az időszerű közgazdasági, szociológiai és társadalomtudományi ismeretekkel is. Alkalmot nyílt vállalatok – így a bányavállalatok és mezőgazdasági szervezetek – megismerésére. A város kulturális intézményeit a gyakorlati munkába történő bekapcsolódáson ismerhették meg.

¹² Bárdi László dr. Visszaemlékezés a kínai hallgatók Baranya megyei képzéséről. Kézirat. Pécs. 2003.

¹³ Kínai hallgatók a Tanárképző Karon (Bozsik László). Dunántúli Napló. 1987. március 23. 4. p.

¹⁴ Útmutató és tanterv a kínai népművelőszakos hallgatók képzéséhez. Öszeállította dr. Koltai Dénes és a Munkaközösség. Pécs. 1985.

A képzést *Neményi Kázmér* fogta össze. Az oktatásban közreműködött *Andrásfalvy Bertalan, Bányai Sándor, Bárdi László, Horányi Özséb, Szépe György, Váróczy Zsuzsa*. A későbbi szemeszterekben más karok, közte a Közgazdaságtudományi Kar oktatói is részt vettek, többek között *Golobics Pál*. A képzésben messze-menő gondossággal vett részt Koltai Dénes és Krisztián Béla.¹⁵ Erre azért volt szükség, mert a hallgatók az egyetemi tanórák mellett a helybeli és vidéki vállalatokat (Pécsett a két bányavállalatot), az oktatási és közművelődési intézményeket, kulturális rendezvényeket is meglátogatták.

A kínai egyetemi hallgatók tartós pécsi jelenléte élénk közéleti érdeklődést váltott ki. Annakidején Magyarországon gyakorlatilag csak ők képviselték Kínát. A helyi sajtó és rádió ismételt hírt adott tanulmányaikról, mindennapjaikról. Ez sikeresen pótolta a hazai kapcsolatok alakulásának nehézségét. Valósággal közös, családi ünnepséget csaptak, amikor néhány hét elteltével – az egyik leány – megkapta első hazai levelét. A postabontás öröme állandó volt, csak egy alkalommal hagyott alább, amikor az egyik fiú édesanyjának váratlan haláláról érkezett szomorú hír. Az is közös örömnak számított, amikor egyikük édesapjának – egy európai konferencia alkalmát felhasználva – sikerült Pécsre ellátogatnia, hisz a hallgatók a képzés ideje alatt nem utazhattak haza. A szorgalmas hallgatók a nyári szünetet pénzkeresettel egybekötött alkalmi munkára és hazai, valamint külföldi kirándulásokra fordították.

A Jakabhegyi úti kollégium élete színesebbé vált. Kollégiumi esteket rendeztek, főztek, fotokiállításokat szerveztek. A kínai ételek sok vendéget – hallgatót, oktatót – vonzottak. A kínai hallgatók egy-egy szabad estéjükön még a pécsi Vadásztanyán is felléptek, gazdagítva az egyre több érdeklődő és vendég találkozóit. Zenés-dalos műsoraikkal kedvelt meghívottjai voltak a város diáktalálkozóinak. Az egyetem hallgatóival jó kapcsolataik voltak, az egyik hallgató itt megismert magyar leánnyal kötött házasságot. Népszerűségüket az is növelte, hogy nehezen azonosítható nevük mellett magyar keresztnévet kaptak, amit még mostanában, évtizedek múltán is büszkén használnak.

A félévi és év végi vizsgaalkalmakkor, egyéb megmértetéseken egyértelmű képet kaphattunk szorgalmukról, a feleletek és dolgozataik alapján pedig a magyar nyelvben és a szakmai ismeretekben való egyre alaposabb tájékozottságukról. Önálló kutatómunkába kezdtek, Bárdi László kezdeményezésére közös kulturális emlékeket, a két nép olyan tudósait kutatták fel, akik valamilyen módon hozzájárultak a két ország kölcsönös megismeréséhez. Egyik ilyen dolgozat volt pl. a Magyar Lajosról (1891–1940) készült pályamunka.

Kína magyarországi nagykövetsége kiemelt figyelmet fordított a Pécsett tanuló kínai hallgatókra. Többször meglátogatták őket, érdeklődtek tanulmányaikról, ismételt megerősítették, hogy a pécsi egyetem eszményien beváltotta a képzéshez fűzött előzetes reményeiket. A kínai Oktatási Minisztérium hasonló elismeréssel értékelte az itt folyó képzést.

Az 1988/1989-es tanév őszi szemesztere a szakdolgozatok elkészítésének időszaka volt. A témaválasztás rendkívül széles kört ölelt fel – a hazai lakodalmas szokásoktól a magyar külkereskedelmen át az aktuális oktatási reformkísérletekig és a kínai szokások bemutatásáig. Ebben nagy segítséget nyújtottak az oktatók és kari meg a központi könyvtár.

¹⁵ Azidőben a Mecseki Szénbányák munkatársa.

A kínai belpolitikai események azonban beleszóltak a sikeres képzésbe. A kínai kormányzat politikai okokból sürgette a hallgatók hazatérését, kezdeményezte a részképzésnek a tervezettnél néhány héttel korábbi lezárását. Az előírt vizsgák után a magyar diplomákat a Kínai nagykövetség akkori kulturális vezetői, *Xie Zhonglian* és *Luo Sudong* első titkárok jelenlétében vehették át a kínai hallgatók. Ugyanekkor vette át *Gu Zong Ying* professzor a magyar Oktatási Minisztérium Kiváló Munkáért kitüntetését. A három legjobb hallgató – *Chen Xin*, *Ji Xiaogang* és *Wang Hongliang* – a JPTE emlékérmét és oklevelét kapta.

A kínai hallgatók 1989 januárjában távoztak Pécsről. Elutazásukkor sokan búcsúztatták őket. Az elhangzott „vizontlátásra!” bizonytalanul szállt a levegőbe, tényleges újratálkozásokra csak évek múltán kerülhetett sor. A kínai hallgatók számára a Janus Pannonius Tudományegyetem második egyetemükké, Magyarország második hazájukká vált. A képzés színvonalát bizonyítja, hogy valamennyien helytálltak a különböző munkaterületeken, diplomájuk konvertibilis értékű volt.

Van, aki diplomáciai szolgálatban képviseli hazáját: *Liang Caide* a külügyi szolgálat valamennyi lépcsőjét bejárta: Kína magyarországi Nagykövetségének: attaséjaként kezdte, majd harmad- másod- és első titkár lett. Jelenleg visszatéréseivel pedig politikai tanácsosként a nagykövet helyetteseként dolgozik a magyar-kínai kapcsolatok folyamatos erősítésén. *Sun Anlin* hazánkban lett sajtóattasé, majd követségi másodtitkár, jelenleg a Kínai Külügyminisztérium magyar-szakértő munkatársa. *Wang Hongliang* más ázsiai állomáshelyeken lett diplomata. A kínai Tudományos Akadémia legfiatalabb doktoraként *Chen Xin* a magyarországi rendszerváltás szakértője, jelenleg a Rába Rt. kínai vezérképviselője. Vállalkozói sikereket ért el *Wang Kaiyu* Magyarországon, magyar feleséggel. Hazánkban kezdte sikeres vállalkozását majd Kínában, folytatta *Fu Yahong*. Üzleti sikereket mondhat magának *Zhu Xuanzhong* Kínában, *Wang Lujian* az USA-ban, *Hui Qinyu* Németországban, *Liu Yuyan* Kanadában. Újabb egyetemi diplomát szerzett az Egyesült Államokban *Ji Xiaogang*, s ennek birtokában amerikai állampolgárságot kapott, mint az egyik legnagyobb elektronikai vállalat kiemelt besorolású programfejlesztője. Többen vannak, akik folyamatosan részt vesznek a pekingi nagykövetség és kereskedelmi kirendeltség magyar tolmácsolási feladataiban, így korábban *Wang Lijuan* sőt *Gu Zong Ying* professzor, mint főtolmács.

A kínai diákok máig számon tartják a pécsi egyetemről érkezetteket. Állandó és kölcsönös kapcsolatot tartanak fenn Bárdi Lászlóval, s mindig értékes szakmai tanácsokkal, engedélyekkel segítik a kínai kutatómunkáját, meleg szeretettel emlékezve a Pécssett töltött időre. A Pécsi Tudományegyetem, illetve a FEEFI által szervezett kínai szakmai utazások alkalmával, 1997-ben és 1998-ban különös örömmel találkoztak egykori oktatóikkal.

A kínai nyelvű középiskolai képzés kísérlete

Már a nyolcvanas években érezkelni lehetett, hogy a kínai reform, a nyitás politikája olyan erőt jelent, aminek meghatározó következménye a dinamikus fejlődés. Ezt felismerve, a kínai-magyar együttműködést segítő nyelvismeretben is tudatos előrelépést terveztünk. Az egyetem és a megyei oktatásigazgatás javaslatára Pécs városa Nevelési Központja jelezte fogadókészségét és vezette be a kínai nyelv fakultatív oktatását. A kínai nyelvoktatás első oktatója a kínai egyetemistákat kísérő tanár, *Gu Zong Ying* lett. *Gu Zong Ying* hazautazását követően *Bányai Sándor*, a Tanárképző Kar lektorátusának kínai nyelvtanára folytatta az oktatást.

A pécsi kezdeményezés országos hírű lett. Gu Zong Ying professzor kitűnő módszerrel, játékos formában vezette be tanulóit a kínai nyelv rejtelmeibe. Példás felkészültsége nagymértékben hozzájárult a kínai nyelvvel rokonszenvezők tábora kialakulásában. A kínai képzésre távolból is jelentkeztek. Egy tanuló, *Bányász Edit* Nyíregyházáról érkezett, ő lett Magyarország első, kínai nyelvből is érettségizett diákja. Jó nyelvtudása birtokában az ELTE Kínai Nyelvi Tanszékére került, azt sikerrel elvégezte, később tudományos fokozatot szerezve a magyar Kína-kutatás területének és a nemzetközi kulturális kapcsolatoknak egyik motorja lett.

A kínai nyelvű középiskolai oktatás részben anyagi okok, részben a kislétszámú jelentkező miatt rövidesen abbamaradt. Mindez mára a hazai neveléstörténet fontos része, de nem csupán a múlt. A Pécssett folytatott kínai képzésnek van egy mindmáig élő hatása.

A közelmúltban jelent meg az Európai Unió Bizottságának stratégiai jelentőségű dokumentuma az EU új Ázsia-politikájáról. Ez megállapítja, hogy a világ leggyorsabban fejlődő térsége Ázsia és azon belül Kína várhatóan átveszi a világgazdaság vezető szerepét. Az egymásközi kapcsolatokat teljesen új alapokra szükséges helyezni, az eseti ügyletek helyébe a folyamatosan létező együttműködést kell megteremteni. Ennek egyik elengedhetetlen alapja a keleti civilizáció, gondolkodásmód intézményes megismerése/megismertetése. Ennek hiányában reménytelen, egyszerűen illúzió a sokoldalú kulturális, gazdasági/tudományos/műszaki együttműködésre törekedni. A legendásan emlegetett „Kelet-Nyugat” szakadék áthidalása nemcsak a nyelvnek, hanem, sőt elsősorban a meghatározó kulturális háttérnek az ismeretét igényli.

Kínai ismeretek az egyetemi kurzusokban

Erre a jövőformáló társadalmi kihívásra, az egyik legnagyobb jelentőségű távlatra reagálva vezette be a FEEFI vezetése – személy szerint Koltai Dénes és Krisztián Béla kezdeményezésére Bárdi László alkotó közreműködésével – a korábbi pécsi majd kínai tapasztalatok és kapcsolatok alapján a keleti civilizáció és kapcsolatrendszere megismerésének alapozó tantárgyait.

Először a budapesti és a kecskeméti képzési központok levelező oktatási programjába került be a keleti civilizációkat megalapozó „Keleti vallások és eszmerendszerek” oktatása. Az oktatáshoz tankönyv és szöveggyűjtemény készült.¹⁶

A dinamikus multikulturalitás szellemében bővült az ilyen tantárgyak köre. A nappali tagozatokon a „Kína és világ” majd a „Kína és az Európai Unió” illetve „Kína gazdasága” és „A világcivilizációk és Kína”, az „Európai és kínai civilizációs műveltség” című kurzusok a nappali hallgatók felkészítését szélesebb perspektívában a jövő feladataira történő megfelelésben kívánják szolgálni.¹⁷ A kínai ismeretek nagy érdeklődést keltettek. A nappali tagozatos hallgatók témaválasztását az érdeklődés, az „ismeretlen”, de szükséges ismeretek megszerzése indukálja. A kurzusok híret és népszerűségét mutatja be a Fórum, amikor az év eleji beiratkozásnál történt tömeges tantárgyi jelentkezéseket illusztrálta. Eszerint:

„A keleti (arc) művészet mestere. Krisztián Béla: Kína és a világ. Kína kicsit más (persze nem ferde) szemmel. Azt már tudjuk, hogy Kína hamarosan a világ egyik

¹⁶ Bárdi László: A keleti vallások. A JPTE FEEFI és a TANORG Budapest kiadásában. Budapest. 1997. Új és átdolgozott kiadása: Bárdi László: A keleti világvallások története és eszmevilága. JPTE. TTK. Földrajzi Intézet. Ázsia Központ. Pécs. 1999. Keleti kiskönyvtár 1.

¹⁷ Bárdi László-Krisztián Béla: Kínai tárgyú tantárgyak oktatása a PTE-n. Kézirat. 2004.

vezető gazdasági hatalmává válik, nem lehet figyelmen kívül hagyni. Nem száraz adathalmaz, hanem valódi élet. Ez az, amit megismerhetünk a kurzus során. Szinte kedvet kapunk, hogy azonnal lóra/gépre pattanjunk, és személyesen győződjünk meg a hallottakról. Az előadást a tanár úr személyes élményeiről szóló történetek színesítik. Az ajánlott irodalom további ismerteket ad. Felvehető műveltségiként is. Miért? Mert remek sztorikat hallhatsz. Miért ne? Mert nem fogsz megtanulni kínaiul. Óra típusa: Előadás. Bejutás: kisebb könyökharc árán, és előjegyzés során sikerülhet. Techinfo: HUM1262, MUK1105.”¹⁸

A hallgatók beszámolóiból, évfolyam-dolgozataiból és szakdolgozataiból követhetőek az érdeklődés irányai, amelyek rendkívül szerteágazóak. A jelentkezettek nagy száma egyben az érdeklődés sokirányúságát is mutatja, ezzel bizonyítva a Kína iránt állandósult érdeklődést és a tanultak hasznosítására irányuló törekvést.

Koltai Dénes intézetigazgató együttműködésével több kínai kapcsolat alapozódott meg. Így Tóth József rektor kezdeményezésére a kilencvenes évek második felében létre jött a PTE Ázsia Központja.¹⁹ Országszerte az a vélemény, hogy a PTE illetve a FEEFI innovációs problémaérzékenysége és megoldásai előrettekintő, koncepciózus lépések, amelyek a jelen sikerei és a jövőben kamatozónak a kínai-magyar kapcsolatok körében. Ez a képzés egyik alapja volt azoknak a kölcsönös kezdeményezéseknek, amelyekkel a pécsi egyetem, illetve a Kar új együttműködési szerződést kötött a Pekingi Idegen Nyelvek Egyetemével és vesz részt a kínai kultúra folyamatos közvetítésében.

A kínai főiskolások pécsi részképzése óta két évtized telt el. Nincs hónap, hogy a volt hallgatók valamelyike ne jelentkezne. Kínai kutatóútjain Bárdi László gyakran találkozik velük, s nem csökken érdeklődésük volt intézményük, tanáraik iránt. Szeretettel írnak és beszélnek az itt eltöltött időről. Az első magyarországi teljes évfolyamra kiterjedő részképzés neveléstörténeti esemény, amelynek eredményessége erősíti a folyamatosan bővülő kapcsolatokat.

¹⁸ Vadászatra fel! 2004. 2. Fórum. p.4.

¹⁹ Sajtótájékoztató a JPTE Ázsia Központ létrehozásáról. 1999. szeptember 6-án. Pécs, Morik Café, Jókai tér.

HUSZÁR ZOLTÁN

A 150 éves Mohács–Pécsi Vasút története alapításától a 19. század végéig^{*}

A Mohács–Pécsi Vasút (MPV) alapítása, építése és további tevékenysége szervesen összefügg az Első cs. kir. szab. Dunagőzhajózási Társaság (DGT) (Erste k. k. priv. Donau-Dampfschiffahrts-Gesellschaft /DDSG/) történetével¹, amely nagyvállalat közel egy évszázados működését a Duna-medence gazdasági, társadalmi és sok vonatkozásban életmódbeli integrációs kísérletének is tekinthetjük.

Ha azt a mozaikszót hallják, vagy olvassák az emberek, hogy DGT, akkor a dél-dunántúliak nagy része tudja, hogy miről van szó. Arról, a szó legnemesebb értelmében vett, multinacionális nagyvállalatról, amely a 19. század második felétől a 20. század közepéig a régió sok vonatkozásban legjelentősebb ipari nagyvállalatának, a térség gazdasági „zászlóshajójának” számított. Mindez pedig alapvetően annak köszönhető, hogy az értékes mecseki feketekőszén a DGT által indított nagyipari bányászat korszerű formában kapcsolta be az említett időszak gazdasági vérkeringésébe.

A bányászatnak a gazdaságban és a politikában elfoglalt helye alapvetően meghatározta a térség lakóinak életét. A 18. századi kezdetekre visszatekintő pécsi szénbányászat európai rangját és ismertségét a 19. század közepén, a Mecsek vidékén megjelenő DGT alapozta meg. A DGT alapítását 1829. január 24-re vezethetjük vissza. Ezen a napon két angol „gründoló”, *John Andrews* és *Joseph Prichard* körlevelet bocsátottak ki Bécsben, amelyet szétküldtek a Habsburg-birodalom jelentősebb bankáraihoz, arisztokratáikhoz, államigazgatási elitjéhez. Ebben felhívták a címzetteket egy „Dunai Gőzhajózási Társaság” megalapítására. A társaság alapításától nemcsak anyagi hasznot, hanem a közállapotok javulását remélő Széchenyi István gróf is belevágott a vállalkozásba, azaz részvényeket vásárolt. A birodalom prominens személyiségeinek részvétele után érthető, hogy a vállalkozó kedvű angolok kezdeményezését siker koronázta.²

A DGT a Kárpát-medence, ezen belül különösen a Duna hajózását igyekezett vertikálisan és horizontálisan egyaránt átfogni. Ez a magyarázata annak, hogy Pécs környékén szénbányákat vásárolt, hajóépítő és javító üzemeket működtetett – a leg-

^{*} Jelen munkám alapvetően az 1993-ban megjelent tanulmányom továbbfejlesztése. /Huszár Zoltán: A Mohács–Pécsi Vasút története alapításától a 19. század végéig (in: Tanulmányok Mohács történetéből. A település történetének 900. évfordulójára. Szerk.: Ódor Imre; Mohács 1993 205-218)/

¹ Grössing-Funk-Sauer-Binder: Rot-Weis-Rot auf blauen Wellen, 150 Jahre DDSG (Wien 1979); H. F. Mayer – D. Winkler: Auf Donauwellen durch Österreich-Ungarn (Wien 1989); Donau-Schiffahrt 1829-2004. 175 Jahre Erste Donau-Dampfschiffahrts-Gesellschaft (Red.: Susanne Völk, Rainer Ehm, Heribert Heilmeier, Klaus Ott (Regensburg, 2004)

² Huszár Zoltán: A Duna, mint integráló tényező Közép-Európában a XIX-XX. században a DGT/DDSG története tükrében (in: Európa külső és belső határai. Történelem Doktori Program Kutatási Füzetek 6. Szerk.: Garai Ildikó – Gál Zoltán – Huszár Zoltán; JPTE Pécs, 1999 143-151).

jelentősebbet Óbudán, ill. Korneuburgban – valamint a szén szállítását a pécsi bányáiból a mohácsi kikötőbe a saját fennhatósága alatt álló vasút megépítésével kívánta megoldani.³ A jó fűtőértékű mecseki feketeszen, amelynek bányái viszonylag közel estek a mohácsi kikötőhöz, arra készítette a vállalatot, hogy a pécsi szénmedencében szilárdan megvesse a lábát. A DGT számára fontos volt, hogy hajói jó minőségű, olcsó, kiszámíthatóan, ill. folyamatosan rendelkezésre álló szénhez jussanak.

A modern, európai színvonalú bányászat a térségben a 19. század második felében, 1852-ben a DGT első geológiai kutatásaival, majd telekvásárlásaival kezdődött. 1852 és 1923 között az összes Pécs környéki bánya vétel vagy bérlet útján a DGT fennhatósága alá került.⁴ Ezzel a mecseki kőszénbányászatban elkezdődött egy tökeerős, a termelés műszaki feltételeit a kor színvonalához igazító, kiterjedt gazdasági, kereskedelmi és nem utolsósorban politikai kapcsolatokkal rendelkező nagyvállalat működése.⁵

A Mohács-Pécsi Vasút alapítása

A DGT a széntermelést a pécsbányatelepi András-aknán 1853-ban kezdte meg. A szén szállítása Mohácsra, ahol a DGT hajói kikötöttek, az MPV megnyitásáig, szeke-ekkel történt. A rossz minőségű utak miatt a szállítás jelentős összegeket emésztett fel. Ezen kívül a szállítást nagyban befolyásolta az időjárás is. Késő ősztől kora tavaszig a baranyai közutak szinte járhatatlanok voltak, ami azt is jelentette, hogy a rossz közlekedési viszonyok közvetlenül befolyásolták a széntermelést is. *„Az Űszög-mohácsi vasútvonal megépítéséig a szén mázsánkénti fuvardíja Pécestől Mohácsig akkora volt, mint a széntermelés teljes költsége a szekerekre való felrakás pillanatáig.”*⁶

A 19. század 20-as, 30-as éveiben, a reformkori Magyarországon is jelentkezett a közvélemény egy létszámában kicsi, de pragmatizmusában jelentős részében a közlekedés javításának igénye. Közülük is kiemelkedett Széchenyi István gróf és munkatársainak, szellemi partnereinek köre, akik az ország felemelkedésének egyik fontos zálogát a közlekedés fejlesztésében, különösen a „vaspálya” építésében látták. Az 1850-es évek elején a bécsi kormány centralisztikus elképzeléseibe is beleillett, hogy a birodalmi igények kielégítésére meginduljon Pécs környékén a nagyarányú széntermelés.⁷ A DGT vezetői már 1852-ben sürgették a vasútvonal megépítését.⁸ A vasútépítést a kormány kezdte meg, amelynek „legfelsőbb” jóváhagyása 1853. július 8-án született. Az 1853. július 20-án kelt egyezmény a kormány és a Társaság (DGT)

³ Huszár Zoltán: A Mohács-Pécsi Vasút története alapításától a 19. század végéig (in: Tanulmányok Mohács történetéből. A település történetének 900. évfordulójára. Szerk.: Ódor Imre; Mohács 1993 205-218)

⁴ Babics András: A pécsvidéki kőszénbányászat története (Budapest, 1952 26-37); Huszár Zoltán: Az Első cs. kir. szab. Dunagőzhajózási Társaság szerepe a pécsi bányászatban és városfejlesztésben a dualizmus időszakában (in: Vállalkozó polgárok a Dunántúlon a dualizmus korában. Szerk.: V. Fodor Zsuzsa; Veszprém, 1995 149-159).

⁵ Huszár Zoltán: Pécs és a Dunagőzhajózási Társaság (in: Pécsi Szemle 1998 ősz-tél, 69-84); Huszár Zoltán: Jótékonykodás és befolyásolás. A DGT és Pécs kapcsolatának szociálpolitikai vonatkozásai az 1920-1930-as években (in: Baranya. Történeti Közlemények, 1994-1995. VII-VIII. évf. 253-266).

⁶ Babics: i. m. 60.

⁷ Majdán János: A „vasszekér” diadala; a magyarországi vasútépítés története 1914-ig. (Budapest, 1987 71-72)..

⁸ Dr. Ruzitska Lajos: A magyar vasútépítés története 1914-ig. Közlekedési Dokumentációs Vállalat, Budapest, 1964 17).

között az alábbiakat rögzítette: a kormány kötelezte magát, hogy Mohácstól Pécsen át a DGT által megjelölt bányáig vasutat épít. Ez a vasút az állam tulajdonát képezi, az építkezéshez szükséges költségek fedezését azonban a DGT vállalja. A kormány ennek kompenzációjaként a pálya kizárólagos üzletét és üzleti bevételeit az átadás napjától 45 éven át a Társaságnak engedi át, amely a vasutat üzemelteti. A kormánynak jogában áll a pálya üzletét féléves határidővel felmondani és azt a Társaságtól átvenni. A DGT kötelezettséget vállalt arra, hogy a pálya építésének költségeit a megállapított törlesztési terv szerint az átadást követő 6. évtől a 45. évig kifizeti. Ha viszont a kormány a 45. év lejárta előtt a vasutat átvenné, tartozik a Társaságnak az építési költségek azon részét visszafizetni, amelyet a törlesztési terv szerint addig még a társaság nem törlesztett.

A pályán a díjszabást illetően a DGT-nek az állam jóváhagyását kell kérni. A szerződés kötésekor a Társaság megkapta az engedélyt, hogy az áruk szállításáért, mint legkisebb illetéket mérföldenként és mázsánként 2 krt-t (krajcárt) szedhessen. A Társaság a pálya rendszeres üzemeltetéséhez szükséges összes felszerelést saját költségén köteles beszerezni, amelynek fejében a vasút átvétele idején kárpótlásra tarthat igényt. Az egyezmény rögzítette továbbá azt is, hogy az építkezést 1854-ben be kell fejezni.⁹ A fenti egyezmény alapján a kormány a pályát a DGT köszénbányájától – Pécsbányától, amelyet a források „Tárna (Táró)”-ként emlegetnek – Üszögig meg is építette, és 1854. december 1-én átadta a forgalomnak.¹⁰ E szakasz építési hossza 5,689 km, tarifahossza 6,0 km volt.¹¹ A vasút további építése a kormány pénzügyi nehézségei miatt abbamaradt. Ezt követően a DGT a kormány kamatbiztosítási garanciája¹² nélkül folytatta a munkálatokat. Hivatalosan csak 1855. augusztus 21-én adta át az állam az építkezést a Társaságnak. A kedvezőtlen időjárás, az erőltetett munka, a különböző betegségek – kolerajárvány – megtizedelte a több ezer vasútépítő munkást.¹³ Az építkezésen a Habsburg Birodalom több nemzetének fiai vettek részt. „A legtöbb munkás Pécs környékéről való, de a legutolsó héten a környező megyékből jöttek munkások. A partieführerek közül többen Csehországból és Bánáttól valók.” (1853. október 31.) „A munkások részben Pécsen túlról jöttek, és vannak köztük csehek és olaszok, részben Magyarország közelebbi és távolabbi vidékeiről jöttek.” (1854. szeptember 30.) olvasható a kéthetente készített munkajelentésekben.¹⁴

⁹ Magyar Vasúti Évkönyv 1878. (I. évf., szerk.: Vörös László, Budapest, 1878 197-198); Újhelyi Géza: A vasútügy története (Budapest, 1910 158).

¹⁰ A Magyar Vasúti Évkönyv 1878 i. m. 198. o. 1854. december 4-ét jelöli meg „a pécsi köszénbányától Üszögig terjedő szakasz átadási időpontjául. Viszont u. a. m. 200. o. a „Megnyitási határidők pécs-üszögi vonalrész 1854. december hó 1-én” dátumot írja. A Magyar Vasúti Évkönyv 1879, 1880, 1881, 1882, 1883/84. évi számai az 1854. december 1-i dátumot jelölik meg a nevezett szakasz átadására. Ezért én is ezt a dátumot használok.

¹¹ Magyar Vasúti Évkönyv 1878 i. m. 199.

¹² Kamatbiztosítási rendszer (garancia): ez azt jelenti, hogy az új vonal kiépítése fejében az állam garantálta az érdekelt részvényesek számára a tényleges bevételek és a kamat összege közötti különbség évenkénti kifizetését. A kamat nagyságában a szerződő felek előre megegyeztek, amit a kincstár akkor is kifizetett, ha nem közlekedett szerelvény az adott vonalon, azaz nem volt bevétel. (Majdán: i. m. 58)

¹³ Dr. Erdősi Ferenc: A Mohács-Pécsi Vasút és a mohácsi kikötő gazdasági szerepe a XIX. sz.-ban (in: Közlekedéstudományi Szemle, XXIII. évf. 1973. 3. sz. 209).

¹⁴ Pogány Mária: Vállalkozók, mérnökök, munkások a magyar vasútépítés hőskorában (1845-1873) (Budapest, 1980 159)

A vasútépítés gyors előrehaladását, ill. befejezését nagymértékben hátráltatta az a körülmény, hogy a Társaság a Villány-Németbóly irányt jelölte ki, ahol azonban az építési nehézségek olyan nagyok voltak, hogy az eredeti terv feladására kényszerültek. Az új vonalat, a Villány-Virágos felé vezetőt, előbb még nyomjelezni kellett, így a munkákat csak 1856 márciusában tudták folytatni. Nagy erőfeszítés és pénzbefektetés mellett sikerült a pályát Mohácsig megépíteni. 1857. május 2-án nyitották meg a Mohács-Pécs (Üszög) fővonalat, egyelőre csak a szénszállítás számára. A szakasz építési hossza 55,165 km, tarifahossza 55 km volt.¹⁵ A vasútvonal vonzáskörzetébe tartozó agrárvidék, valamint a pécsi vállalkozók, iparosok, kereskedők részéről erős nyomás nehezedett a Társaságra, hogy az nyissa meg vonalát az ún. „idegen” teherforgalom előtt is. A Társaság is látott üzleti lehetőséget mind az idegen teherforgalom, mind a személyforgalom beindításában. Így a DGT-n kívüli teherszállítás 1858. július 10-én¹⁶, a személyszállítás pedig 1859. április 24-én¹⁷ kezdődött el.

Ezzel a forradalmian új kommunikációs eszköz, a vasút bekerült a dél-dunántúli tájba. Hatása az élet minden területén érvényesült, de leginkább a gazdasági életben. A vasúti közlekedés által lerövidült a távolság Dél-Dunántúl legfontosabb városa, Pécs és akkor a dunai hajózásban, személy- és áruforgalomban kiemelkedő szerepet játszó Mohács között. Az állam és a DGT között az MPV-re vonatkozó 1853. július 20-i szerződést az 1861. december 3-án megkötött egyezmény módosította. A Társaságnak 45 évre átengedett vasúti pálya üzletét 1858. december 1-től, mint a pálya rendszeres üzletbe való átadás napjától 90 évre (tehát 1948. november 30-ig!) engedte át a kormány. Ezzel összhangban a hatodik üzletévvél kezdődő tőketörlesztés is a 6. évtől a 90. évig terjed ki.

Az 1867. április 14-én kelt cs. k. pénzügyminiszteri rendelettel az MPV építési költségeit 5.929.943 ft 49 kr-ban határozták meg. Az ezen összeget alapul vevő törlesztési terv 85 évi törlesztési időre szóló járadékot 301.620 ft-ban állapította meg.

1870-ben kevésen múlt, hogy az állam a pályát a társaságtól vissza nem vette; ezt a törekvést a DGT-nek azonban sikerült meghiúsítania.

A kormány és a DGT közötti jogviszonyt az 1873. évi XIV. tc. véglegesen szabályozta: az állam 30 évre, a vasút megnyitása napjától számítva, a félévi felmondási jogáról lemondott. A DGT viszont a szénárszabási és a rakodási illeteket mérsékelte; az eddigi 14 krt/mázsá mérőföldenkénti összeg helyett 12,5 krt-t kellett mázsánként fizetni.¹⁸ Így a fővonal jogi helyzete rendeződött. De ezzel még nem fejeződött be az MPV kiépítése. A DGT, mint a (mecsek)szabolcsi szénbányák bérlője ezt a bányaterülete is össze akarta kötni az MPV fővonalával. A pályát a Társaság rövid idő alatt elkészítette. Az átadás előtti műszaki bejárásról 1873. augusztus 15-én jegyzőkönyv készült. Az 5 oldalas dokumentum szerint alaposan megvizsgálták az új pályát. A műszaki bejárását végző bizottság vezetője, Kováts Lajos főfelügyelőségi biztos volt, aki a Közmunka és Közlekedési M. Kir. Minisztériumot, s egyszersmind a M. Kir. Vasúti és Hajózási Főfelügyelőséget is képviselte. „...*utólagos jóváhagyás reményében, az Üszög-Szabolcsbányai vasútnak f. 1873. évi augusztus 16-án történő üzletbe vételét előszóval megengedte.*”¹⁹

¹⁵ Magyar Vasúti Évkönyv i. m. 1878 198-199

¹⁶ Magyar Vasúti Évkönyv, 1883/84 (VI. évf. szerk.: Vörös László. Budapest, 1885 5)

¹⁷ Magyar Vasúti Évkönyv, 1878. i. m. 198

¹⁸ u. a. i. m. 198.

¹⁹ Magyar Országos Levéltár (OL) Bányászati Fondok. Repertórium. Összeáll.: Sárközi Zoltán, Tóth Róbert Levéltári Leltárak 83. (Magyar Országos Levéltár Budapest 1985) Z 1493 8. tétel.

A vonal építési hossza 7,584 km, tarifahossza 8 km. E szárnyvonal építése 500.415 forint 70 kr-ba került.²⁰

Az MPV egy évtizedig vasúti kapcsolat nélkül volt. Az igazi közlekedési összeköttetést ekkor a mohácsi kikötő jelentette. A nagy változást a Pécs-Barcsi Vasút megépítése jelentette. Az első szerelvény 1868. május 6-án gördült ezen a vonalon. A pálya megépítésével összekapcsolták az üszögi MPV állomást Péccsel²¹, így Mohácstól – Pécs-Barcsra át – Nagykanizsáig, a Déli Vasút vonaláig lehetett már vaspályán utazni. Az 1870. december 20-án megnyitott Alföld-Fiumei Vasút Villány-Eszék vonala újabb csatlakozást jelentett az MPV-nek.²²

A Budapest-Pécsi Vasút átadása – 1882. november 16. – lehetővé tette, hogy Mohácrról, Pécsen át, egyszerűen és gyorsan az ország fővárosába lehessen utazni.

E három évtized dél-dunántúli vasúttörténeti áttekintése után nézzük meg milyen technikai, műszaki feltételekkel működött az MPV a jelzett időszakban. A járműpark 1854-ben a következőkből állt: 1 mozdony szerkocsival és tartalék felszereléssel, továbbá 21 különböző szénszállító vagon.²³ Az első mozdony a „Mohács” nevet viselte, és 258,27 lóerős volt. Ezt a lokomotívot Csehországból hajón szállították Mohácsra, majd innen tovább lovakkal Üszögre. A 24 ló vontatta „járművet” a (belvárd)gyulai dombon még hat pár ló befogása segítette át. A szállítás Mohácstól Üszögre így is három napon át tartott.²⁴

Úgy gondolom, érdemes egy pillantást vetni az 1850-60-as évek járműállományának gyarapodására, amely szemléletesen bizonyítja a vasút egyre fontosabb szerepét.²⁵

Évek	Mozdony szerkocsival és tartalék felszerelés	Szénszállító vagon	Nyitott teherkocsi (Lorus)	Hajtány (Draisine)
1855	1	74	6	1
1856	3	136	6	1
1857	5	230	-	1

1858-ban már személykocsikkal is rendelkeztek, hiszen a következő évben be akarták indítani a személyforgalmat is.

Év	Mozdony szerkocsival	Szén- és tehervagon	Személy-kocsi	Hajtány
1858	5	230	3	1

Az 1860-as évek közlekedési eszközeinek felsorolása (Fahrbetriebsmittel) már differenciált járműparkot mutat, és itt látjuk először a mozdonyok nevét: Mohács, Baranya, Pécs, Áta, Töttös, Üszög és Villány.

Évek	Mozdony kocsival	Személy-kocsi	Szénszállító vagon	Kavicsszállító vagon	Teherkocsi	Faszállító kocsi
1860	7	8	179	22	18	2
1862	8(„Siclos)	10	193	22	18	2

²⁰ Magyar Vasúti Évkönyv 1878. i. m. 199.

²¹ Képegy Árpád: A magyar vasútügy története (Budapest, 1908 87), Vas Ferenc: A Mohács-Pécsi Vasút története (Magyar Vasút és Közlekedés, 1925. XIII. évf. 23-26. sz. 44).

²² Vas i. m. 44.

²³ „Einer Locomotive samt Tender und Reserve = garnituren, ferner 21 verschiedener Kohlenwägen.” (Bilanz der Erste K. K. Priv. DDSG 1854 An Fünfkirchen – Mohács Eisenbahn Conto) Archiv der DDSG, Wien.

²⁴ Horváth Kázmér: A Mohács-Pécsi Vasút múltjából (in: A Pécs-Baranya Megyei Múzeumi Egyesület értesítője. X. évf. 4. füzet, szerk.: Dr. Fejes György, Pécs, 1929 137).

²⁵ Bilanz der Erste K. K. priv. DDSG 1855-1865. Archiv der DDSG, Wien.

1863	8	10	193	22	18	2
1864	8	10	216	22	19	2
1865	u. a.	u. a.	u. a.	u. a.	u. a.	u. a.

A felsoroltakhoz tartozik még: 3 poggyászkocsi, 11 nyitott teherkocsi és 1 hó-
eke; ezek száma a jelzett időszakban nem változott.

A következő, e vonatkozásban megbízható adat az 1877. évre vonatkozik,²⁶ amikor a Társaság az alábbi közlekedési- és szállító eszközökkel rendelkezett: 14 mozdony, 14 személykocsi, 286 szénszállító kocsi, 20 kaviesszállító kocsi, 50 teherkocsi, 2 faszállító kocsi, 5 málhás kocsi, 1 marhaszállító kocsi, 23 nyitott teherkocsi. A forrás alapján a pálya talajviszonyait is ismerjük: az emelkedés maximuma a fővonalon 5 ezrelék, a kőszénpályán (Üszög-Pécsbánya/Tárna) 14,3 ezrelék, az Üszög-Szabolcs szárnyvonalon 20 ezrelék. A görbületek sugarainak maximuma a fővonalon 379,3 méter, a kőszénpályán 190 méter, az Üszög-Szabolcs szárnyvonalon 250 méter. Mindezekből egyértelműen kitűnik, hogy a kor vasútépítőinek jelentős műszaki akadályokat kellett leküzdeniük. Az MPV a következő vasútállomásokat és megállóhelyeket kötötte össze: Üszög, Üszög-Tárna, Szabolcs, Áta, Villány, Német-Bóly, Mohács.

A pálya jelzőberendezéseit az első évtizedekben az őrházaknál lévő magas árbo-
cokra felhúzott gömbök képezték.²⁷ A jelentős forgalmat lebonyolító MPV két évtized elteltével pályafelújításra szorult. 1879-ben kezdték meg az eredetileg beépített öntöttvas sínek és talpfák kicserélését acélsínekre. Az Üszög-Villány közötti 29,5 km-es szakaszon a síncsere még ebben az évben megtörtént, valamint felújították a jelzőberendezéseket, a hidakat és az átereszeket.²⁸

1880-ban jelentős átalakítást végeztek Szabolcsra, ahol az állomás épületét kibővítették. Hasonló munkálatokra került sor az üszögi, villányi és a mohácsi állomásépületeknél is. Az üszögi ideiglenes javítóműhelyt, amelyet az MPV építésének kezdetekor fából emeltek lebontották, és helyette Pécsen, a pályaudvaron újat építettek. Az új műhelyt az MPV és a Pécs-Barcsi Vasút közösen használta.²⁹ 1880-1881-ben is folytatták az eredeti sínek acélsínekre történő kicserélését; az új sínpár hossza 38,92 km lett.³⁰ A pályakorszerűsítést a fővonalon 1884 végén fejezték be, így Üszög és Mohács között végig korszerű acélsíneken lehetett közlekedni. A szabolcsi szárnyvonalon is, 0,4 km kivételével, acélsíneken jártak a vonatok.³¹

A Mohács-Pécsi Vasút irányítása, szervezeti felépítése

Az MPV részvénytársasági formában működött, a részvények kizárólagos tulajdonosa a DGT volt.³² Az MPV pályája jogilag ugyan a magyar állam tulajdonában állt, de a gyakorlatban a vasút korlátlan ura a DGT volt. A központi igazgatást a DGT igazgatótanácsa és bécsi (vezér)igazgatósága látta el. A vasút közvetlen operatív irányításáért a Pécsen székelő üzletvezetőség volt felelős. 1868-tól a Pécs-Barcsi Vasút – ahol a DGT jelentős tőkeérdekeltséggel rendelkezett – és az MPV közös üzletvezetőséget

²⁶ Magyar Vasúti Évkönyv 1878 i. m. 202.

²⁷ Vas: i. m. 44.

²⁸ Magyar Vasúti Évkönyv 1880 (III. évf. szerk.: Vörös László Budapest 1880 108).

²⁹ Magyar Vasúti Évkönyv 1881 (IV. évf. szerk.: Vörös László Budapest 1882 87-88).

³⁰ Magyar Vasúti Évkönyv 1882 i. m. 85.

³¹ Magyar Vasúti Évkönyv 1883/84. i. m. 4.

³² Mohács-Pécsi Vasút RT. Z 1493 (in: Bányászati Fondok. Repertórium. Összeáll.: Sárközi Zoltán, Tóth Róbert Levéltári Leltárak 83. Magyar Országos Levéltár Budapest 1985 107).

állított fel. 1882. november 16-án megnyitották a Budapest-Pécs vasútvonalat, és ettől kezdve ennek Budapesten székelő üzemeltetése látta el az MPV és a Pécs-Barcsi Vasút üzemeltetési teendőit is.³³ Ez a közös üzemeltetés mindhárom vasútnak jelentős pénzügyi megtakarítást jelentett.

1889-ben a Budapest-Pécsi Vasutat államosították, valamint az MPV Üszög-Villány vonalszakaszát is megváltotta a magyar kormány. Ettől kezdve az MPV vonalait a Budapesten felállított önálló üzemeltetés irányította.³⁴

Az MPV helyzete Mohácson

A DGT-nek az MPV üzemeltetésével kapcsolatban a 19. században a mohácsi pályaudvar, széntároló, rakodó valamint kikötő használata körül adódott bonyodalma. A fő gondot a fenti létesítmények területének rendezetlen tulajdonviszonyai okozták. A nézeteltérések Mohács mezőváros képviselőtestülete, a Pécsi Püspöki Uradalom – ezek, mint különböző mohácsi és környékbeli területek tulajdonosai – és a DGT, ill. az MPV, mint a vasút céljaira kisajátított területek használója, ill. bérlője között jelentkeztek. A rendezetlen tulajdonjogi kérdéseket még tetézte az a tény, hogy a Duna-parti területeket az elmosás ellen védeni kellett, ami jelentős anyagi erőt kívánt.³⁵ Mohács a Duna nyugat felé kanyarodó partjára települt, amely a folyó partromboló hatásának ki van téve, ezért ez a szakasz mesterséges védelmet igényelt.

Az 1863. július 10-én lezajlott „*a mohácsi Dunapart erősítése céljából szükséges költségek mikénti felosztása iránt tartandó tanácskozmány*” résztvevői a „*mohácsi püspöki székes házban reggeli 8 órákor megjelenén*” a következő személyek voltak: Frank József megyei főjegyző, mint elnök, Ribánszki József, a Pécsi Püspöki Uradalom kormányzója, Csima Pál, az uradalom ügyvédje, Heilman Ágoston, a szab. Első Duna Gőzhajó Társaság kapitánya, Bók Lajos, a Mohács-Pécsi Vasút üzemeltetője, Danitz Antal, a vaspálya ügyvédje, Aiskubischler(?) Ignác, Mohács város főbírája, Kercse Imre, a város főjegyzője, valamint 7 városi képviselő, továbbá a város mérnöke és pénztárnoka. A DGT és az MPV képviselői a következőket adták elő: „*...Mind a gőzhajó állomás ügynökségi épületét, mind raktárépületeiket, és a vasút több ölnyire terjedő részeit a folytonos partszakadások miatt ismételve, és hátrébb vitetni kénytelenítettek, és az által a Társulatnak mintegy 4.000 Ft. é. kár okoztatott.*”³⁶ A város képviselői szerint „*... partunkat leginkább a I. szab. Dunagőzhajótársulat hajói rongálják, mi onnét is kitetszik, hogy éppen azon a helyen, hol kikötőjük létezik, a víznek legnagyobb sebje lévén, csak azon egypár év alatt is milyen borzasztó károkat kell elszenvednünk.*”³⁷ Mivel a DGT ezen károk kijavításához nem akart hozzájárulni, mert „*érdekeik az építkezéshez a hozzájárulást nem kívánják*”³⁸, hiszen épületeiket már hátrébb vitték. Mohács képviselőink nyilatkozatával zárult a tárgyalás: „*a T. Hatóságot vagyunk kénytelenek felkérni*”³⁹, hogy a Társaság vegyen részt anyagilag a munkában.

Az 1870-es években is gyakori vita tárgya az érintett felek között a Duna-part megerősítése. Csak egy példa a sok közül: 1872. augusztus 31-én Martin Cassián, a

³³ Magyar Vasúti Évkönyv 1882. i. m. 86-87.

³⁴ Újhelyi i. m. 159.

³⁵ Erdősi: i. m. 214-215.

³⁶ OL Z 1493 7. t.

³⁷ u. o.

³⁸ u. o.

³⁹ u. o.

DGT vezérigazgatója fellebbezést adott be a M. Kir. Közmunka és Közlekedési Minisztériumhoz a Baranya vármegye 1871. február 6-i 162. számú közgyűlési, valamint az 1872. évi 3413. számú alispáni határozat ellen, amelyek a mohácsi part megerősítésére kötelezik a társaságot. Cassián kéri, hogy a „*mohácsi újabb partvédezési költségekből reá jött 26.000 ft-nyi hozzájárulási összegnek lefizetése alól a Társaságot felmenteni, s a hozzájárulási hányadra megállapítása céljából újabb tárgyalást elrendeltetni lehessen.*”⁴⁰ A vezérigazgató kifejtette, hogy társulata nem tulajdonosa, hanem „csak” bérlője a vasútnak, ezért a tulajdonosnak, azaz az államnak kell elvégezni a jelzett munkákat. A minisztérium válaszát 1873. január 29-én Hieronymi Károly miniszteri tanácsos, a korabeli közlekedésügy jeles szakértője írta. Ennek legfontosabb része: „... *hazai törvényeink ...szerint a vízszabályozási munkálatok költségeihez való hozzájárulásra nézve nem csak a biztosított földek tulajdonosai, hanem mind azok, kik ezen munkálatokból hasznot élveznek, hozzájárulni tartoznak.*”⁴¹ Az MPV által használt területek tulajdonjoga körül több évig tartó vita zajlott Mohács és a Püspöki Uradalom között, ami nyilvánvalóan jól jött a vasutat működtető nagyvállalatnak, hiszen így a bérleti díj fizetését el lehetett „húzni”. „...*a Mohács Pécsi vasút üzletvezetősége számtalanszor fordult részint Mohács nagyközség t. hatóságához, részint a pécsi püspöki uradalomhoz a kérdéses bérnek hova fordítása végett anélkül, hogy ezen Mohács nagyközsége és a püspöki uradalom közötti kérdés véglegesen eldöntetett volna.*”⁴² A vitatott területekről Pécsen 1880. augusztus 9-én a Pécsi Püspöki Uradalom és Mohács nagyközség képviselőtestületének meghatalmazottjai „*Barátságos Egyezés*”-et kötöttek „*a mohácsi Dunapart erődítési munkálatok költségeinek fedezése tárgyában.*”⁴³ Eszerint az MPV 1867. január 1-e és 1879. december 31-e közötti bérösszege Mohács nagyközséget illeti, 1880. január 1-e után fizetendő bérleti díjra a Püspöki Uradalom jogosult. Ebből az összegből, valamint kormányzati támogatást is kérve, szándékoznak a munkálatokat elvégezni. A következő évben, 1881-ben befejeződött a kérdéses terület ismételt, de most már pontos felmérése, elkülönítése. Így minden érintett fél számára, nyugvópontra került az ügy. Sikerült a hosszú évek óta tartó vitát lezárni, és ami még fontosabb, a mohácsi Duna-partot és kikötőt biztonságossá tenni, ami nemcsak az érintett felek, hanem a köz érdekét is szolgálta.

Az MPV egészségügyi szolgálata⁴⁴

Az MPV önálló betegsegélyező alappal és egészségügyi szolgálattal rendelkezett, amely szervezet az MPV szolgálatában álló munkavállalókat és családtagjaikat látta el betegség esetén. Egészségügyi tekintetben két szakaszra volt felosztva, egy-egy pályaorvos vezetésével. Az első orvosi szakasz az 1-5. számú órházig az Üszög-Tárna (Pécsbányatelep) szárnyvonalon, az 1-5. számú órházig az Üszög-Szabolcs szárnyvonalon és a fővonalon a 44-63. számú órházig terjedt. A szakaszhoz tartozott Üszögbánya, Szabolcs, Üszög és Pécs állomás. A pályaorvos lakhelye Pécsen volt, ahol gyógyszerteráriumot is létrehozott. Kis gyógyszereszeleket gyógyszerrel Üszögön

⁴⁰ u. o.

⁴¹ u. o.

⁴² u. o. 1880. V. II. levél Mohács nagyközség T. válaszmányának az MPV üzletvezetőjétől, Kellemfy Károlytól, aki a DGT képviselőjében is eljárt.

⁴³ OL Z 1493 7. t.

⁴⁴ Az MPV betegsegélyező alap állásáról – 1877. december. 31-ével bezárólag – a Magyar Vasúti Évkönyv i. m. 1878. tájékoztató. 202.

is elhelyeztek. A második orvosi szakasz a fővonalon az 1-42. számú őrházig terjedt. A szakaszhoz tartozott Mohács, Német-Bóly, Villány és Áta állomás. Gyógyszertárak Villányban és Mohácson voltak.

Az egészségügyi szolgálat 2 db állandó, 3 db hordozható mentőszekrényvel és 3 db hordággal rendelkezett. Valamennyi eszköz Pécsen volt elhelyezve. A pályaorvosok a betegsegélyező alapból kapták a fizetésüket. A betegsegélyező alap állása 1878. végén: bevétel 16.861 forint 93 kr; kiadás 3.488 forint 10 kr; maradvány 13.373 forint 83 kr. „E vagyonmaradvány gyümölcsözőleg kezeltetik.”⁴⁵

A Mohács-Pécsi Vasút Szolgálati és Illetmény-Szabályzata⁴⁶

Az MPV dolgozói részére az eddigi magánjogi munkaszerződést 1908-ban Szolgálati és Illetmény-Szabályzata váltotta fel. A Szabályzat az 1907. évi XLIX. tc., illetve a kereskedelemügyi miniszter – aki ekkor a vasúti közlekedés szakági felügyelője is volt – 58654/III. 907. sz. rendelete, a „*Vasúti Szolgálati Rendtartás*” alapján készült. A Szabályzat 120 paragrafusban pontosan rögzíti az alkalmazottak jogait és kötelességeit. A Szabályzat részletes elemzésére terjedelmi okok miatt e helyen nem kerülhet sor, de néhány fontosabb vagy érdekesebb passzusáról szólni kell.

Az általános határozatok között kiemelkedő a vasúti személyzetre vonatkozó 3. §: a vasút személyzete állandó és ideiglenes alkalmazottakból áll. Állandó alkalmazottak: a tisztviselők, az évi fizetéssel bíró egyéb alkalmazottak, azok a havidíjasok, napibéresek és munkások, akik legalább három év óta állnak megszakítás nélkül a vasút szolgálatában.

„Az alkalmazás feltételei” között szerepel, hogy csak olyan magyar állampolgár vehető fel, aki bírja a magyar nyelvet, 18-35 év közötti, szellemileg és testileg ép, büntett vagy vétség miatt elítélve nem volt és „*erkölcsi tekintetben alapos kifogás alá nem esik*”. Ezen kívül az adott beosztásra előírt iskolai végzettséggel kellett rendelkeznie. Figyelemre méltó a nők alkalmazásáról szóló 13. §, amely szerint az alkalmazásnál elsőbbséggel bírnak a volt alkalmazottak özvegyei és hajadon leányárvái. Férjes nő – kivéve az alkalmazott neje – rendszerint nem vehető fel.

A „Hivatalos munkaidő”-t tágan értelmezi a Szabályzat: „*Munkatorlódás, sürgősség vagy egyéb rendkívüli viszonyok esetében az alkalmazott köteles a rendes munkaidőn túl is külön díjazásra való igény nélkül szolgálatot teljesíteni.*” (26. §)

A „Szabadság” (37. §) mennyiségét a beosztások szerint erősen differenciálták:

- a) tisztviselőknek: az első 10 évi szolgálat alatt 14 nap/év; a 20. szolgálati évig 21 nap/év, ezen túl 28 nap/év
- b) a többi fizetési alkalmazottnak: az első 10 évi szolgálat alatt 8 nap/év; a 20. szolgálati évig 10 nap/év, azon túl 14 nap/év
- c) a gyakornokoknak, napibéreseknek és munkásoknak: 3 évi szolgálat után 8 nap/év a szabadság.

A szolgálati mulasztásokat, vétségeket és az ezekkel kapcsolatos eljárásokat aprólékosan részletezte a Szabályzat (41. § – 68. §). Ennél részletesebben csak a „*Szolgálati címek és illetmények*” felsorolása történt (76. § – 120. §). A fizetési osztály, fokozat, szolgálati minőség (cím), évi fizetés, várakozási idő, évi lakáspénz az alkalmazotti besorolás legfontosabb összetevőinek számított. Ezek figyelembevételé-

⁴⁵ Az egészségügyi szolgálat szervezetéről a Magyar Vasúti Évkönyv i. m. 1878. adja az első információt. 157.

⁴⁶ Szolgálati és Illetmény-Szabályzat a Mohács-Pécsi Vasút alkalmazottai részére 3046 i. a. szám 1908. (Budapest, 1908).

vel 96 (!) kategóriát különítettek el az igazgatótól a II. osztályú sorompóórig. Így e hierarchizált, tagolt szervezetben mindenki tisztában lehetett helyével és lehetőségeivel. Mindez szigorú zártsága ellenére, a rendszerben lévők számára, a struktúrában elfoglalt hely alapján biztos megélhetést jelentett.

Az MPV 20. századi története a pécsi bányászattörténet szempontjából fontos események sora, de a régió életében már közel sem játszott olyan lényeges szerepet, mint a 19. században. Az 1910-es évek elején a DGT-nél megindult nagy műszaki rekonstrukciós és koncentrációs folyamat az MPV-t sem hagyta érintetlenül. Mindez az I. világháború okozta kényszerszünet után folytatódott. Új bányavonalakat építettek, közülük többet villamos vontatással (!) láttak el.⁴⁷ A járműparkot is alaposan korszerűsítették. Az 1920-as években 40 t teherbírású, 6 tengelyű önkormányozós kocsik teljesítettek szolgálatot, amelyek szerkezete lehetővé tette, hogy a szén megrakása és kiürítése néhány perc alatt megtörténhessen. A személyszállítás modernizálását az oldalfolyosós személykocsik üzembeállítása jelentette. Az MPV kommunikációs viszonyai is hatalmas fejlődésen mentek keresztül. Elektromos harangjelzők és távbeszélők segítették a biztonságos közlekedést.⁴⁸

Az MPV, mint a DGT tulajdona az alábbi tőkebefektetésekkel rendelkezett: 1909-ben 17.300.274 Korona, 1928-ban 22.085062 Pengő, 1938-ban 6.307.093 Pengő.⁴⁹ A DGT történetébe, vállalati struktúrájába 1938-ban, az Anschluss után, közvetlenül is beleszólt a világháborús politika. A pécsi székhelyű társaság a fasiszta óriásvállalat, a „Hermann Göring Werke”⁵⁰ része lett Ausztria Németországhoz történő csatolását követően. Ezzel a háborús célokot megvalósító, új típusú gazdálkodás, az ún. hadigazdálkodás kezdődött meg a Pécs környéki bányáknál is. A II. világháború lezárulása után a DGT pécsi bányáival együtt jóvátétel címén szovjet fennhatóság alá került. Az új nagyvállalat neve Magyar-Szovjet Hajózási Részvénytársaság (MESZHART) lett. Az 1950-es évek elején, máig tisztázatlan formában, Magyarország „visszakapta”, visszavásárolhatta a szovjet tulajdonrészt a MESZHART-ban. Ezzel párhuzamosan pedig már javában folyt a „széncsata”, a szocialista bányavállalatok kiépítése a Mecsekben is.

Mindeközben a közel egy évszázadig működő, 2 világháborút kiszolgált MPV-t is elérte az 1945 utáni Magyarországon általánossá vált gazdaságpolitikai realitás, az államosítás. Azt követően az MPV a Magyar Államvasutak szerves részévé vált.

2007 májusában az MPV Mohács-Pécs közötti szakasza elkészültének 150. évfordulójára emlékezve a MÁV Pécsi Igazgatósága tudományos emléküléssel, Mohács Város Önkormányzata és a pécsi szénbányászat történetével foglalkozó lokálpatrióták nosztalgia vonatozással és szakmai előadásokkal emlékeztek.

⁴⁷ i. m. Rot-Weiss-Rot...131.

⁴⁸ Vas i. m. 44.

⁴⁹ i. m. Bányászati fondok. Repertórium. 107.

⁵⁰ August Meyer: Hitlers Holding. Die Reichswerke "Hermann Göring" (Europa Verlag München – Wien, 1999).

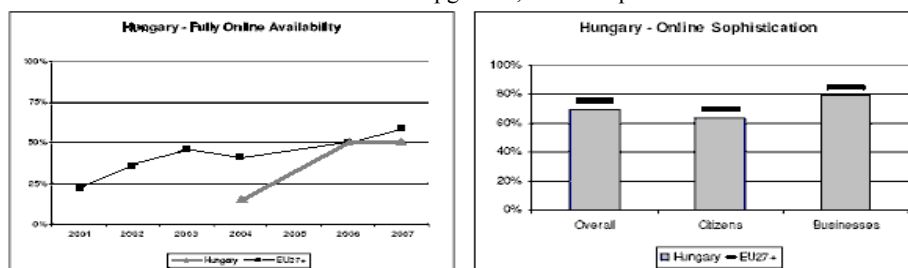
BÉRES CSABA ZOLTÁN – ZSÁK JUDIT

Új kihívások az e-önkormányzati szolgáltatások sikeressé tételében és azok összefüggései az információs műveltséggel

A nemzetközi trendekhez hasonlóan az utóbbi években Magyarországon is egyre többen veszik igénybe az online elektronikus szolgáltatásokat, méghozzá elsősorban információszerzés céljából élnek velük a felhasználók, s csak ezután következnek az ügyintézés, illetve egyéb tranzakciók bonyolítása. Napjainkban már a legtöbb területen az alapvető szolgáltatások közé sorolhatjuk az online formát, tehát a szolgáltatás fejlettségi színvonalát inkább az határozza meg, hogy az adott elektronikus szolgáltatás mennyire tesz lehetővé egyéb, az információszerzésnél és átadásnál, vagy a levélváltásnál és az egyszerű dokumentumküldésnél bonyolultabb műveleteket.

Az európai információs társadalmak és egyúttal a társadalmi rendszerek hatékonyabb működésének elérését hivatott szolgáló például az a hús elektronikus közszolgáltatási terület (CLBPS: *common list of basic public services*), amelyen az EU-s irányelvek¹ szerint tudnunk kellene összetett, minőségileg, tartalmilag és funkcionálisan fejlett elektronikus közszolgáltatást nyújtani. A Capgemini 2007. szeptember 20-án közzétett, 2007 első félévére vonatkozó adatai szerint Magyarország e hús közszolgáltatás megvalósulási szintjét és elérhetőségének mértékét tekintve összességében elérte az EU 27+ átlagát. Komoly lemaradásunk olyan, egyébként igen fontos területeken van, mint a szociális juttatások (28. hely a 31 országból), az építési engedélyek (27.), a közkönyvtári szolgáltatások szintje és elérése (24.) és az egészségügyvel kapcsolatos szolgáltatások pl. időpontfoglalás, interaktív tanácsadás a lehetséges szolgáltatásokról (31., több országgal holtversenyben). Az említett elektronikus közszolgáltatások jelentős részét az e-közigazgatási rendszeren (*eGovernance*) belül találjuk. Ahogy az alábbi ábrákon láthatjuk, az e-közigazgatás hazai elérhetőségének a szintje 2004 óta megközelítette az európai átlagot.

1. ábra Forrás: Capgemini, 2007 szeptember

¹ Lásd erről az *eEurope Akcióterveket*, illetve a legfrissebb, megújított EU-s irányelveket tartalmazó *i2010 eGovernment Action Plan*-t.

A probléma tehát nem ezzel, hanem a szolgáltatások társadalmi kihasználtságának az alacsony szintjével van. Erről tanúskodik a *World Internet Project* 2006-os felmérésének eredménye is, melyből jól látható, hogy az e-közigazgatási szolgáltatások használata jórészt információszerezés céljából történik és a felhasználók csak jóval ritkábban élnek az e-ügyintézés sokféle lehetőségével, pedig az információszolgáltatás alapvetésén túl az e-közigazgatási szolgáltatások rendszere elsősorban erre lenne hivatott.

2. ábra Forrás: WIP, 2006

A Szonda Ipsos Infokommunikációs Osztályának 2006-os országos vizsgálata szerint ez azzal magyarázható, hogy a magyar lakosság komoly hányada (31%-a) még csak nem is hallott az online ügyintézés lehetőségéről, vagy éppen hallott róla, de konkrét honlapokat nem ismer, ahol ilyen szolgáltatáshoz hozzáférhetne (34%), vagy csak igen korlátozott számban ismer online közigazgatási szolgáltatást nyújtó weboldalakat (pl. az *APEH.hu* 25%, az *okmanyiroda.hu* 15%, a *Magyarország.hu* 11% által ismert). A digitális aláírás ismertsége ezekhez képest magasabb (36%), a kormányzati portál Ügyfélkapuján keresztül intézhető ügyek ismertsége pedig közepes volt, a népesség 22%-a hallott róla.² Fontos kiemelni, hogy az itt hivatkozott Szonda Ipsos-felmérés kutatóinak érveléséből is érzékelhető az „e-közigazgatásban való jártasság” bizonytalan fogalmi meghatározottsága. E felmérésben a „jártasság” öt fokú skálája ugyanis aszerint oszlik meg, hogy ki hallott már az online ügyintézés lehetőségéről és ki próbálta már ki konkrétan az Ügyfélkaput. A hierarchia legalsó fokára helyezik azokat, akik még soha nem hallottak arról, hogy az interneten intézhetik hivatalos ügyeiket (30%), a legfelső szintre pedig azokat sorolják, akik az Ügyfélkaput ismerik és legalább kipróbálás céljából jártak is a portálon (7%). A közbülső szinteken vannak azok, akik már hallottak a e-ügyintézésről, de nem ismernek konkrét honlapokat, illetve akik az Ügyfélkapu kivételével ismernek ilyen honlapokat, s tőlük is megkülönböztetik azokat, akik hallottak ugyan az Ügyfélkapuról, de nem próbálták ki. Egyetlen nagyon fontos komponens azonban kimarad a vizsgálatból: maga az ember mint felhasználó és az ő kompetenciái (amelyek már

² Az 1500 fős végzett, a teljes hazai felnőtt lakosságot lakóhely, nem, kor és iskolai végzettség szerint reprezentáló felmérés részletes ismertetését lásd Csüllög Krisztina – Varga Anikó: Felmérés a hazai e-közigazgatás lakossági fogadtatásáról = *Információs Társadalom*, 2007/1. pp. 86-96.

valós, mélységgel, tartalommal bíró jártasságok), illetve az e kompetenciákban, főleg az információs műveltségben és a digitális írástudásban mutatkozó hiányosságok. A felmérés megemlékezik ugyan a felhasználók „*infokommunikációs fejlettségének*” különböző lehetséges szintjeiről, de nem helyezi azokat tágabb összefüggésbe, csak az online ügyintézésrel kapcsolatos ismeretekkel és jártasságokkal méri.

Új kompeteciafejlesztési szükségletek: információs műveltség és digitális írástudás

Az információs társadalom korában reánk zúduló információáradatban az emberek érhető módon egyre kevésbé képesek arra, hogy segítség nélkül megfelelő szintű információs műveltségre (*information literacy*) tegyenek szert, vagyis, hogy felismerjék az információszerzés stratégiai fontosságát, s megtanulják honnan és hogyan tudják beszerezni a releváns információkat, majd kellően fejlett kritikai gondolkodásuk birtokában képesek legyenek értékelni, szelektálni és kreatívan felhasználni, tudássá alakítani a szerzett információkat. Ennek a nagyon sokrétű kompetenciacsomagnak természetesen része a digitális írástudás (*computer literacy*) is, amely a mai körülmények között lassan kikerülhetetlen feltétele lesz az információszerzésnek és -közlésnek, valamint a digitális világban való tájékozódásnak és – szűkebb témánkhoz kapcsolódva – az elektronikus közigazgatás használatának is.³

Érvelésünk kiindulópontja az, amit legutóbb Mártonffy Attila is kiemelt az információs adatvagyon hasznosulását taglaló cikkében, miszerint a 2005 novemberi közigazgatási eljárási törvény (KET) e-közigazgatásra vonatkozó rendelkezései és a terület törvényi szabályozása „rendkívüli mértékben felgyorsítja, egyben demokratizálja, transzparenssé teszi a közigazgatási eljárásokat. Használatuk azonban vitathatatlanul informatikai jártasságot igényel, számítógépes alapismeretek meglétét feltételezi.”⁴ Az európai információs társadalmak polgárai előtt álló kihívásokkal kapcsolatban Martin Bangemann is igen találóan fogalmazta meg a probléma összetettségének a lényegét, vagyis azt, hogy „a modern információs és kommunikációs technikák használatának politikai és társadalmi következményei messze túlmennek a pusztán gazdasági vagy technikai reformokon. (...) Ezek az innovációk a társadalmak egészét változtatják meg, (...) életmódunkat, tanulásunk és munkánk jellegét.”⁵ E szempontból az egyik döntő fontosságú fejlesztési terület a közigazgatás polgárokhoz és üzleti szférához való közelebb hozása lett.

A CLBPS-ben szereplő 20 szolgáltatás közül 12 az állampolgárok, 8 pedig a vállalkozások felé irányul. Az elektronikus szolgáltatások terjedése sokkal könnyebbé és felhasználóbaráttá teszi a közigazgatás és az állampolgár, valamint az üzleti élet szereplői közötti kapcsolattartást. De ennek a megvalósulásához természetesen az is szükséges, hogy minden állampolgárnak és minden ügyintézőnek legyen meg a meg-

³ Az *information literacy* és a *computer literacy* fogalmak megkülönböztetésénél az ALA (American Library Association) meghatározásával értünk egyet. Lásd erről: American Library Association Presidential Committee on Information Literacy. 1989. Final Report. Washington, DC., illetve Barbara Humes összefoglaló cikkét. Letöltés dátuma: 2007. szeptember 20. <http://www.libraryinstruction.com/infolit.html>

⁴ Mártonffy Attila: Hasznosul-e az adatvagyon? = *IT Business*, 2007. szeptember 18. p.22.

⁵ Bangemann, Martin: Policies for a European Information Society. In: Programme on Information and Communication Technologies. Uxbridge, Brunel University, 1995. Idézi: H. Kubicek – W. Dutton – R. Williams (szerk.): *The Social Shaping of Information Superhighways*. Campus, Frankfurt/New York, 1997. p. 19.

felelő szintű digitális műveltsége, amelyhez biztosítani kell a hozzáférhető képzést még a hátrányos és elszigetelt területeken is.

A hazánk által is követni kívánt eEurope-fejlesztésekkel kapcsolatban tehát felmerül az új oktatási és kompetenciafejlesztési szükségletek koncepcionális kérdése. Az utóbbi évek előremutató kezdeményezése a számítógép felhasználói szintű ismeretének elsajátítására vonatkozó törekvés a közigazgatásban is. E folyamatot erősíteni szükséges, mert az e-közigazgatás folyamatai csak akkor jelentenek javulást, akkor lesznek hatékonyak, ha a számítógép használata készségszintű minden ügyintézőnél, illetve minden felhasználó lakosnál. Tehát új kihívásként jelentkezik, hogy az ilyen jellegű ismeretek oktatását is meg kellene oldani. Ha a megoldás stratégiáját igyekszünk felvázolni, akkor a következő fontosabb elvi célok és hozzárendelt eszközök felől kell gondolkodnunk:

1. elvi cél: Az e-akadálymentesség és e-esélyegyenlőség megteremtése: Fontos kihívás, hogy az eltérő személyes, társadalmi, illetve területi fejlettségek minél inkább kiküszöbölhetőek legyenek általánosságban az infokommunikációs technológiákkal kapcsolatos tudás, illetve relevánsan az e-közigazgatás és a kapcsolódó szolgáltatások viszonylatában is. Ez elsősorban az infrastruktúra, a technikai elérhetőség egyenlő fejlesztését jelentené, és a kapcsolódás esélyének térbeli, időbeli, fizikai lehetőségének megteremtését.

1. hozzárendelt eszköz: A megfelelő oktatás és képzettség kialakítása: Évek óta folynak kutatások azzal kapcsolatban, hogy a lakosság körében mennyire elterjedt a számítógép és Internet használata, illetve milyen ismeretek, tudás birtokában vannak az emberek ezek kezeléséhez. E kutatások eredményeiből kiindulva meg kell határozni azon kompetenciákat, tudáselemeket, felkészültségeket, melyek birtokában a humán ágensek e-közigazgatáshoz való kapcsolódása sikeres lehet. Ezt követheti a célorientált felnőttoktatási, szakképzési programok kidolgozása, valamint egy következő lépésben a digitális írástudás alapelemeinek az eddigieknél sikeresebb beillesztésére az iskolai tanulmányi rendszerbe. A végső cél e tekintetben a megfelelő szintű digitális műveltség és e-rutin elérése.

2. elvi cél: A felhasználók bizalmának elnyerése: Azon túl, hogy a közigazgatási szolgáltatások hagyományos működéséhez, igénybevételéhez képest gyökeres szemléletváltásra van szükség az összes résztvevő esetében, az egész e-közigazgatási rendszerbe vetett bizalom lehet a sikeres működés alapfeltétele.

2. hozzárendelt eszköz: Egy összehangolt oktatási és tájékoztatási stratégia kialakítása: Elemi érdek, hogy az állampolgárok és a hivatalok használják is az újonnan kiépített e-közigazgatási rendszert, így kiemelten fontos a szükséges kompetenciák kialakítása. Ennek legbiztosabb útja a társadalom széles rétegeit érdekeltté tevő oktatás, tájékoztatás, és a végfelhasználók (cégek, állampolgárok) bizalmának megszerzése, kialakítása, valamint a bizalom megtartása. Ehhez összehangolt oktatási és tájékoztatási stratégia kell, valamint megfelelő marketing, oktatás és az aktív állampolgárságra való felkészítés szükséges. A felnőttoktatás feladata e téren a társadalom különböző rétegeit megcélzó tudás kialakítása, a célcsoportok igényeihez, elvárásaihoz igazított oktatási anyagok elkészítése, a használatból származó előnyök kihangsúlyozása, a biztonságos használathoz szükséges ismeretek elterjesztése.

A fentiekben vázolt célok és eszközök közül jelen cikkünkben csupán egy részterülettel kívánunk részletesebben foglalkozni, az oktatási-képzési területtel, amely ugyanakkor az egyik legfontosabb terület az e-közigazgatás későbbi sikeres működéséért.

dése, működtetése, kihasználása szempontjából. Írásunk célja elsősorban az oktatás által megoldandó problémák, a teljesítendő kihívások körvonalazása.

Magyarországon az e-közigazgatás bevezetésével járó teljes szemléletváltást nehezíti a majdnem ötven év alatt kialakult bürokratikus beidegződés. A szemléletváltást segítő oktatások és felkészítések fontos részét képeznek hazánk eEurope-felzárkózási stratégiájának. Az e-közigazgatáshoz szükséges információs műveltség elsajátíttatása, a kapacitásfejlesztés és az infokommunikációs technológiák terén szerzett jártasság ugyanis alapvető fontosságú ahhoz, hogy az állampolgársággal járó minden joggal és előnnyel élni lehessen. Az információs társadalom teljes körű állampolgársága olyan alapvető jogok biztosítását jelenti, amilyen például a hozzáférés az alapvető technológiákhoz, figyelembe véve a vidéki és a periférikus közösségek sajátosságait is, de jelenti a lehető leghatékonyabb, felhasználóbarát hozzáférést is a közszolgáltatásokhoz, megteremtve egy olyan közigazgatást, ahol a folyamatok a köz számára átlátható és érthető formában zajlanak. Nem utolsósorban ennek köszönhetően növekedhet a regionális koherencia és a demokrácia fejlettsége is.

Az elektronikus ügyintézésrel kapcsolatos állampolgári tudnivalók oktatása természetesen nem csak a felnőttképzés feladata, hiszen azt már korábban, a közoktatási tantervbe is be kellene emelni. Figyelembe kell venni, hogy az állampolgár tizenégy évesen kerül először közvetlen kapcsolatba a közigazgatással. Az e-közigazgatással, elektronikus ügyintézésrel kapcsolatos állampolgári tudnivalók és technikai alapismeretek megszerzésének tehát már az iskolarendszerű oktatásban el kellene kezdődnie. Ennek keretében az általános- és/vagy középiskolai diákok tanulmányaik során megismerkednek az elektronikus ügyintézésrel kapcsolatos kérdésekkel, így a közoktatásból újonnan kikerülők már felkészülten, tudatosan és megfelelő biztonsággal képesek használni az e-közigazgatás szolgáltatásait. A tanulmányi programok keretében itt is kiemelt hangsúlyt kell kapjanak az elektronikus aláírással kapcsolatos és adatbiztonsági kérdések tudatosítását célzó ismeretek.

Külön kell gondolkodni az egészségügyileg és/vagy szociálisan hátrányos helyzetű rétegeknek szóló speciális oktatási anyagok kidolgozásáról. A normál oktatási programmal nehezen elérhető csoportok számára a nekik megfelelő speciális módszerekkel és eszközökkel kialakított oktatóanyagokat kell készíteni. Fokozottan figyelni kell az elmaradott régiókra, valamint az ismeretszerzési és alkalmazási motiváció növelésére is. Különböző programok kidolgozása szükséges az idősebb korosztályok oktatásához vagy az informatikailag képzetlenebb csoportok elérésére is.

Végül arra is hangsúlyt kell fektetünk, hogy a megszerzett ismeretek mérhetősége mindegyik célcsoport esetében megvalósuljon. Ez azt jelenti, hogy ki kellene dolgozni az ellenőrzés lehetőségeit és meg kellene szervezni a vizsgáztatást az e-közigazgatási állampolgári ismeretekből. Olyan oktatási program kidolgozása szükséges, amely lehetővé tenné az e-közigazgatással kapcsolatos szolgáltatásokkal és az elektronikus ügyintézésrel kapcsolatos ismeretek bevonását például az OKJ, ECDL törzsanyagokba és vizsgákba.

Az e-közigazgatási kompetenciák állapotfelmérése és a fő célcsoportok meghatározása

Ahhoz, hogy az e-közigazgatás működése minél rövidebb idő alatt és mindegyik fél részéről valóban sikeres legyen, szükség van arra, hogy az állampolgárok köreiben és a hivatalokban meglévő vagy hiányzó e-közigazgatási kompetenciákról valós képet kapjunk. Ezért az oktatási célok, módszerek és anyagok kidolgozása előtt

részletes állapotfelmérést kellene készíteni az adott régióban, amely tartalmazza az e-közigazgatás teljeskörű bevezetéséhez szükséges felkészültség felmérését az alábbi területeken:

- Infrastrukturális felkészültség (ügyfelek, hivatalok).
- A szükséges ismeretek, technikai tudás megléte (kiemelt szempont: biztonság, digitális aláírással kapcsolatos technikák, ismeretek megléte, alkalmazhatósága).
- Elérhető online szolgáltatások, folyamatok.

A regionális kutatási eredmények alapján lesz lehetséges az adott régióban az aktuális állapotoknak és a különböző célcsoportoknak legmegfelelőbb oktatási stratégia kidolgozása. Jelenleg a következő fontosabb célcsoportok rajzolódnak ki:

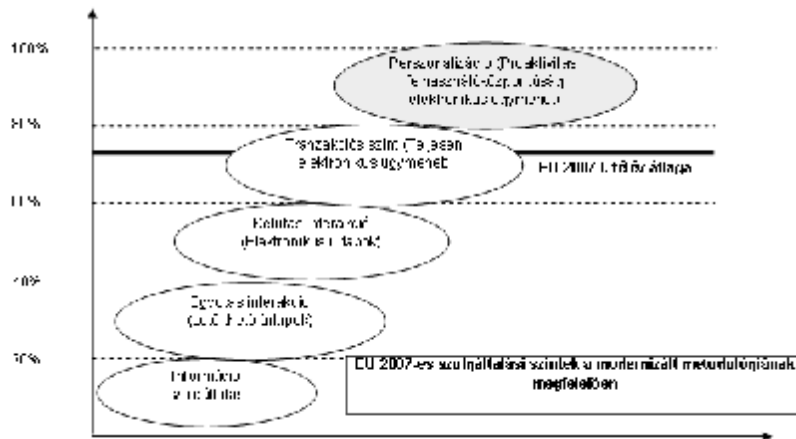
1.) mélyebb közigazgatási előismeretekkel (szakismeretekkel) rendelkezők pl. közigazgatási dolgozók köre

2.) mélyebb informatikai előismeretekkel (szakismeretekkel) rendelkezők pl. informatika tanár, számítástechnika tanár, programozó/műszaki/gazdasági informatikus, OKJ-s informatikai szakképzést végzettek

3.) közgazdasági és informatikai téren csak alapismeretekkel vagy semmilyen ismeretekkel nem rendelkezők (a felmérés eredményei alapján a csoport differenciálható, illetve a kulcskompetenciák felmérése alapján további bontás lehet szükséges).

A jövő útja: az e-közigazgatási szolgáltatások felhasználó-központúvá tétele

Összességében elmondható, hogy az e-közigazgatás sikeresebbé tételéhez az állampolgárok tudását és a szolgáltatások színvonalát is növelni kell. Az előbbi tekintetében az a legfontosabb, hogy az egyének megszerezzék az e-közszolgáltatások és az e-közigazgatás használatához szükséges kompetenciákat, illetve jártasságot szerezzenek abban, hogy a lehetséges szükségleteikre, igényeikre milyen újabb utakon találhatnak megoldásokat.

3. ábra A CLBPS szolgáltatások 4+1 szintje *Forrás: Capgemini, 2007*

Másrészről pedig, ami az elektronikus szolgáltatások színvonalának emelését illeti, az EU-s iránylevek szerint az egyik elrendő fő cél az e-participáció (*eParticipation*) növelése, vagyis az, hogy az állampolgárok az eddigieknél sokkal intenzívebben használják ki az e-közigazgatást (és az e-közszolgáltatásokat), és vegyenek részt a helyi döntéshozatali folyamatokban, vitákban, ezáltal pedig megvalósulhasson egy

mindenkire kiterjedő és mindenki által használt elektronikus kormányzás (*inclusive eGovernance*). E cél elérése érdekében, az e-közigazgatási szolgáltatások fejlesztésének legújabb irányaként a CLBPS néhány területén megjelent az 5. szint, amely az elektronikus szolgáltatások perszonalizációját, a felhasználó-központúságot, a *proaktivitást* (*proactivity*) célozza.

A proaktivitás nem más, mint az eddig kínált elektronikus szolgáltatások szintjének felhasználó-központú továbbfejlesztése az e-participáció növelése érdekében, bevonva a legújabb technikai eszközök adta kommunikációs lehetőségeket is.⁶ Ez lehet a jövő sikeres e-közigazgatási szolgáltatásainak a kulcsa, hiszen lehetővé teheti a közigazgatás közelebb hozatalát az állampolgárokhoz, de segítheti a folyamatok átláthatóbbá és elérhetőbbé tételét is. Ennek köszönhetően talán többen válnak majd az online közszolgáltatások rendszeres felhasználóivá.

⁶ Az *i2010 eGovernment Action Plan* prioritásai szerint a „no citizen left behind” elve, illetve az állampolgári részvétel növelése érdekében került bevezetésre az 5. szint a Capgemini-felmérésben.

MINORICS TÜNDE

Közösségek szellemi öröksége

„Ne várj a kedvező alkalomra! Teremtsd meg!” (George Bernard Shaw)

A Szellemi Kulturális Örökség védelméről szóló nemzetközi konvenció létrejötte

A XX. század 70-es éveiben született gondolat eredményeképpen, miszerint a világ kulturális értékeit védeni kell, megszületett az épített és természeti örökség megóvása érdekében az UNESCO Világörökség Egyezménye. Az 1972-es Egyezmény jelentős szerepet vállal abban, hogy évszázadok, évezredek kincsei ne tűnjenek el örökre. Azonban az eltelt évtizedek rávilágítottak arra, hogy kulturális kincseink köre e „kézzel tapintható” örökségnél jóval bőségesebbek, igaz, jóval nehezebben is meghatározhatóak. Azt a felhalmozódott emberi tapasztalatot, teljesítményt, tudást, mely létrehozta ezeket az épületeket, illetve amilyen gyakorlatban az megvalósult, nem képes megmutatni. Ugyanígy nem mutatja meg a kultúrák szájhagyomány útján terjedő tradícióit, nyelvét, előadóművészeteket, társadalmi gyakorlatot, rituálékat, népszokásokat, a hagyományos népművészetek értékeit, vagy a természettel kapcsolatos tudást.

E szellemi tudás létjogosultságát, ugyanakkor megóvásának szükségességét felismerve, hosszas előkészítés után 2003-ban az UNESCO elfogadta a Szellemi Kulturális Örökség védelméről szóló nemzetközi konvenciót. A szellemi örökség területén a következő listák felállítását kezdeményezték: a *Representative List of the Intangible Heritage of Humanity* és a *List of Intangible Cultural Heritage in Need of Urgent Safeguarding*, tehát egy az emberiség szellemi örökségének reprezentatív, vagyis közössége által elkötelezetten, támogatást élvezve éltetett hagyományokat tartalmazó, és egy sürgősségi, tehát veszélyeztetett, megszűnéssel fenyegetett szellemi örökség listát. A harmadik kategória a „best practice”, vagyis „legjobb gyakorlat” kifejezéssel azokat a kulturális eseményeket, rendezvényeket, programokat minősíti, melyek sokat és hatékonyan tesznek a megőrzésért és védelemért.

A konvencióhoz 2006 őszéig 74 állam csatlakozott, köztük Magyarország is. A csatlakozást a jogszabályokból következő államigazgatási feladatok elvégzése mellett széleskörű társadalmi egyeztetések előztek meg.

Az állam lehetősége és feladata

A konvenció olyan globális felelősségvállalást tesz lehetővé, mint ami a már „listázott” világörökségi helyszínekkel szemben megvalósul, és egyben biztosítja a megfelelő jogi eszközöket a védelemre és megőrzésre. A csatlakozott államoknak minden rendelkezésre álló eszközzel törekedniük kell arra, hogy biztosítsák szellemi örökségeik társadalmi elismerését és tiszteletét.

Természetesen helyi, nemzeti és nemzetközi szinten is tudatosítani kell a kulturális örökség megóvásának jelentőségét. Ez különböző típusú és nehézségű feladatokat jelenthet az együttműködők számára.

Induljunk ki abból, hogy minden állam rendszeresen (kétévente) frissített listát állít össze a területén fellelhető megóvandó szellemi kulturális örökségről. A listára

csakis olyan örökség kerülhet, melyet egy közösség tart életben, de nem valami megcsontosodott, hanem élő, identitáshordozó formában. Tehát a védelem, vagy a segítségnyújtás is a közösséget támogatja, nem pedig az azt konzerválni kívánó intézményt. Ennek kapcsán felmerül a nyilvánosság kérdése is, hiszen abban az esetben, ha egy közösség nem kíván a listára felkerülni, megtagadhatja azt. Ugyanakkor, ha felkerült a listára, felelőssé is válik, mert a bennmaradás feltétele a folyamatos, és jelenben történő gyakorlat, illetve kifejeződés. Az örökség listára való felterjesztéshez benyújtandó pályázati anyag szempont- és követelményrendszere ezt részletesen megfogalmazza és hangsúlyozza is. Ehhez kell kidolgozni országonként a nyilván tartásba vétel és megőrzés módjait.

A nyilvánosság, mint elérendő cél és eszköz jelenik meg az állami feladatvállalásban. Nélkülözhetetlen a közösségek tájékoztatása és tájékozódása, az együttműködési formák fejlesztése, valamint a háttér intézményrendszer kialakítása. Kiemelt szerepe lehet az ismeretterjesztést szolgáló közművelődési, oktatási és képzési formáknak, valamint a kutatások fejlesztésének és támogatásának.

A nemzetközi együttműködések egyik formája a részes államok lehetősége a közösen (két vagy több állam által) benyújtott pályázatra, másrészt a segítségnyújtás, vagy annak igénylése. A segítség megvalósulhat pl. közösen kidolgozott tanulmányok, képzések, szaktudás, szakemberek, kutatási tapasztalatok cseréjével, infrastrukturális, finanszírozási, vagy egyéb eszközökkel, módszerekkel.

A jogi és adminisztratív eszközök megeremtésével nem csak határainkon belül, hanem határainkon túl élők számára is kedvező lehetőség nyílhat a kisebbségi kultúra és identitás megőrzésének biztosítására.

A konvencióhoz csatlakozott országok két évente kötelesek beszámolni az egyezmény által az országokra vonatkoztatott feladatok végrehajtásáról. Ez jelenthet egyfajta inspirációt, ám a listára kerülés megpályázása és elnyerése csak egy esély nemzeti kultúránk élő szellemi hagyatékának megmaradására. Szükséges és lényeges kerete lehet egy hosszú és felelősségteljes „vállalkozásnak”. Az igazi kihívás, hogy mit, hogyan, és mennyire elkötelezettek teszünk majd megőrzésükért, védelmükért!

Hogyan valósulhat meg a tényleges védelem?

Milyen intézkedések, cselekvések várhatóak a ratifikáló országoktól? Mit jelent a „védelem”? Hogyan is lehet védeni valamit, ami nem „megfogható”, hanem emberek tudásában, szándékában, cselekvéseiben, megnyilvánulásaiban, viselkedésében mutatkozik meg? Mit jelent az élő gyakorlat? Mióta létezőt tekintünk élőnek? Vajon hogyan lehet majd megbirkózni a választás nehézségeivel? Milyen jogi, gazdasági, támogatási háttérrel biztosítunk a védelemhez? Az eltelt évek, és bizonyára az elkövetkező időszak is még sok-sok kérdést vet fel, vitákat fog kezdeményezni.

A szellemi kulturális örökség fennmaradását célzó intézkedések között elsődleges a szakmai és társadalmi kommunikáció biztosítása, a kutatás-gyűjtés, dokumentálás. A megőrzés felismerést, támogatást, a közösségek demokratikus, tudatos, átgondolt megerősítését, állami-társadalmi összefogást igényel.

Ahhoz, hogy a védelem és megőrzés eredményeként a jelen és a jövő generációi lehessenek a nyertesei, olyan, a kultúra területén korábban nem tapasztalt nemzeti és nemzetközi együttműködésre van szükség, amely az intézmények, a civil szervezetek, a kutatók, a szakemberek, és ne felejtsük el a legfontosabbat, a közösségek aktív részvétele, közreműködése nélkül nem jöhet létre.

Sürgetően fontos, hogy a szellemi örökséggel kapcsolatos ismeretek bekerüljenek a közoktatás tananyagába, a felső- és felnőttoktatás kurzusai közé. A civil szervezetek megfelelő támogatással, bevonással komoly erőforrást jelentenek, és kihagyhatatlanok az ismeretterjesztésben. A feladatok koordinálása tekintetében a már meglévő intézményekre, szervezetekre alapozva regionális, illetve ésszerű területi szempontú intézmények létrehozása szükséges az együttműködések, a résztvevők bevonása, a feladatok kidolgozása, koordinálása, dokumentálása, és folyamatos követése érdekében.

Lehetőség van egy olyan esély megragadására, hogy e mozgásban, változásban és mégis állandó értéket felmutató, jól bevált, értékes és hasznos aktivitásokat, mint kultúránk különös kulturális karakterű értékeit, értékfolyamatait rendszerbe helyezzük, és hogy az eddig egymással kevésbé érintkező nézőpontok találkozzanak.

Olyan kulturális tőkét hozhatunk mozgásba, mely a közösségek erejét, identitását presztízis értékű energiává teszi, és inspiráló, motiváló erőteret hoz létre. Felhívhatja értékekre a figyelmet, és ezzel a „ráirányított” figyelemmel „felismerhetővé” válhatnak. Felismerhetővé a közösségekben, az országban, a világban. Tartást, büszkeséget, biztonságot adhat vissza közösségeknek. Jó érzést! Jól élést! Mert ahhoz, hogy jó legyen, meg kell élni! Az épített örökséghez hasonlóan használni kell. Ha benne lehetek, közöm van hozzá. Ha része (részese) vagyok, akkor fontos számomra. Ha nem használom, nem élem, eltűnik, és akkor közöm sem lesz hozzá. Ha terjed a híre, inspirálhat másokat is, növelheti más közösségek presztízisét, aktivitását is, miközben állandóan figyelmeztet a közösségek felelősségre.

A helyi közösségek szerepe tehát felértékelődik az örökségvédő tevékenységben. Sajátos együttműködés és egymásrautaltság jön létre a közösségeken belül, a helyi és regionális társadalmak között. Mind horizontálisan, vagyis a közösségek által, mind vertikálisan, tehát intézményesült (objektíváció) formában is épülhet a hálózat. A hagyományos kultúra kifejeződésére sok esetben jogvédelem szintjén kell lehetőséget biztosítani, más esetben viszont a társadalmi keretek, beágyazottság és intimitás miatt óvakodni kell a beavatkozástól.

Az élő és aktív figyelem továbbfejlesztett értéként munkál. Az UNESCO által nemzetközi szintre emelt, ezáltal az államok által is elismerni „kényszerült” hagyaték visszahat a kötelezettséget vállalt állam felelősségére. Amilyen nagy a presztízis-értéke a listára kerülésnek, legalább olyan nagy lehet a presztízisvesztése a listáról való törlődésnek.

Egy bevált közösségi gyakorlat, mint „hagyaték”

Magyarország részéről már történtek kezdeményezések. Az egyik jelölt a határon túli magyarsághoz kötődik: egy Kárpát-medencében széles körben elterjedt népszokás archaikus formája, a bukovinai székely betlehemes játék, az úgynevezett csobánolás. A magyar pályázati tervek ugyanakkor még nem véglegesek. Természetesen sok-sok további magyar érték van még a tarsolyban, amelyek közös jellemzője az, hogy az eltűnés, megszűnés veszélye fenyegeti őket. Ilyen pl. a duda, illetve a dudakészítő mesterség, a kalocsai pingálás vagy a Budapest környéki sváb falvakban jellegzetes virágszőnyeg-készítés, esetleg a gyermekmesemondás műfaja. Miközben még nincs végleges terv, vannak máris olyan felmerült javaslatok, melyek esetleg érdekes szempontokat vetnek fel. Például a busójárás még nem került fel erre a listára, mivel az „ma is élő, sőt terjedő népszokás, de a kritériumrendszer alapján ez is jelölhető lenne”. (Hoppál Mihálytól idézett Illényi a cikkben)

2001 óta foglakozom a mohácsi busójárás kutatásával, és úgy gondolom hozzájárulhatok e kérdés megválaszolásához.

A busójárás a szellemi örökség részének tekintem. A mohácsi sokácok (katolikus horvátok) szokásait betelepülésük óta nagyon sok külső hatás érte. Változásokkal ugyan, de a megőrzött, és a mai napig élő rítusokkal zajlik e farsangi karnevál.

Kutatásom célja, annak a közös tudásnak a keresése volt, amely e farsangi népszokás állandó alakjainak, a busóknak a viselkedését irányítja. A strukturális és tartalmi jellegzetességek mellett azokat a motivációkat vizsgáltam, amelyek a karnevál ideje alatt a hétköznapitól eltérő, különös viselkedésre készíteti őket.

A mohácsi sokácok téltemető farsangi népszokásáról korábban megjelent írások az eredet kérdésével, az események dramaturgiájával, esetleg változásaival foglalkoznak, de azt egyre inkább a város „színpadán” megjelenő idegenforgalmi látványosságként jellemzik. Szereplőit általános jegyekkel írják le, egységesen jellemzik a viselkedésüket, térhasználatukat, kellékeiket.

Kutatásom cáfolja ezt az általánosító megközelítést. Az utóbbi években jellemzően kb. 400 fő öltözik be farsang idején, és 20 önállóan, egymástól részben vagy teljesen függetlenül szerveződve, zárt csoportközösséget alkotva alakítják jellemző rítusaikat. Az egyes csoportok esetében elsősorban összetételüket, a tagok hierarchiáját, motivációikat, térhasználati szokásaikat vizsgáltam, beleértve a felkészülés időszakát és rendjét, a farsangi útvonalakat, az adott időszak rituális eseményeit, tárgyi kellékeit. A csoportok közötti azonosságok és különbségek elsősorban a strukturális-dinamikai jellegzőkben, illetve materiális-tartalmi jellegzetességekben mutatkoznak meg.

Jelen van a felvonulós, jelmezes, városias jellegű karnevál, amelynek kialakításában idegenforgalmi szempontok is érvényesülnek, de az csupán a farsang csütörtöktől húshagyó keddig tartó időszakának a rendező intézmények által összehangolt és megszervezett, majd programfüzetben kiadott, menetrend szerint zajló eseményein mutatkozik meg. Az attrakció mellett, – mely valóban egy egységes, homogén módon jellemezhető busócsoport létezésének látszatát kelti – „busójárások” zajlanak. Párhuzamosan több csoportközösség létezik, amelyek egyedi, sajátos, a többitől eltérő jegyeket, jelenségeket mutatnak, és olyan szokásokkal rendelkeznek, melyek csupán a csoporton belül zajlanak, a közönség számára láthatatlanok maradnak. A farsang időszakán kívül is hatással van a csoportok tagjainak életére, befolyásolja és alakítja társadalmi viszonyaikat. Kutatásom szerint a busójárás életben tartója a közösségeken belül zajló hagyomány, nem pedig a turisztikai látványosságok megszervezése. A „busók társadalmán” belül megélt élmények, csoportokhoz köthető szabályok rendje, az azokhoz való viszonyulás, annak elfogadása alakítja identitásukat, és konstruálnak közös, csakis számukra jelenvalóvá tett világot.

Vizsgálatomban a busójárást sokrétegű kulturális és társadalmi jelenségként értelmezem, amelyben egy időben vannak jelen egy népszokás hagyományait őrző rítusok, az arra ható külső tényezők, valamint a résztvevők, viselkedésük által reprezentált belső világa. Szükséges tehát a történeti szemlélet, a kultúraközvetítő kommunikációs struktúrák, és azok hordozói, a média, a turizmus szerepének értelmezése, és összevetése más nemzetközi, különösen európai példákkal. Napjaink ünnepi szokásainak, rítusainak formája, funkciója, tartalma folyamatosan változik, de kutatásuk hozzájárul az egyén közösségi szerepének, társadalmi létezésének, ezen keresztül a kultúra sokrétebb értelmezéséhez.

A néprajzi jelenkutatás és a kulturális antropológia elsősorban a kulturális sokszínűség leírásával, rendbontó módszerekkel történő kutatásaival nyújthat teljesebb

képet a kultúráról. A kutató „beavatódására” van szükség, hogy képes legyen az adott kultúrát, a benne élők viszonyulásait az ő szemükkel látni és láttatni. A történetileg feltárt kulturális elemeket nem a múlt reliktumaként, hanem a jelen keresztmetszetében, egymáshoz való viszonyukban értelmezi. E sajátos módszerek lényege a kultúra adott történelmi kontextusban való vizsgálata, miközben arra kíváncsi, hogy a közösségekben élő ember hogyan viszonyul a kultúrához.

Szellemi világörökségünk feltárásában, gondos és felelősségteljes védelmében és megőrzésében jelentős szerepe és felelőssége van a néprajz és kulturális antropológia szakembereinek, a jelen kultúrakutatóinak. Mind kutatási eredményeik felhasználása, mind a további kutatások ösztönzése és támogatása kiemelten fontos eszköze, kulcsa az elkövetkező évek eredményességének.

Az UNESCO Szellemi Kulturális Örökség Védelméről szóló egyezményéhez történt magyarországi csatlakozás értékes hozadéka lehet, ha figyelmünket, és aktív gondoskodásunkat a” hivatalos listán kívül” továbbélő szellemi örökségünkre is ráirányítja.

Irodalom

Bíró Ágnes: Előszó. UNESCO Egyezmény a Szellemi Kulturális Örökség Védelméről. Szerk.:

Csonka-Takács Eszter, Európai Folklor Intézet, Budapest, 2007.

Csonka-Takács Eszter: Az Európai Folklor Intézet és a szellemi világörökség program.

www.folkline.hu/szellemi/index.html (letöltés 2007. 10. 07.)

Helyi Önkormányzatok Vezetőinek és Képviselőinek Nemzetközi Fóruma "A szellemi kulturális örökségvédelem és a hálózatépítés" című nemzetközi konferencia, Pécs, Pécsi Kulturális Központ - Dominikánus Ház, 2007. szeptember 17-20.

Illényi Balázs: Újabb világörökség-kategória. Hagyatéki eljárás. HVG. 2003. 41.sz. 100-102.

Minorics Tünde: „Busójárások”. In.: Maszk, átváltozás, beavatás. Szerk.: Pócs Éva, Balassi Kiadó, Budapest, 2007. 285-294.

www.unesco.hu

SÁRI MIHÁLY

„A munka világa 45 éves kor után”

A klagenfurti Alpok-Adria Egyetem andragógusainak legújabb kötetéről

A német nyelvben is szokatlanul tömör annak a kötetnek a címe, amely a klagenfurti Alpok –Adria Egyetem Felnőtt- és Szakképzési Tanszékének legújabb kutatásait, s a partner-egyetemeken folyó részkutatásokat mutatja be. Az „*Arbeitsleben 45 plus*” főcím alatt alcím is található, „Tapasztalatok, tudás és továbbképzés, az elmélet és a gyakorlat találkozása”, s a kiadó előszavába beleolvastva, kitűnik, hogy 2007. március 22-23 között az EQUAL partnerség fejlesztési programja keretében konferenciát rendeztek Klagenfurtban, s a tanszék kutatócsoportja a kutatási eredményeit ez alkalommal tette közzé az egyetem kiadásában megjelent kötetben. A friss vizsgálati adatok számunkra is tanulságosak, a német nyelvű kötet tudományos megállapításai új összefüggésbe helyezik a közép-európai munkaképes korú lakosságának aktivitási lehetőségeit, képezhetőségét, a nyugdíjkorhatár növelését, az életkísérő/ élethosszan tartó tanulás jelentőségét. Így ítélte meg a kutatás témáját a Német Szövetségi Gazdasági és Munkaügyi Minisztérium, valamint az Európai Szociális Alap, amelyek támogatták az egyetemet, illetve *Elke Gruber* professzor asszony, dékánhelyettes vezette tanszéki kutatócsoport két éven át folyó munkáját.

Európa polgárai jól ismerik azt a tényt, hogy Európa társadalma öregszik, s az Európai Unió országaiban eltérő mértékben ugyan, de ugyanez a folyamat játszódik le.

A kötet bevezetőjében *Waltraud Pratter* közgazdász-szociológus jelzi, hogy Ausztriában is szükséges volt egy újabb kutatással, annak eredményeivel felrészni a társadalmat. Nyugati szomszédaink is megfeledeztek az Eurostat/Európai Bizottság „A szociális helyzet az Európai Unióban” című 2002-es jelentéséről, amely 2010-re 15-64 év között határozta meg a munkaképes kort. Sürget bennünket az idő, a Bizottság kutatásokra alapozva állapíthatta meg, hogy 2025-re a 15-24 évesek aránya 2001-hez képest 25%-ról 17%-ra süllyed, az 50-64 évesek aránya pedig 25%-ról 35%-ra nő, azaz az idősebb korosztály kétszer akkora lesz, mint a fiatalabbé.

Elke Gruber kutatásvezető az „Életkor és az élethosszan tartó tanulás” című tanulmányában tovább árnyalja problémát: Ausztriában átlagosan 1,4 gyermek születik egy nőre vetítve, ahhoz, hogy az ifjabb generációk az eltartóképességüket megőrizték, 2,1 gyermek születésére lenne szükség. Jelzi, hogy a jelenlegi várható életkor is megnőtt, a nők átlagosan 82,1 és a férfiak 76,4 évet fognak élni, s mindez 2050-re 88, illetve 83 évre fog emelkedni.

A negyvenes években születettek és a „bébi-bumm” (1950-1960) korosztály is hamarosan betagozódik a nyugdíjasok közé, s ez felborítja az eltartók és eltartottak szociális egyensúlyát.

Következtetése az, hogy új felnőttképzési stratégiát kell kialakítani, amely a mikro-, mezo- és makromezőben új szerepet, realitást ad a 45 éven felüli munkaerő munkaerőpiaci jelenlétének, a jövőben a vállalatok munkaképes korú munkavállalói

többségben 45 év fölött lesznek. A gondolatot tovább viszi *Monika Kastner* tanulmánya, amelyben a szerző az Európai Bizottság 1996-ban kiadott „Fehér könyv”-étől áttekintette mindazokat a dokumentumokat, amelyek napjainkig az egész életen át tartó tanulásra vonatkoznak, s kiemelte azokat a pontokat, amelyeknek garantálni kellene minden EU-s országban a felnőttek tanulásának permanenciáját, egyben 2010-re a lisszaboni célok elérését. Kutatja azt is, hogy miért váltak az idősebb korúak célcsoporttá, s milyen szemléleti-stratégiai változtatásokra lenne szükség, hogy az EU államaiban érvényre jusson az „aktív időskor” támogatása, az „életkísérő tanulás” gondolata

Erika Kanelutti és Norbert Lachmayr a 45 éven felüli munkavállaló felnőttek továbbképzésének módszertanát, kereteit, feltételeit, s a képzésekhez vezető utakat, faktorokat elemzi. Gazdag statisztikai adatsorra és interjúszövegre is támaszkodnak a szerzők, s élet közelivé teszik mondandójukat. Kiemelik, hogy a pénz- és időfaktorok jelentik gyakran a legnagyobb akadályt, különösen a 45 éven felüliek üzemi továbbképzésében.

Günther Fertner és Maria-Luise Fertner is az „üzemi klíma” konkrét keretei között értelmezik a 45 éven felüli korosztály szakmai képzését. Többek között kiemelik a tapasztalati tudást, s hangsúlyozzák, hogy a fejlesztés programja egyénenként eltérő lehet. A tanácsadás és kiválasztás módszereit alkalmazó menedzsment felelőssége megérteni és alkalmazni a felnőttek speciális tanítási eljárásait. A tapasztalati tudással rendelkező 45 éven felüliek –állítják a szerzők – nyitottak az új dolgok megismerésére, s hajlamosabban elfogadni az új tudást fiatalabb kollégáiktól, mint a fiatalabbak tőlük.

Anita Brünner a tanulmányában „tanulni idős korban, de hogyan?” fő rendező elv alá csoportosítja argumentumait, amikor a különböző tanulási helyzetben levő felnőttekről ír. Friss szakirodalomra támaszkodva vizsgálja az idős ember tanulási és teljesítőképességét, meggyőzően bizonyítja, hogy az idős embernek vannak ugyan olyan készségei, amelyek vagy lassan visszalépnek vagy stagnálnak, de számos készsége fejlődik, ami pozitívan hat a munkahelyi termelő tevékenységre. A tanulmány külön értéke, hogy sorra bemutatja az idős ember tanulását segítő módszereket. A gondolatait tovább viszi írásában *Susanne Huss*. A „szociális nem” didaktikáját, annak elméletét mutatja be a szerző, s úgy értékeli, hogy a vállalati képzésben az ún. „gender-szenzibilis didaktikának” helye van. A genderperspektívában vizsgálódó kutató a férfiak és nők társadalmi helyzetéből vezeti le az eltérő tanulási kultúrákat, s didaktikai ajánlásokat is ad. A tanulmány nagy erénye az is, hogy gazdag és korszerű szakirodalmi forrásanyagot sorakoztat fel, ugyanúgy, mint a módszert tovább vizsgáló *Karin Köbl*. A kutatása persze túlmutat azon, az ő fő témája az információs és kommunikációs technológia, annak használata a versenyképesség megtartása érdekében, illetve a tanulásban való kiterjesztése. A vállalkozó és az alkalmazottja is tanul, ehhez mindkettőnek eszköz az új kommunikációs technológia, amely új kompetencia-követelményeket állít fel. Az idős emberek kompetencia-formálásában vannak egyéni eltérések, de a gyakorlat közelség és a szakmaismeret pozitívan befolyásolja az idősebb ember tanulását, noha a szociális nemek közötti különbözőségeit ő is észre veszi.

Bettina Pilsel az üzemen belüli továbbképzések szervezeteit és a menedzsmentjét fókuszálja, megállapításai a 45 éven felüliek képzéseire vonatkoznak. A minősítés a képzés sarkalatos pontja- fogalmazza meg. Arra is kíváncsi, hogy azok a képző tanárok, akik kompetenciákat kívánnak formálni a 45 év fölötti munkavállalók

személyiségében, vajon maguk rendelkeznek-e azzal a nélkülözhetetlen kompetenciával, amely lehetővé teszi a képzés területén az eredményes munkát?

Wolfgang Bacher is az európai demográfiai adatokból és előrejelzésekből indul el, s jut el a gondolathoz, hogy a nyugdíjkorhatár tarthatatlan, a munkaerő túlkínálata is erre erősíti rá, a vállalatok inkább megfizetik a fiatal, de olcsóbb munkaerőt. Empirikus kutatási adataival bizonyítja, hogy a menedzsment érdekelt a nyugdíjkorhatár emelésében, az idősebb vezető és beosztott munkatársak számos kompetenciája magas szinten működik. A menedzsmentnek figyelembe kell venni az idős emberek specifikus biológiai, pszichés szükségleteit, s hosszú listába foglalja a menedzsment lehetséges magatartásának jellemzőit.

Sol Haring az idős nő helyzetét kutatja a képzési folyamatban, s felfedez igen sajátos idős-kor-típusokat, s elemzi is azokat. Elméleti háttérrel vázol fel a felnőtt-idős ember életkori szakaszolásával, az egyes szakaszok jellemzőivel, s arra a következtetésre jut, hogy a nyolcvanas évektől egyéni sajátos életutak vannak, amelyekben az évek számától bizonyos függetlenség is megformálódik: az idős nő fogalom felülbírálatra szorul, az öreg kor a krónikus betegségek kora, s az idős kor nem a felnőtt kor ellentéte. Logikusan következik mindebből *Rosemarie Kurz* felvetése, „Miért van annak jelentősége, hogy azok az emberek, akik már nem kapcsolódnak be a termelő társadalomba, azoknak is bevonul mindennapi életébe az élethosszan tartó tanulás?” A válasza: öt generáció él együtt, a háromgenerációs „szerződés” helyett ezzel kell számolni, s az életkor meghosszabbodása két generáció eltartását helyezi az aktív munkavállaló korú vállalkozók vállára: ebben segíthet a még akcióképes idős generáció. Az idős ember igénye megváltozott, önálló életvezetésre alkalmas, gyakran a 3. karrier útjára lép, így a képzési program számára új lehetőségeket kínál, amelyben viszont a „geragógika” képzési módszereit kell alkalmazni. A gyakorlat közeli tanulás számos konkrét példájával színesíti élvezetes tanulmányát.

Mindig érdemes figyelni arra, mi történik a szomszédságunkban, Ausztriában, Klagenfurtban, az Alpo-Adria Egyetemen. Az andragógusoknak - kutatóknak, oktatóknak, a vállalati menedzsmentben vagy intézményekben gyakorló andragógusoknak, kultúrpolitikusoknak a figyelmét nem kerülheti el az, hogy maga az andragógia is folyamatosan fejlődik, s az andragógusi kompetenciák változnak, differenciálódnak, átalakulnak, s magunknak is vállalni kell a „hozzáigazodást”.

Abstract

PINTÉR ISTVÁN: Andragogy has to face the challenge of carving out new paths. One of the greatest contradictions in the 21st century lies between the dynamic change of generating new knowledge at an ever-increasing pace and the nature of human beings who have a preference for relative stability and continuity. Andragogical praxis has to give answers on how to make people more open to change, how to enable them to cope with the frustrations caused by feelings of lagging behind, how to build their capacity to make the best choice among the possible perceived alternatives for improved chances later-on in life. 3. p.

VÁRNAGY PÉTER: I start from the assumption that the widespread assertion of the right to access to adult education may strengthen European identity. How? In my opinion it is possible if the accessibility to education for adults is guaranteed widely; if the education of adult concentrates not only on training a competitive labour force but it supports institutes of higher education, Churches and other organizations in society which promote the knowledge of European culture in other modes of education as well. It is important that they should be supported financially, socially recognised and legally regulated. 11. p.

TÓTH JÓZSEF: In 'The role of adult education in the development of local economy' the author Tóth József introduces his opinion about adult education from a distinctive point of view. The perceptible effect of the competition created by global capitalism is climate-change. For this great problem the United Nations have created the term 'suspendable development'. The model of a local economy's development is able to fulfill the requirements of the criteria belonging to this term. According to the researches, the most important foundation for local economic development are human resources and adult education can be a possible tool of this development. The essay ventures to model a system that could be appropriate for the need of the local economic development. 16. p.

FARKAS ÉVA: Vocational training within the system of higher education. Higher education is becoming available to the masses, and is at the same time being diversified. In addition to traditional instruction leading to a degree, higher educational institutions are beginning to take a more active part in vocational education. This is a new form of vocational training called – Accredited School System for Higher Vocational Training which plays an important role in the diversification of higher education and in the establishment of the new type of relationship between higher education and the economy. Training can have several functions. On the one hand it is an integral part of vocational education after final school examinations, at the same time it is the first level of higher education. 21. p.

MIROSLAV DOPITA—JITKA SKOPALOVÁ: Education of Illegal Immigrants in the Czech Republic. The statistics show that the number of immigrants in the Czech Republic is growing. One of the mechanisms of their integration is education, as regulated by the School Act no. 56/2004 Coll. But this act denies education to those individuals who are not able to prove legitimacy of their residence in our country which is contrary to the right to education declared by the Convention on the Rights of the Child and the Charter of Fundamental Rights and Freedoms. 25. p.

ANTONÍN STANĚK: The paper investigates the role of assimilation as a prerequisite to social integration. The uniting of Europe is increasingly turning to be a social space that attracts more and more immigrants from economically and socially disintegrated regions and from the societies of the Third World. Peoples of different cultural and linguistic backgrounds and experience enter into the processes of encountering each other and feel the pressures of learning to live together peacefully. However a lot of social conflicts and tensions have accompanied these processes. The ideology of multiculturalism seems to provide one answer for complex social situations like this, however the specific interpretation of that concept that gives the right to the immigrants to sustain their own culture and preserve it intact within the new social setting is rather questionable. The author explores the Czech situation. 32. p.

ALENA NELEŠOVSKÁ: On the problematic of Roma pupils' education at Czech schools. Education of Roma pupils is a serious problem not only in the Czech Republic, but also in other European countries. This paper deals mainly with the supportive mechanisms (preparation class, Roma assistant) that contribute to a more accentuated motivation of the Roma child towards education. Various experiences of the author do not result in optimistic findings. The author emphasizes the importance of teacher preparation in this multicultural education field. 34. p.

HÉJJ ANDREAS: Pleistocene management - Intuition and Emotion under an evolutionary psychological perspective. This paper examines everyday challenges of social and business life – like whom (not) to trust, whom to cooperate with, where to set up your private or business residence or even with whom temptation will be the highest to fall in love with – under the perspective of evolutionary psychology. Focusing on the contribution of the adaptations to the physical and social environment of our ancestors to the behaviour of 21st century humans is far from claiming that we are in any way “slaves” of our behavioural programs. We certainly have the freedom to decide and act otherwise – once we have managed to make ourselves aware of our “default” biases. However, our results bear significant evidence to the fact that a stubborn negation of the very existence of our adapted behavioural tendencies will cause considerable harm to the most human objectives the most philanthropic philosophers might set. 39.p.

LÉGRÁDINÉ LAKNER SZILVIA:

The article explores the concept of Rogers and how it had affected the professional praxis of T-groups and coaching. Rogers's oeuvre, his conceptual and methodological approach deeply transformed the field of therapy and education and its adaption to different fields of learning is constantly happening, like in the case of T-groups and coaching. Both the latter can improve personality development very efficiently. 44.p.

MOLNÁR MELÁNIA — PÉTER ESZTER: Gender differences in spatial abilities are well documented. Meta-analyses indicated that tests of mental rotation and spatial perception have yielded the most consistent gender differences in adults. The results of previous studies which examined gender differences in children are contradictory. In this study we examine the abilities of spatial perception and mental rotation in 10 year-old children. To assess the ability of spatial perception we use the Water Level Task, developed by Piaget and Inhelder and for the assessment of mental rotation we use three- and two-dimensional figures. 53. p.

KOLTAI ZSUZSA: The paper focuses on the new perspectives, challenges and tasks for museums according to the results of the latest North American literature. Though museum education activities seem obvious to anyone nowadays it wasn't the case in the past. From the middle of the XXth century the requirement of the museum to come into existence. The author highlights programs, methods and techniques that have been recently appearing among new tendencies in relation to public education and to adult education as offered in museums. 61. p.

ZÁDORI IVÁN: The socio-economic success of island economies comes from their special historical, economic and cultural situation, from the permanent utilisation of external resources and from the continuous connection and adaptation to the main world economic processes. This paper makes an attempt to present and summarize the different ideal-types of island models and strategies. These ideal-types show how islands try to make their socio-economic situation and international competitiveness more favorable. Each of these strategies could be one possible way to reach better results although none of them is a universal solution in every situation. The effectiveness of these strategies is an important challenge and appears to be the key element for the sustainable future of island economies. 67. p.

BARAKONYI ESZTER: The study tries to give a short summary of the present situation on work life balance (WLB) in Hungary, by uncovering the driving forces that are governing the labour market . It gives an overview of the social process of the last decade as mirrored in statistics, and it also maps the legal framework of it. The aim of the study is to find out, if the present legislation is appropriate to solve the described problems or not. 79. p.

BÁRDI LÁSZLÓ—KRISZTIÁN BÉLA: Chinese–Hungarian Intercommunication and Relationship. The comprehensive study gives a detailed overview –included the background and consequences,– of particular importance: the training in Hungary namely at Pecs of a whole class of a Chinese University. The Hungarian university lecturers were selected for teaching after due consideration, at first seven, later three more persons as teachers and tutors. The Chinese students adjusted very quickly to the new order and unusual circumstances: consolidated their position in university-life as well as in Pecs city ; they visited not only the lectures, but educational institutions, industrial and commercial companies too. Summarizing these four semesters taken in Pecs, we evaluate the project as a very efficient process of great importance from the aspect of the history of education. A very special by-product was the launching of Chinese language in a Hungarian secondary school in Pecs, first and foremost in Hungary. After their return to China and graduating at their parent institute the connection between the universities, professors and students didn't cease, moreover a continuous and flourishing relationship was set up. It is vibrant and efficient up to now. 91. p.

HUSZÁR, ZOLTÁN: The History of the 150-year Old Mohács – Pécs Railways from its Foundation to the End of the 19th Century. The foundation, the building and the operation of the Mohács-Pécs Railways (MPR) have always been in close connection with the history of the First Danube Steamship Company (DSC / DDSG), whose century long activity can be regarded as an integration experiment in the Danube-basin in the field of the economy and – and in many ways – of social and everyday life. The present study covers the foundation, the administration, the organizational structure, the position, the health service, the Service and Payment Regulation of MPR on the basis of Hungarian and Austrian literary resources and archive materials. 98. p.

BÉRES CSABA ZOLTÁN – ZSÁK JUDIT: New challenges in the development of the Hungarian e-government services and their correlation to the information literacy. In the age of the Information Society (in addition to the eEurope Action Plan) there is a need to develop citizens and employees of the public sector: there are parallel concepts of adult education with new competencies like *e-government knowledge* (in conjunction with *information literacy* and *computer literacy*) which can help us to achieve active citizenship also in Hungary. In this new concept a regional research (actual *e-readiness*) can improve the development of human resources. The *proactivity* of e-government services' would be the key level for a future successful e-government system. 108. p.

MINORICS TÜNDE: In my article I deal with the Convention for the Preservation of the Intangible Cultural Heritage by UNESCO. The intangible heritage is far broader than the tangible beauties. They come alive only if they are fulfilled by the human spirit. Its importance has only just been accepted nowadays. This heritage belongs to the basic level of the nations' identity. The partner states have the responsibility for making the appropriate arrangements from collecting through research to documentation, social communication, networking with the involvement of the local communities. My article points out the importance of ethnography and cultural anthropology in the research of cultural heritage. I summarize my research experiences with a short representation on a living folk custom. 115. p.

SÁRI MIHÁLY: The world of work over 45. The author writes a resume of a recent book published by andragogists of Alps-Adria University of Klagenfurt. (*Arbeitsleben 45 plus*). The studies published in German provide a broad overview and new scientific insights into the life of active age groups in Central Europe when they discuss the possibilities of enhancing policies for lifelong activity, which impact on the threshold to retirement age, and the significance of LLL in the aging population. 120. p.

E számunk illusztrációi
a *Közösségek szellemi öröksége*
című cikkünkhöz kapcsolódnak.

A mohácsi busójáráson Minorics Tünde készítette a fotókat.